

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ГРАМАТИЧНІ ЧИТАННЯ – X
Матеріали Міжнародної
науково-теоретичної конференції
16-17 травня 2019 року

Вінниця
"Твори"
2019

УДК 81'36(06)

Г 76

Редакційна колегія: Анатолій Загнітко, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України (науковий редактор); Богдан Ажнюк, доктор філологічних наук, професор; Алла Архангельська, доктор філологічних наук, професор; Олена Важеніна, кандидат філологічних наук; Майя Всеволодова, доктор філологічних наук, професор; Ірина Гарбера, кандидат філологічних наук; Ніна Горголюк, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник; Катерина Городенська, доктор філологічних наук, професор; Василь Грещук, доктор філологічних наук, професор; Людмила Коваль, доктор філологічних наук, доцент; Елла Кравченко, доктор філологічних наук, доцент; Жанна Краснобаєва-Чорна, доктор філологічних наук, доцент; Марія Конюшкевич, доктор філологічних наук, професор; Тетяна Космеда, доктор філологічних наук, професор; Анатолій Мойсієнко, доктор філологічних наук, професор; Валерія Пилипак, кандидат філологічних наук; Людмила Попович, доктор філологічних наук, професор; Володимир Широков, доктор технічних наук, професор, академік НАН України; Ганна Ситар, доктор філологічних наук, доцент (заступник наукового редактора); Ілля Данилюк, кандидат філологічних наук, доцент (веб-редактор); Інна Аксьонова, аспірант (відповідальний секретар).

Затверджено до друку Вченою радою Донецького національного університету імені Василя Стуса (протокол № 10 від 26 квітня 2019 р.).

Г 76 Граматичні читання – Х: Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції 16–17 травня 2019 року / Донецький нац. ун-т імені Василя Стуса; наук. ред. А. П. Загнітко. – Вінниця: ТОВ "Твори", 2019. – 200 с.

ISBN 978-966-949-024-7

Розглянуто актуальні проблеми теорії мови, з'ясовано напрями еволюції морфологічних і синтаксичних категорій, а також їхні функційні вияви в тексті, встановлено особливості семантики фразеологічних і лексичних одиниць, висвітлено напрями та методи прикладних лінгвістичних досліджень.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів-філологів.

ISBN 978-966-949-024-7

УДК 81'36(06)

© Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2019

© Автори матеріалів, 2019

© ТОВ "Твори", 2019

ЗМІСТ

**РОЗДІЛ І. ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ ТА ФЕНОМЕНОЛОГІЇ
МОВИ, ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ МОВИ**

Бондарева Олена	Структурно-семантичні вияви форм дієслівного часу в літописних пам'ятках	7
Zahnitko Anatolii, Tereschuk Maria	Functional-objective basics of the parts of speech' classification	11
Краснобаєва- Чорна Жанна	Мовна концептуалізація та категоризація знань: концептуальна і ціннісна картини світу	16
Петрова Тетяна	Українська термінографія: проблеми й перспективи розвитку (від витоків до сучасності)	19

**РОЗДІЛ ІІ. ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ СИНТАКСИСУ І
МОРФОЛОГІЇ**

Бойко Юлія	Конструкція як основа для побудови ментальної схеми речення	25
Бортун Каріна	Фразеологічні одиниці з імперативною семантикою у публіцистичному стилі	30
Домрачева Ірина	Реалізація у мовленні периферійних складників сукупності	33
Коваль Людмила	Про синтаксичний статус односкладного речення із предикативним заперечним словом <i>нема</i> (<i>немає</i>) в структурі головного компонента	39
Козаченко Олена	Особливості складнопідрядного речення з підрядними атрибутивною семантики	42
Колібаба Лариса	Активні моделі префіксальних дієслів в українській літературній мові початку ХХІ сторіччя	46
Лембік Сніжана	Імплікатури у складних безсполучникових реченнях сучасної французької мови	51
Островська Людмила	Синкретичність семантики номінативних окличних речень	54
Фурса Валентина	Дієслівне керування на тлі граматичних норм української літературної мови початку ХХІ сторіччя	59

Шрамко Руслана	Морфологічна реалізація об'єктної синтаксеми в синтаксичних конструкціях із предикатами ставлення суб'єкта – компонентах ізофункційних синтаксичних парадигм	65
----------------	--	----

РОЗДІЛ III. ФУНКЦІЙНА СЕМАНТИКА ЛЕКСИЧНИХ І ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

Важеніна Олена	Відфраземні деривати химерної прози Євгена Гуцала: типологія, способи творення, функції	69
Gorobets Daria	Rola związków frazeologicznych o znaczeniach motywowanych częściami ciała	74
Митько Неля	Особливості вживання паремій у творах В. Шкляра	78
Міхєєва Тетяна	Біблійні та фольклорні символічні значення зооморфізму <i>вівця</i>	83
Пилипак Валерія, Берест Вікторія	Семантико-прагматичні відтінки жаргонної лексики в романі Любка Дереша «Намір!»	86

РОЗДІЛ IV. ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ ТЕКСТУ, ДИСКУРСОЛОГІЇ, ДИСКУРС-АНАЛІЗУ

Бацевич Флорій	Категорія емпатії та процеси породження тексту	91
Верби́ненко Юлія	До питання опису дискурсивних одиниць	95
Галаур Світлана	Регулятивні стратегії й тактики в сучасній українській художній прозі	99
Космеда Тетяна	Актуальна проблематика української лінгвоконфліктології	102
Красникова Валентина, Шаповалова Наталя	Адаптация и переинтерпретация литературного произведения: текст → кинотекст	107
Кравченко Елла	Феноменальна сутність <i>заголовков – текст</i>	110
Кришталюк Ганна	Фразеокогнітивний вимір конструювання медіа-подій	113
Міщинська Ірина	Особливості мовленнєвих ситуацій ділового дискурсу	116

Ситар Ганна, Рогова Марина	Контент-аналіз політичних програм кандидатів у президенти України П. Порошенка, Ю. Тимошенко та В. Зеленського (на матеріалі виборів президента України 2019 року)	119
-------------------------------	--	-----

РОЗДІЛ V. СОЦІОЛІНГВІСТИКА, ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ ТА ОНОМАСТИКА: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Андрущенко Вікторія	Ономастикон англійської мови в етимологічному, семантичному та когнітивному аспекті дослідження	126
Антонюк Олена	Білінгвізм, диглосія чи суржик (до питання мовної ситуації міста Вінниці)	131
Жаровська Олена	Культурологічні універсалії в інформаційно-комунікативному суспільстві	133
Protsenko Igor	Situación lingüística del Paraguay. Peculiaridades del español y el guaraní Paraguayo. Jopará – “la tercera lengua del paraguay” (reflexión de la situación lingüística del Paraguay en la literatura. Novela de Juan Manuel Marcos “El invierno de Gunter”)	137
Руденко Марина	До питання про загальнолінгвістичний аспект дослідження жаргону (40-і pp. XIX ст. – 20-і pp. XX ст.)	144
Тихоша Валентина	Урбоніми міста Херсона: структурно-семантичний аспект	148

РОЗДІЛ VI. ПРИКЛАДНА ЛІНГВІСТИКА: НАПРЯМИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Гарбера Ірина	Лінгвістична база даних «Концепт людина у фразеології східностепових українських говірок» як засіб формальної репрезентації структури концепту	154
Данилюк Ілля	Модель мовної особистості на рівні пунктуації	160
Дарчук Наталія	Дерево залежностей як параметр авторського стилю	164

Дорожинська Альона	Лексикон польської та української активної фразеології: створення онлайн словника із друкованої книги	168
Зубань Оксана, Гарбіч Аліна, Новікова Дар'я, Романюк Богдана, Єсипенко Анастасія	Бази даних електронної версії словника «активні ресурси сучасної української номінації» (студентський проект)	173
Клименко Наталія	Принципи укладання словника східностепових говірок	178
Робейко Валентина, Сажок Микола, Селюх Руслан, Федорин Дмитро, Юхименко Олександр	Моніторинг новинних youtube-каналів за допомогою системи розпізнавання мовлення	183
Ситар Ганна	Синтаксична індексація Корпусу української мови: проблеми і перспективи	186
Яблочков Микита	Створення комп'ютерного інструментарію для дослідження структури статті тлумачного словника: на прикладі словника іспанської мови.	189

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	196
------------------------------	-----

РОЗДІЛ І. ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ ТА ФЕНОМЕНОЛОГІЇ МОВИ, ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ МОВИ

Олена Бондарева
(м. Вінниця)

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ВИЯВИ ФОРМ ДІЄСЛІВНОГО ЧАСУ В ЛІТОПИСНИХ ПАМ'ЯТКАХ

Актуальність роботи зумовлюється в сучасному українському мовознавстві праць присвячених питання структурно-семантичних виявів форм дієслівного часу в Західноруських, або Русько-Литовських літописах, що дає площину для подальшого вивчення та освоєння цього інформаційного пласту.

Об'єкт дослідження: дієслова історичних пам'яток XIV–XVI століть.

Предмет дослідження: структурні і семантичні особливості форм дієслівного часу в літописних пам'ятках.

Метою роботи є вивчення структурно-семантичних особливостей форм дієслівного часу історичних пам'яток XIV–XVI століть.

Дійсність, об'єктивно існуюча матерія і форми її виявлення, зокрема час, є безкінечними. Однак людина сприймає час в його окремих виявленнях, як певні проміжки, протягом яких з'являються, існують і переходять у небуття предмети і явища об'єктивного світу – скінченні прояви безконечної матерії. Невпинний плин часу ділиться людиною на окремі, опосередковано сприймані відрізки, пов'язані з поняттями початку й кінця, тривалості і нетривалості, швидкості й повільності і т. п. Усі ці часові поняття, безперечно, знаходять своє виявлення в мові – в її лексиці і граматичній структурі.

Найповніше ідея часу виражається в дієслові – носіїві динамічної ознаки, бо час нерозривно пов'язаний з рухом, розгортанням, розвитком. Прийнято розрізняти два плани висловлення: план комунікації (розмова) і план однобічної інформації (розповідь про певні події, не розрахована на безпосереднє мовне спілкування).

У системі частин мови дієслово завжди займало важливе місце. Своїми численними формами воно різко відрізнялось, як це маємо і в сучасній мові, від іменних частин мови, тобто від іменника, прикметника, числівника, займенника. Подібно до інших частин мови, історія дієслова свідчить про величезну стійкість граматичної будови мови; основні властивості дієслова давньоруської доби переважно зберігаються й тепер. Водночас дієслово зазнало чималих змін. Їх треба уважно і ґрунтовно вивчити.

Основними методами дослідження мови є описовий, порівняльно-історичний, зіставний та структурний. Також застосовуються дослідні методи до вивчення двох зрізів мови: синхронії та діахронії.

Синхронія – горизонтальний зріз мови, тобто умовне виділення певного історичного етапу в її розвитку, який береться як об'єкт лінгвістичного дослідження. Синхронне вивчення передбачає аналіз мовних явищ в одному якомусь часі розвитку мови: на сучасному етапі або в певну історичну добу, наприклад, у XIV чи XVII ст., але без пояснення того, які зміни в попередні періоди розвитку мови привели до сучасного стану чи стану мови певної історичної доби.

На противагу – діакронія – умовно вертикальний зріз мови, при якому об'єктом лінгвістичного аналізу стає історичний розвиток мови. Це означає, що при діакронічному, або різночасовому вивченні передбачається простежити весь шлях, який пройшов певний структурний елемент мови (звук, слово, речення).

Дієслово – частина мови, що є носієм динамічної ознаки, семантичні складові якої передаються досить складною системою граматичних категорій і граматичних форм. Уперше термін «дієслово» вжито в «Практичній граматиці німецького языка» (ч. 1, 1862; ч. 2, 1863). У «Методичній граматиці языка малорусского» П. Дячана (1865) цей термін закріплено, хоч поряд уживався і його синонім «глагол». Але ще Є. Тимченко у граматиці, виданій 1907, зам. досить уже усталеного терміна «дієслово» вживав у цьому знач. «часівник».

Усі дієслівні форми старослов'янської мови поділяють на 2 групи:

- 1) особові, які характеризуються наявністю *системи дієвідмінювання* і мають граматичні категорії особи, числа, способу, часу, стану;
- 2) неособові.

Усі дієслівні форми, як особові, так і неособові, утворювалися від однієї із двох основ: від *основи інфінітива* та від *основи теперішнього класу*. Залежно від співвідношення дієслівних основ та певних тематичних суфіксів дієслова старослов'янської мови поділяють на 5 класів. Належність до певного класу визначається за *основою теперішнього часу*, а основа інфінітива виступає додатковою кваліфікаційною ознакою.

Утворення часових форм *дійсного способу* дієслів характеризується наявністю абсолютних та відносних часів. Такий поділ побудований на співвідношенні дії або з моментом мовлення (абсолютний), або з якимось іншим моментом, що вважається вихідним (відносний).

Абсолютні форми майбутнього часу: простий майбутній і І-й майбутній. *Відносні* форми майбутнього часу: майбутній у теперішньому, передмайбутній і майбутній у минулому. *Проста* форма майбутнього часу – простий майбутній. *Складені* форми майбутнього часу: І-й майбутній, майбутній у теперішньому, передмайбутній, майбутній у минулому.

У старослов'янській мові існувало 4 форми минулого часу. За значенням вони поділялися на: *абсолютні* (аорист), *відносні* (імперфект;

перфект, плюсквамперфект). *За будовою* вони поділялися на: *прості* (аорист, імперфект) і *складені* (перфект, плюсквамперфект).

Іменними (неособовими) формами дієслів мови були: – невідмінювані форми (*інфінітив, супін*); – відмінювані (*дієприкметник*); – скам'яніла дієприкметникова форма (*дієприслівник*).

Умовний спосіб дієслів старослов'янської мови засвідчений двома формами: *архаїчною* та *новою*. Наказовий спосіб об'єднував прості та описові форми.

Морфологічна будова давньоруської мови зазнала багатьох змін і зрушень, доки на її базі витворилися морфологічні системи сучасних східнослов'янських мов. Вивчаючи історичну морфологію, треба за ряснотою фактів постаратися побачити основні тенденції, напрямки, що простежуються протягом усього розвитку морфологічної будови мови.

Серед дієслівних форм треба розрізняти власне дієслівні (*verba finita*) та іменні. Перша група, куди належали усі форми дійсного, умовного та наказового способів, характеризувалася наявністю категорії особи. Друга група, до якої належали інфінітив, супін та дієприкметники, не мала категорії особи. Для правильного розуміння будови старих дієслівних форм варто також добре засвоїти питання про основи та класи дієслів. Кожне дієслово мало дві основи – основу теперішнього часу та основу інфінітива. Усі основи теперішнього часу групувалися в 5 класів, а основи інфінітива – в 6 класів.

Серед часових форм дієслова найбільших змін зазнали форми минулого часу. У давньоруській мові таких форм було аж 4 – аорист, імперфект (прості форми), перфект, плюсквамперфект (складні форми). Згодом прості форми вийшли з ужитку, а складні перетворилися на сучасні минулий та давноминулий час. Значне спрощення форм минулого часу було зумовлене як загальним абстрагуванням граматичних категорій, так і розвитком у дієслові категорії виду. Категорія виду взяла на себе частину функцій, що їх виконувала раніше категорія часу, що й зробило зайвою частину форм останньої.

Давноминулий час – одна із спеціальних форм вираження минулої дії, що характерно для праслов'янської мови. Звідти була успадкована всіма слов'янськими мовами. Зараз плюсквамперфект залишається у білоруській, польській, чеській, словацькій, болгарській, сербохорватській, македонській і лужицькій мовах.

Плюсквамперфект вживався для вираження «передминулого» часу, чому його нерідко називають передминулим, або давноминулим часом. Плюсквамперфект частіше вживався в підрядних реченнях, хоч нерідко і в головних.

Одне з найбільш типологічних розповсюджених значень плюсквамперфекта – застосування в гіпотетичних конструкціях зі значенням «ірреальної умови».

Давноминулий час в сучасній українській мові утворюється переважно від дієслів доконаного виду і вказує на те, що означувані цими формами дії відбулися раніше від інших дій до моменту мовлення. Тому форми давноминулого часу передбачають наявність у реченні (або в ширшому контексті) інших дієслів у формі минулого часу.

Давноминулий час – характерна риса розмовного стилю, особливо його діалектних різновидів. Досить часто трапляються такі форми в книжному стилі.

Певних змін, переважно фонетичного порядку, зазнали також форми теперішнього часу. Більш чітко граматичне вираження одержав майбутній час.

При вивченні іменних форм дієслова варто зосередити свою увагу на таких питаннях: аналогічні та фонетичні зміни в інфінітивах; занепад супіна; відмінювання нечленних дієприкметників; поява дієприслівників; розвиток безособових дієслівних форм на *-но*, *-то*.

Інфінітив у праслов'янській і давньоруській мові утворювався від основи інфінітива за допомогою суфікса **-ti* (на письмі – *-ти*) і був за походженням давальним відмінком праіндоєвропейських віддієслівних іменників на **-tis*. Під впливом граматичної аналогії відбулися такі зміни: 1) закінчення інфінітива з рефlekсами першої палаталізації праслов'янського закінчення **-gt-*, **-kt-* (давньорус. *речи*, *лечи*, *бѣчи*, *мочи*, *печи*) змінилися непалаталізованими закінченнями (*ректи*, *лягти*, *бігти*, *могти*, *пекти*) – за аналогією до закінчень більшості дієслів; 2) давня форма інфінітива *быти* змінилася на *бути*, похідну від основи майбутнього часу – для уникнення омофонії з дієсловом *бити*, що після злиття фонем [j] та [i] збігся з *быти* у вимові.

Окрім інфінітива, у праслов'янській і давньоруській мовах існувала така граматична категорія, як супін. За значенням він був близький до інфінітива, але вживався з дієсловами руху і позначав мету. За походженням супін є знахідним відмінком віддієслівних іменників і утворювався від основи інфінітива за допомогою суфікса **-тъ* (на письмі *-тъ*).

Література

1. Бевзенко С. Історична морфологія української мови. Ужгород. 1960. С. 235-278.
2. Безпалько О. П., Бойчук М. К., Жовтобрюх М. А. Історична грамати́ка української мови. Київ: Радянська школа. 1957. с. 97–127.
3. Булаховський Л. А. Вибрані праці в 5-ти т. Т.2. Українська мова. К.: Наукова думка, 1977. С. 44–65.
4. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов /за ред. О. С. Мельни́чука. Київ: Наук. думка, 1966. 588 с.

5. Жовтобрюх М. А. Історична грамати́ка української мови. Київ, 1980. С. 201–234.
6. Крижанівська О. І. Історія української мови: Курс лекцій. Кіровоград. 2003. 34–47.
7. Леута О. І. Старослов'янська мова: Підручник. Київ: Вища шк., 2001. 255 с.
8. Майборода А. В. Старослов'янська мова. Київ: Вища шк., 1975. 294 с.
9. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. Київ: Наукова думка. 1971. С. 78–125

Anatolii Zahnitko
(Vinnytsia),
Maria Tereschuk
(Kyiv – Vinnytsia),

FUNCTIONAL-OBJECTIVE BASICS OF THE PARTS OF SPEECH' CLASSIFICATION¹

1. In the history of linguistic studies, the well-known statement is that the ancient Indian etymologist Yaska (according to V. Alpatov [1]), was the first to prove the parts of speech' classification of the language – Indian linguistic tradition. In the ancient world, in the authoritative grammars by Dionysius Thrax (II century BC) and Apollonius Dysculus (II century AC), the grammatical structure of the Greek language with a distinction between morphology and syntax is described. Classical grammars have been cleverly interpreted by the ancient Roman scholars, the most authoritative among whom Donat (III - IV centuries AC) and Priscian (second half of the VI-th century) can be considered – European linguistic tradition. Significant is also the parts of speech' differentiation with orientation on purely applied tasks – the lexicographic processing of the material (the Chinese linguistic tradition from Xu Shen (1-st century BC) and to this day. From the XIV-th century dictionaries of “empty words”, that are, the particles and other grammatical elements, are being created. It is interesting that within this tradition, a dictionary containing 47035 characters with the expression of their 19995 variants was created in the 10-th years of XVIII-th century, and the linguistic tradition was used in the Arabic linguistic tradition that was formed at the latest – the second half of the

1 The research was conducted within the confines of the fundamental research program “Objective and subjective linguistic grammar: communicative-cognitive and pragmatical-linguistic computer measurements” (0118U0033137) – Vasył Stus Donetsk National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine.

millennium. The Basra scholars (Basra and Kufa in Mesopotamia), one of the most famous of which was Sibawayh, as well as Spanish Arabists (Ibn Jinni (end of X - the beginning of the XI century)) formed a grammatical concept, the main task of which was to master Arabic. Another linguistic tradition – Japanese, the latest in the time of appearance (in the seventeenth and nineteenth centuries), with a relatively conservative-closed character, was oriented towards the study of national values and the national language. The school of cocogas (the other names of koogaku (studying culture), vagaku (Japanese studies), koagaku (the doctrine of the emperor or the science of antiquity)) became the leading in a relatively isolated state, scientists managed to create the morphology of the Japanese language. With support on the underlying foundations of Motoori Norinaga (1730-1801), the theoretician of the Kogugaksuyu school, Toji Gimon (1786-1843) created Japanese grammar with a clear set of parts of speech' classification, with coverage of the conjugation.

In all the linguistic traditions – Indian, European, Chinese, Arabic, Japanese – the researcher was differently included in the analyzed language element (Bungo (Old Japanese) and spoken Japanese, classical Arabic and Arab dialects, Latin and Middle Ages Roman languages, Latin and Ancient Greek, ancient Chinese (wenjian), and spoken Chinese, Sanskrit, and the linguistic situation in India, as well as the sacred language of the Pale in India, as compared to Sanskrit, etc.), where the main opposition was based on the “prestigious / unscrupulous” language, and non-diachronic cut. Each researcher tried to get used to the text and context, which led to the non-separation of the native speaker from the language researcher. Subsequently, this direction of studies by A. Wejbitskaya was called anthropocentric [2].

2. In all linguistic traditions, the main interest was its own language, and the other languages were viewed as mostly unnatural sounds that do not require attention. Sometimes considerable attention was paid to the dialects of their own language and the features of the established variant were established on this basis. For convenience of the description (in the Old Indian linguistic tradition – the actual commentary and / or comments on comments, etc.) used a part-language classification, which in European linguistics has ancient linguistic tradition for its origins. For example, in the European linguistic tradition in ancient times, the morphological character of the parts of speech' differentiation became the defining criterion (for example, in Varon: names are words that are declined by cases sentences, but not by tenses, verbs – by tenses, but not by cases; the adjectives are also varied and adverbially, and temporarily, adverbs are not altered by any of the established criteria [1, p. 12-14]). It is essential that adverbs, exclamations, articles, and connections are delimited semantically and syntactically. The last signs did not become decisive, so the antique the parts of speech' classification has not become exhaustive.

In contrast to the European linguistic tradition, only three parts of the language were differentiated in Arabic: name, verb, and particle. This approach correlated with the ancient Indian language classification based on Yaska. The researcher differentiated the name and verb from their consistent opposition to the service class, distinguishing the preposition and the particle in its structure. The qualification of the particles as units with their own values and functions emerged as a feature, while the prepositions were defined as units, the main function of which is the marking of the values of the name and verb. If in the Arabic linguistic tradition only hints of the functional delineation can be noticed (non-service, fullness (independence) ↔ service incompleteness (independence)), then in the ancient linguistic tradition there is a step functional semantization, where the name and verb are differentiated on the first stage, on the basis of the intra-sentence positional status, on the second – separated autonomy and non-autonomy, the third degree covers the internal differentiation of the service elements.

The division of independent and non-independent words did not go away the Japanese linguistic tradition. Within the first component, the opposition of the name and the verb was subsequently differentiated, where within the latter the own-verb and predicate verbs were allocated (according to the European linguistic tradition, as “predicative adjectives” with a special reciprocity and specific semantics, e.g. The books is big (Книги великі); This woman is alone (Ця жінка одна); あおい (синій-blue), あたたかい (теплый-warm)).

In the Japanese linguistic tradition, the parts of speech’ classification is multilevel, where the classes of words contrasted on the first level are opposed on the basis of independence and / or independence, on the second – within the limits of separate words, the names and verbs are delimited, on the third – internalized verbal differentiation is realized. The European tradition has introduced detailization for independent words, from which adverbs, pronouns, partly also numerals, etc. were also highlighted.

The Chinese linguistic tradition distinguished the words only from “full” and “devastated”, which is motivated by the lack of phrasing and acting in the Chinese language.

3. The eight-component parts of speech’ classification originates from the Alexandrian Antique School. The declared classification has become classical, which was later supplemented. Confirmation of the latter may appear the approach by Vinogradov [3, p. 287-301], which distinguished between the four main groups: 1) the word-names together with the pronouns that create the substantive-semantic, logical and grammatical foundations of speech and appear as parts of the language; 2) particles of the language, that is, connected, official words, deprived of a nominative function, which are maximally related to the technique of language, and their lexical values are identical with grammatical values; 3) modal words and particles, deprived, like communicative, their nominative function, but more “lexical”: they are used in the sentence and indicate the relation of speech to reality

from the point of view of the subject of speech. Attached to the sentence, modal words appear outside the boundaries and parts of the language, and particles of speech (V. Horpynych distinguishes between modal and stagnant as separate parts of speech [5]), although the form is similar to both the first and the last; 4) exclamations in the broad sense of the word, which have no cognitive value, are syntactically unorganized, are not combined with other words with an affective color characteristic of them, close to facial expressions and gestures.

Equally relevant is the classification by G. Sveet [14], the author of the first grammar of the English language, with the consistent application of morphological and syntactic criteria. By the first criterion, all the words of the English language are differentiated into declinable (nouns, adjectives, verbs) and non-declinable (adverbs, prepositions, conjunctions, exclamations) [14, p. 101-145]. The last criterion differentiated noun-words with noun-pronouns, noun-numbers, infinitive, and gerund. The claimed qualification is based on the similarity of functions. Adjectives include proper adjectives, adjective-pronouns, adjective-numerals, participles (functional basis). The verbal group covers personal forms and nonverbal forms (verbals).

The syntactic criterion in the inter-sentence positional version was substantiated by Ch. Frice [11], who believed that the part of the language could be set according to the position that the word occupies in the sentence, but in the form that is opposed to other positions and forms. The theoretical substantiation enabled the allocation of 4 main positional classes. The first class formed words that are capable of occupying the position of the subject (the term of traditional grammar is used). The second class includes lexemes that occupy the position of a verb-predicate in a personal form. The third class is the position of the adjective word, that is, the position of the prepositional definition and the nominal part of the compilation of the predicate. Up to the fourth class, are lexemes with a modifying spell-word potential (adverbs in traditional grammar). Four basic positional classes are complemented by 15 groups of formal words. Morphological and positional principles have been combined in the classification of G. Glison [12, p. 41-91], substantiating the division of all the words into two large classes, where the first – with signs of change, and the second – without signs of change. The class of inflection covers nouns, adjectives, verbs and adverbs. A non-inflection class contains words with the same position. The words that may appear in both positions form “constituent” classes.

Interpretative classification or parts of speech’ model was used by O. Eperspersen [13, p. 49-72], I. Vychovanets’ [4, p. 7-15]. I. Vychovanets’ allocated the core (noun and verb) from the parts of speech, semi-periphery (adjective, adverb), as well as parts of speech’ periphery. The researcher reasoned the necessity of using the morphological, syntactic, semantic and word-building criteria of the parts of speech classification. Considering the laws of inter-language transformations with the differentiation of functional, semantic and formal, the

author consistently uses the intra-sentence position to diagnose the degrees of transitivity between the parts of speech [4, p. 92-95].

4. An incomplete, rather selective review of various parts of speech' classifications convinces that the basis of the European linguistic tradition is the concept of Aristotle, in particular the principles of formal logic defined by him, among which as functionally burdened appear: a) the principle of identity (the equality of things for itself, the stability of its features); b) the principle of forbidden contradiction (two contradictory statements can't be simultaneously true); c) the principle of the excluded third (one element or one concept fall under one or another concept). For all the differences between different language classes in different periods of the development of linguistic doctrine remained the continuity of the use of the stated principles of formal logic by Aristotle.

5. It is promising to study the language-related classifications in various linguistic traditions – European, Ancient Indian, Arabic, Chinese, Japanese – with the definition of common and distinct planes of the parts of speech' language classifications, as well as generalization of the conceptual and terminological basis for the activation of contrastive and comparative-typological studies.

References

1. Alpatov, Vladimir. "Istoriya Lingvisticheskikh Ucheniy. 4-e izd., ispr. i dop. (History of Linguistic Studies. 4th ed.)". Moskow: Yazyiki slavyanskoy kultury, 2005. 368. Print.
2. Vezhbitskaya, Anna. "Yazyk. Kultura. Poznanie / perevod s angl. (Language. Culture. Cognition)". Moskow: Russkie slovari, 1996. 412. Print.
3. Vinogradov, Viktor. "Russkiy Yazyk. Grammaticheskoe Uchenie o Slove. 2-e izd. (Russian Language. Grammar Studies of the Word)". Moskow: Vysshaya shkola, 1972. 601. Print.
4. Vykhovanets, Ivan. "Chastyny Movy v Semantyko-Hramatychnomu Aspekty (Parts of Speech in the Semantic-Grammatical Aspect)". Kyiv: Naukova dumka, 1988. 255. Print.
5. Horpynych, Volodymyr. "Morfolohiia Ukrainskoi Movy (Morphology of Ukrainian Language)". Kyiv: Akademiia, 2004. 335. Print.
6. Zahnitko, Anatolii. "Teoretychna Hramatyka Ukrainskoi movy. Morfolohiia. Syntaksys (Theoretical grammar of Ukrainian language. Morphology. Syntax)". Donetsk: LLC "VTK "BAO", 2011. 992. Print.
7. Zahnitko, Anatolii. "Movnyi Prostrir Hramatyky (Linguistic Space of Grammar)". Vinnytsia: Tvory, 2018. 448. Print.
8. Krasnobaieva-Chorna, Zhanna. "Linhvofrazemna Aksiolohiia : Paradyhmalno-Katehoriinyi Vymir. 2-e vyd., vypr. i dop. (Linguophrasemic Axiology: Paradigm-Categorical Dimension)". Vinnytsia: DonNU, 2016. 416. Print.

9. Lukin, Oleg. “Chasti Rechi v Antichnoy Nauke (Logika, Ritorika, Grammatika (Parts of Speech in Ancient Science (Logic, Rhetoric, Grammar). Voprosy Yazykoznaniiya (Questions of Linguistics) 1 (1999): 131–141. Print.
10. Sytar, Hanna. “Syntaksychni Frazeologizmy v Rozrizi Konstruktsiinoi Hramatyky (Syntactic Phraseologisms in the Context of Structural Grammar)”. Vinnytsia: TOV «Nilan-LTD», 2017. 458. Print.
11. Fries, Charles. American English grammar. N.Y. – L., 1940. 457. Print.
12. Gleason, Henry. Introduction to Descriptive Linguistics. New York: Hot, Rinehart and Winston, 1955. 501. Print.
13. Jespersen, Otto. Essentials of English Grammar. London, 1948. 357 pp.
14. Sweet, Henry. A New English Grammar: Logical and Grammar. London, 1892. 587. Print.

Жанна Краснобаєва-Чорна
(*м. Вінниця*)

МОВНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ТА КАТЕГОРИЗАЦІЯ ЗНАЇЬ: КОНЦЕПТУАЛЬНА І ЦІННІСНА КАРТИНИ СВІТУ

Формування знання ґрунтоване на процесах концептуалізації та категоризації – процесах конфігурування знань, що у межах діяльності суб'єкта емпіричного пізнання спирається на можливості сприйняття й охоплює цілісне уявлення про конкретний об'єкт.

Концептуальна картина світу (ККС) і ціннісна картина світу (ЦКС) постають складниками мовної картини світу. Закономірність їхнього співвідношення визначається кореляцією процесів концептуалізації та категоризації, яким належить визначальна роль в описі пізнавальної діяльності та когнітивних здібностей людини.

Концептуалізацію в лінгвістиці (див. праці О. Кубрякової, В. Маслової, Ю. Степанова та ін.) позиціоновано як процес пізнавальної діяльності людини, що полягає в осмисленні інформації, яка надходить до неї, і призводить до утворення концептів і концептуальних систем; як процес породження нових смислів із пошуком відповідей на комплекс питань (як формуються нові концепти, як створення нового концепту обмежується наявними концептами, як можна витлумачити здатність людини постійно поповнювати та видозмінювати концептуальну систему тощо). Отже, увагу акцентовано на процесі структурування знань, їхньої репрезентації мінімальними концептуальними одиницями.

Істотними в сучасному баченні процесу категоризації постають класична теорія категоризації та її варіації (теорія гештальтів, теорія визначальної ознаки, теорія порівняння ознак, прототипова теорія, теорія динамічного конструала тощо). Категоризація у вузькому розумінні є

основним способом надання сприйманому світу впорядкованого характеру, що дає змогу систематизувати спостережуване й побачити в ньому подібність і відмінність явищ. Актуальним постає підведення явища, об'єкта, процесу тощо під певну рубрику досвіду, категорію і визнання його членом цієї категорії. У широкому сенсі категоризація – це процес утворення і виділення категорій, членування зовнішнього і внутрішнього світів людини, впорядковане представлення різноманітних явищ через зведення їх до меншої кількості розрядів або угруповань, а також – результат таксономічної діяльності.

Аналіз сучасних наукових поглядів на концептуалізацію та категоризацію дає змогу виокремити два принципи співвідношення:

1) принцип паралельності категоризації та концептуалізації. Суб'єкт пізнання представлений щодо двох етапів формування знань, кожному з яких відповідають певні функції: один етап визначуваний як результат діяльності спостерігача, інший – інтерпретатора та суб'єкта оцінки [6, с. 106]. Здійснювана в процесі когнітивної діяльності спостерігача категоризація дійсності відбувається паралельно концептуалізації.

На рівні первинної концептуалізації, за [6], у свідомості суб'єкта пізнання формуються концепти, які відображають зміст отриманих знань. Під час цього динамічного процесу образ ускладнюється і набуває здатності кодувати концепт у свідомості людини і забезпечувати доступ до його змісту. Категоризація в такий спосіб відбувається паралельно концептуалізації і виступає структуризацією світу щодо первинних сформованих знань про нього. Первинна категоризація охоплює системний і функційний рівні мови. У першому випадку вона являє собою категоризацію за предметними галузями і торкається тематичної класифікації предметів і явищ, що пояснює її логічний (позамовний) характер. Свою мовну репрезентацію цей тип категоризації отримує на рівні окремих лексичних категорій, представлених лексико-семантичними і тематичними групами слів і сформованих за асоціативним принципом;

2) принцип включення: а) категоризація як складник концептуалізації. Акцент при визначенні лінгвістичних категорій робиться на семантичних параметрах, які відображають концептуальну суть одиниць, що підлягають категоризації. На думку Р. Лангакера, «...базові граматичні категорії, такі як іменник, дієслово, прикметник і прислівник можуть бути визначені семантично. Вони мають семантичний і фонологічний полюси, перший з яких і визначає категорійні ознаки. Всі члени категорійного класу мають спільні семантичні ознаки, а їх семантичні полюси входять до складу однієї абстрактної концептуальної схеми, яка дає змогу формалізувати категорії» (цит. за [2, с. 189]). За І. Біскуб, ані класичні категорії, ані категорії родової схожості не можуть повністю задовольнити потреби концептотворення, особливо з огляду на інтегративні зв'язки, що існують між концептосферою

людини і мовними засобами їх вираження (вербалізаторами). Якщо б за основу концептотворення взяти класичну концепцію категоризації, виявилось б, що для кожного концепту існує лише один вербалізатор. Сучасний надмірнісний і полісемантичний потенціал мовної системи заперечують цей підхід. Категоризація винятково за родовою схожістю призвела б до того, що процес комунікації, під час якого мовці апелюють до концептосфери один одного, був успішним лише за наявності високого апроксимаційного когнітивного потенціалу, здобутого внаслідок попереднього життєвого досвіду [1, с. 52]; б) концептуалізація як складник категоризації (Т. Корнеева): концептуалізація первинна, а категоризація вторинна, хоча йдеться про складний діалектичний процес. Концептуалізація спрямована на виділення мінімальних одиниць досвіду, а категоризація – на об'єднання цих одиниць у більші групи. Категоризація спирається на вже сформовані концепти, тобто результати заломлення дійсності впорядковуються через розподіл їх за більш або менш чітко сформованими групами (категоріями). Результати концептуалізації (та категоризації) закріплюються в пам'яті через зв'язок із вербальними засобами, тобто має місце лексикалізація [5, с. 98].

Отже, ККС і ЦКС містять загальнолюдський і національний досвід, виражений як сукупність концептів у ККС і цінностей у ЦКС, що реалізовані репрезентантами – вербальними або невербальними знаками. Зауважимо, що концептуальні зони, як і категорійні межі, не завжди є чітко визначеними, а концепти – відокремленими один від одного, цінності – відокремленими одна від одної. І ККС, і ЦКС можуть інтерпретуватися як моделі осмислення й опису світу та його фрагментів. Однією з основних спільних ознак аналізованих понять є також змінність, визначувана модифікацією структур концептів або цінностей та їхніх ознак або варіативністю кількості утворень. Домінуюльну роль у формуванні ЦКС відіграє оцінна категоризація – оцінне осмислення об'єктів довкілля й утворення внаслідок цього цінностей.

Література

1. Біскуп І.П. Класична категоризація vs категоризація за родовою схожістю (розпізнавання і номінація форм). *Сучасні дослідження з іноземної філології*. Ужгород : ПП «Аутдор-Шарк», 2013. Вип. 11. С. 50-57.
2. Біскуп І.П. Лінгвістична категоризація: від Аристотеля до IMAL (Isolating-Monocategorical-Associational Language). *Studia Philologica*. 2015. №3. С. 11-18.
3. Боярская Е.Л. Категоризация как базовая когнитивная процедура. *Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта*. 2011. №2. С. 18-28.

4. Кириченко В.В. Наукова концептуалізація моделі становлення картини світу особистості у сучасному інформаційному суспільстві. *Актуальні проблеми психології*. К. : Видавництво «Фенікс», 2018. С. 75–94.
5. Корнеева Т.А. Соотношение когнитивных процессов формирования национальной картины мира. *Международный научно-исследовательский журнал*. 2015. №5–1 (36). С. 97–99.
6. Магировская О.В. Особенности концептуализации и категоризации мира в рамках когнитивной деятельности наблюдателя. *Вестник Челябинского государственного университета*. 2008. №21. С. 105–114.
7. Мацьків П.В. Мовна картина світу в контексті суміжних наукових понять. *Науковий вісник ДДПУ ім. Івана Франка. Серія «Філологічні науки»*. Мовознавство. 2017. №7. С. 115–118.
8. Aarts B. Conceptions of categorization in the history of linguistics. *Language Sciences*. 2006. 28. P. 361–385.

Тетяна Петрова

(м. Харків)

УКРАЇНСЬКА ТЕРМІНОГРАФІЯ: ПРОБЛЕМИ Й ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ (ВІД ВИТОКІВ ДО СУЧАСНОСТІ)

Створення спеціальних словників має відповідну історію та специфіку. Лексикографія – найдавніша галузь людства, особливе місце в ній посідає термінографія. Як стверджують дослідники, українська термінологічна лексикографія має понад двохсотлітню історію. Дослідженню термінографії присвячені праці зарубіжних лінгвістів – С. Гриньова, З. Комарової, В. Щербіна та ін. В українському мовознавстві на сучасному етапі теоретичні засади термінографії розробляють В. Дубічинський, О. Іванова, М. Комова, І. Кочан, Л. Симоненко, Л. Туровська та ін. Незважаючи на те, що питання відстеження витоків і вивчення становлення української термінографії не раз привертало увагу мовознавців, усе ж таки вони залишаються актуальними й сьогодні.

Ураховуючи складні соціально-політичні умови, вплив багатьох мов на українську мову, більшість науковців виділяють такі етапи становлення української термінографії: 1) друга половина XIX ст. – початок XX ст.; 2) 20-і рр. – початок 30-х рр. XX ст., діяльність Інституту української наукової мови (далі ІУНМ); 3) 50–80-і рр. XX ст.; 4) кінець XX ст. – початок XXI ст. [5, с. 29]. Витоки термінографії науковці знаходять, як бачимо, у

другій половині XIX ст., утім питання відстеження «перших кроків» спеціальної лексикографії потребує особливої уваги.

Фіксувати українську термінологію в спеціальних словниках починають у 50-х рр. XIX ст., що традиційно пов'язують з укладанням у Галичині 1852 р. термінологічного латинсько-німецько-українського словника «Початок до уложення термінології ботанической руской» І. Гавришкевича та «Імена краєвих ростин і Ботанічний словарець» М. Петрушевича. Однак віднаходимо праці, надруковані 1851 р., зокрема «Словничок бджільницьких термінів» О. Покорського-Жоравко, а також перекладний словник «Juridisch-politische Terminologie für slavischen Sprachen Österreichs von Commision für slavische juridisch-politische Terminologie» («Правничо-політична термінологія для слов'янських мов, вживаних в Австрії») Я. Головацького, Г. Шашкевича, Ю. Вислободського, що побачив світ у Відні завдяки урядовій Комісії з опрацювання слов'янської юридичної термінології. Отже, відлік української термінографічної діяльності слід вести саме від цих словників тлумачного й перекладного типів, що надруковані 1851 р. і які стали основою для подальшого її формування. Відповідно, межа початку першого етапу (витоків) української термінографії зміщується – не друга половина XIX ст., а середина XIX ст.

У Східній Україні через політичні чинники робота над систематизуванням спеціальної лексики й упорядкуванням термінологічних словників починається в 70–80-х рр. XIX ст. Зокрема, 1874 р. А. Рогович друкує «Опыт словаря названий растений Юго-Западной России, съ некоторыми поверіями и рассказами о нихъ».

У цей період науковці розробляють засади національного термінотворення, на які вони спираються під час добирання термінів до реєстру словників: 1) утворювати зрозумілі наукові терміни «в дусі народної мови, так, щоб згодом вони були прийняті самим народом», наприклад, пропонують уживати *травник* замість *гербарій*, *рослинниця* – *ботаніка*, *зеленець* – *хлор*, *краєвид* – *ландшафт*; 2) утворювати питомі відповідники до чужомовних термінів [2, с. 184–185].

На початку XX ст. в різних містах України (Вінниці, Гадячі, Києві, Полтаві, Харкові та ін.) утворюють відповідні комісії та гуртки, що протягом 1917–1921 рр. видають близько 30 словників з ветеринарії, граматики, діловодства, математики, медицини, права, хімії та інших галузей.

У 20-і роки XX ст. радянська Україна проходить етап українізації: українська мова набуває державного статусу, її починають активно використовувати в різних сферах суспільно-політичного життя, інтенсивно формується й розвивається наукова термінологія. Центром термінологічної роботи стають Київ і Харків. У травні 1921 р. різні термінологічні комісії об'єднано в ІУНМ, у якому заплановано видавати термінологічні словники. Загалом щороку виходило близько 10–12 словників, а 1926 р. – 32, 1927 р. – 17, 1928 і 1930 – по 25 словників [4, с. 148]. Діяльність науковців ІУНМ

спрямована насамперед на вироблення теоретичних настанов укладання термінологічних словників [5, с. 29]. Головним засадничим принципом Інституту визначено орієнтування на ресурси рідної мови під час термінотворення й перекладання, що підкреслювало б генетичні особливості української мови, а головне, відмежовувало від російської мови, яка будувалася на інтернаціональній основі. Між тим після припинення українізації ліквідовано ІУНМ і, відповідно, призупинено термінографічну роботу на десятки років. Усі випущені словники вилучено з обігу й знищено, ті праці, що підготовлені до друку, – назавжди втрачено.

Державна політика 30–50-х рр. XX ст. була скерована на винищення питомих коренів, зокрема наближення в термінотворенні до моделей російської мови. Відповідно у словниках означених років кодифіковано надмірну кількість міжнародних одиниць, скальковані російські терміни, українські ж одиниці в терміноstatтях або не репрезентовано, або подано після термінів чужомовного походження.

Відновлювальну хвилю української термінографічної роботи спостерігаємо в другій половині 50-х рр. XX ст., що зумовлено створенням Президією АН УРСР 1957 р. Словникової комісії. Її завдання полягало в розвиванні української наукової термінології, організуванні авторських колективів, виробленні основних принципів укладання словників. У цей час з'являються перекладні довідкові видання – переважно двомовні, російсько-українські.

Протягом 60–70-х рр. XX ст. комісія розробляє положення щодо укладання термінологічних словників: «відбивати сучасний рівень розвитку науки й техніки; закріпити реальну практику вживання термінів у науковій і навчальній літературі, яку видавали російською та українською мовами; упорядковувати використання термінів певних галузей знань» [1]. В означені роки надруковано 75 словників [5, с. 30], що описують нові галузі й урізноманітнюють видову класифікацію українських термінологічних праць: дефінітивні, дефінітивно-перекладні, перекладні, довідники, енциклопедії.

Розпочату діяльність Словникової комісії продовжує Комітет наукової термінології, створений 1978 р. при Президії АН України. Однак 80-і рр. позначені спадом термінотворення й укладання термінологічних праць: надруковано близько 20 словників – дефінітивного (10) й перекладного (10) типів – з біології, екології, зоології, лісівництва, психології, філософії, юриспруденції та ін. Ця невелика спадщина й на сьогодні є науково-пізнавальною й цінною для галузевих фахівців та мовознавців-термінографів.

З прийняттям Закону «Про мови в Українській РСР» та утвердженням незалежності України 1991 р. українська термінологічна лексикографія проходить етап нового «вродження». Роль термінографічних праць змінюється: вони «стали одним із чинників утвердження й розбудови незалежності держави, розширення сфери функціонування української мови» [4, с. 149]. У цей період фахівці різних галузей знань традиційно

використовують російські терміни або намагаються фіксувати їх українською мовою, як наслідок з'являються «мовні покручі» та кальки. До деяких спеціальних одиниць науковці не можуть дібрати українські еквіваленти, тому номінують їх на свій розсуд, унаслідок терміни функціують лише у вузькому колі спеціалістів і можуть бути не розпізнаваними іншими. Брак українськомовної навчальної літератури, а насамперед термінологічних словників та стандартів, що фіксували й кодифікували б власні терміни, спричинює наслідки, які мовознавці викорінюють і дотепер, – порушення й розхитування (варіювання) мовної норми в термінології. У 90-х рр. ХХ ст. за упорядкування спеціальних словників беруться викладачі фахових дисциплін, які не мали достатнього досвіду укладання термінографічних праць, тому з'являються видання, що нагадують список чи перелік термінів (не завжди з дотриманням мовних норм) без належного лінгвістичного й лексикографічного опису.

Зазначмо, що від 90-х рр. ХХ ст. до сьогодні з'являються спеціальні словники різних типів природничих галузей, наприклад: за широтою охоплення термінологічної лексики – універсальні (наукової термінології), багатогалузеві, галузеві, вузькогалузеві; за способом семантизування – переважним типом є перекладний, зокрема, у кінці ХХ ст. домінують словники, у яких вихідною мовою є російська, і лише трапляються поодинокі видання з вихідною українською мовою. На початку ХХІ ст. з'являються фахові словники дефінітивного типу (що описують суміжні галузі, окремі науки та їхні підгалузі), а також енциклопедії. За кількістю мов типологія спеціальних словників також поповнюється новими видами (три-, чотири-, п'ятимовними), насамперед дефінітивно-перекладними. Останнім часом дедалі більшого використання набувають електронні словники як аналоги традиційних паперових фахових словників.

Незважаючи на вагому кількість надрукованого термінографічного матеріалу за останні роки, особливої уваги потребують теоретичні питання термінологічної лексикографії. По-перше, це стосується укладання термінологічних лексиконів нового типу – комбінованого, що вимагають теоретичного розроблення, оскільки є «білою плямою» в класифікаційній системі; по-друге, надзвичайна складність галузевих термінологій, їхня розгалуженість і внутрішня диференціація потребують осмислення матеріалу, що повинно знайти відповідне місце в словнику; по-третє, потужні процеси українізації потребують ретельного добирання питомих ресурсів для продукування власних термінів.

Проблеми української термінографії тягнуться від витоків до сьогодні, зокрема: 1) відсутність єдиних принципів і методів створення спеціальних словників, 2) вироблення єдиних науково обґрунтованих засад добирання фахової лексики для різних типів термінологічних словників, 3) зведення єдиних принципів репрезентування терміноодиниць за різними параметрами. На сучасному етапі проблемами її розвитку є недотримання мовних норм у

термінології, безсистемний набір терміноодиниць до реєстру словника, розроблення інваріантного проекту словника для опису різних спеціальних шарів лексики, визначення головних параметрів термінологічних словників, розроблення принципових вимог до термінологічних праць, дослідження мега-, макро- й мікроструктури словника.

Основними проблемами, що виникають перед термінографами під час укладання українських термінологічних словників є такі: 1) формування мегаструктури (загальної побудови) словника – подання передмови, інструкції з користування, списку джерел тощо; 2) добирання реєстрових термінів до макроструктури (реєстру) словника, ураховуючи принципи відбирання терміноодиниць (нормативність, належність до описуваної спеціальної системи, питома походження, засвоєння чужомовної одиниці за граматичними й правописними нормами української мови, а також вироблення способу фіксування аналітичних термінів); 3) створення мікроструктури (терміностатті) – репрезентування лінгвістичної характеристики терміна, його варіантів, етимологічної характеристики, дефініювання різних за обсягом понять терміноодиниць як складників поняттєвої системи, системних відношень (родо-видових, антонімічних, синонімічних). Спробу розв'язати окреслені проблеми створення спеціальних словників здійснено в авторській монографії (на прикладі української фітомеліоративної термінології) [3].

Отже, українська термінологічна лексикографія має значні напрацювання, постійно розвивається, поповнює видову класифікацію видань, удосконалює старі й розробляє нові принципи та методи репрезентування термінологічної лексики, збагачує різні галузі спеціальними словниками. Утім сьогодні національна термінографія потребує вироблення єдиних теоретичних засад стосовно укладання фахових словників, беручи до уваги, що наукові сфери ХХІ ст. вимагають нового опису терміноодиниць, тому одним з перспективних для сучасного українського спеціального словникарства є укладання нового типу словника – термінологічного словника комбінованого типу, – принципи якого ґрунтуються на вивченні природи терміна, його системних відношень і тематичних угруповань, який узагальнить усі здобутки термінографії та додасть інноваційного, розширить класифікацію фахових словників і сприятиме уніфікуванню принципів їхнього укладання. Утім насамперед стимулювання забезпечити галузі якісними спеціальними словниками повинно відбуватися на державному рівні через запровадження програми термінографічної діяльності, що полягала б у створенні центрального органу, який координуватиме роботу над укладанням фахових словників з дотриманням вироблених єдиних принципів і засад їхнього створення, а також за повного фінансового забезпечення державою.

Література

1. Комова Марія. Українська термінографія (1948–2002): Бібліограф. покажчик. Львів: Ліга-Прес, 2003. 112 с.
2. Левченко П. Заметки о русинской терминологии. *Основа*. 1861, 6. С. 184–185.
3. Петрова Тетяна. Фігомеліоративна термінологія сучасної української мови та її відображення в термінологічному словнику комбінованого типу: монографія. Харків: ТОВ «ТПГ», 2018. 227 с.
4. Полюга Лев. Роль української лексикографії в утвердженні національної самобутності. *Вісник Львів. ун-ту. Серія журналістики*. 2003, 23. С. 144–152.
5. Симоненко Людмила. Українська термінографія: стан і перспективи. *Мовознавство*. 2014, 4. С. 28–35.

РОЗДІЛ II. ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ СИНТАКСИСУ І МОРФОЛОГІЇ

Юлія Бойко
(*м. Хмельницький*)

**КОНСТРУКЦІЯ ЯК БАЗОВИЙ РІВЕНЬ ТА ФОРМОТВОРЧА
ОСНОВА У СИНТАКСИСІ РЕЧЕННЯ**

На сучасному етапі розвитку науки когнітивно-дискурсивна парадигма у лінгвістиці найчастіше визнається одним із найпрогресивніших методів дослідження.

У вітчизняних та зарубіжних наукових розвідках особливої уваги почали надавати вивченню смислових синтаксичних категорій у рамках семантичного (Н.Д. Арутюнова, О.В.Падучева, Я.Г.Тестелець, А. Мустайокі, В.І. Вихованець, М.В.Мірченко), функціонального (І.П. Распопов, Н.О.Слюсарева, В.Д. Івшин), комунікативного синтаксису (Г.О.Золотова, М.В.Всеволодова), а також конструкційної граматики (А.Голдберг, В.Крофт). Очевидно, що до фокусу досліджень лінгвісти залучають речення як особливу номінативну одиницю з її різними структурними рівнями.

Співвідносячи мовні структури із когнітивним, дослідники у сфері когнітивного синтаксису роблять спроби створити певний науковий конструкт чи модель для дослідження шляхів експлікації глибинних смислів за допомогою синтаксичних структур. Одним із таких напрямків є спроба розробити методику виділення «синтаксичного концепта». «Першопрохідцями» у розробленні категорії синтаксичного концепту вважають російських дослідників З.Д.Попову та Й.А. Стерніна [8]. Однак питання про виділення синтаксичних концептів залишається дискусійним. Про це говорить і сама дослідниця: «У лінгвістиці немає єдиної думки про те, яку конструкцію можна вважати синтаксичним знаком, якими можуть бути синтаксичні концепти, та й чи існують вони взагалі...» [8, с.71]. До того ж до цих пір у сфері синтаксису відсутній чіткий підхід до виділення об'єктів вищого, базового та нижчого рівнів.

Виходячи із зазначеного вище спробуємо схарактеризувати конструкцію як базовий рівень у синтаксисі речення та представити її як формотворчу основу для побудови ментальних схем речення.

На основі того, що дієслово своєю семантикою й валентісною рамкою фіксує у нерозчленованому вигляді пропозицію як мисленнєвий образ денотативної ситуації, воно є носієм моделі пропозиції, яка, у свою чергу, слугує одиницею вищого рівня (абстрактної категорії). Одиницею нижчого рівня (конкретної категорії) є конкретний тип речення, актуалізована у мові конструкція. Об'єктом базового рівня у синтаксисі є конструкція, яка представляє своєю структурою пропозицію у вигляді позицій іменних актантів та типу відношень між ними в абстрагованому

вигляді. На підтримку цього положення наведемо думку прибічників пропозиційної форми репрезентації знань. Як своєрідні ментальні структури, які відображають типову ситуацію та характер відношень її учасників, пропозиції організовують всю інформацію, яка поступає у пам'ять людини [1]. Підхід до пропозиції як особливої оперативної структури свідомості або особливої одиниці збереження інформації є характерним для когнітивної лінгвістики. У рамках цього підходу відмічається, що «слова можуть взаємоасоціюватися лише при умові, що відповідні їм поняття входять до закодованих в пам'яті пропозицій. З когнітивної точки зору довготривала пам'ять людини є великою сіткою пропозиційних дерев, що взаємоперетинаються, причому кожне з них включає деякий набір вузлів пам'яті з чисельними зв'язками» [7, с. 88–89].

Ідея розчленованості події та її категоризація найтіснішим чином пов'язана із вербалізацією, оскільки ступінь розчленованості події детермінує характер її деталізації з наступним відображення у мові. Процеси вербалізації, на думку У. Чейфа, включають три етапи: 1) організацію змісту; 2) «пакування» змісту відповідно до «оцінки мовцем стану ума адресата у даний момент і його робочих можливостей у межах конкретного контексту мовлення» (маються на увазі дана та нова інформація); 3) синтаксичні процеси, які є характерними для даної мови (винесення підмета на перше місце у структурі речення, тема-рематична організація тощо). Процеси, задіяні на цьому етапі організації змісту, включають: 1) «розчленування епізоду на підепізоди»; 2) «вибір пропозиційної структури, яка визначить ролі об'єктів епізоду»; 3) вибір одиниць мови для кодування судження (процес категоризації) [10, с. 38–40]. Фактично, розчленоване бачення ситуації вже само по собі є актом пропозиційності, в ході чого встановлюються реляційні відношення між виділеними об'єктами. Характер відношень категоризується і матеріалізується в мові.

Схеми членування цілісних подій на низку складових їх елементів з метою вербалізації повинні відповідати певним стереотипам, щоб мовці на одній і тій самій мові могли розуміти один одного. Дані стереотипи структуруються у вигляді ментальних репрезентацій, в основу яких кладуться ментальні схеми та їх об'єднання, і закріплюються за системою «мова–мислення» з перспективою подальшого об'єктивування тим або іншим типом конструкції.

Здійсненні раніше спроби схематизувати реальні події з урахуванням логіко-денотативних та категоріальних основ свідчать про певну впорядкованість цієї сфери, відсутність у ній певної хаотичності. Ця впорядкованість гармонує з можливістю вичленування структур знання, які підлягають вербалізації. Процес вичленовування структур знання, у свою чергу, вказує на спосіб концептуалізації світу. Так, Г.О. Золотова

диференціює реальний світ за ознаками «активне», «пасивне» начало таким чином:

ЛЮДИНА – *існує* у просторі й часі, у природі та в суспільстві (живе, народжується, росте, змінюється), *володіє* властивостями; *перебуває* у стані: фізичному, емоційному, психічному; *рухається* у просторі; *діє* (конкретні фізичні дії, ментальна діяльність, сенсорна діяльність, *каузує* дію, стан, ознаку, буття інших суб'єктів і предметів); *вступає* у відносини з іншими людьми (соціальні, психічні);

ПРЕДМЕТИ – *існують*, *володіють*, *належать*, *можуть переносити* зміну фізичного стану, на переході від буття до небуття; *служуть* орієнтирами руху; *служують* об'єктами думки і сприйняття, *служують* каузованими об'єктами-суб'єктами [4, с. 36].

Зіставний аналіз різних категоріальних значень англійського дієслова, проведений М.М. Болдиревим [3, с. 33–34], підтверджує, що характеристика фізичних об'єктів через слова дієслівного класу диференціюються у найзагальніших рисах за критеріями акціональності і неакціональності. При цьому акціональні дієслова покликані позначати події, що передбачають певну динаміку, розвиток і є такими, що вимагають активності суб'єкта: фізичні та інтелектуальні дії, творча діяльність, ціленаправлений рух, переміщення предметів їх видозміна тощо. Неакціональні дієслова виражають явища, які є характерними для внутрішнього світу людини: її відчуття, емоції, побажання, умовиводи, пов'язані з виділенням та характеристикою окремих елементів динамічних подій та типів їх взаємовідношень [3].

Наведені вище структури знання про світ свідчать, що логічно-денотативні аспекти, які виокремлюються людським мисленням, організовані у вигляді певних відношень, розірваність яких призводить до втрати смислу. Мовна система володіє засобами для об'єктивації цих відношень. Існування концептуального рівня забезпечує єдність структурування мовних та немовних знань. У цьому зв'язку актуальними є наші судження про два способи представлення у мові денотативних ситуацій – розчленованому та нерозчленованому.

Розчленований спосіб представлення денотативної ситуації спряжений з інтегруючою функцією конструкції, яка базується на подвійній природі мови як абстрактній системі та як функціонуючій системи. Саме ця природа мови регулярно демонструється в реалізації двох типів відношень – парадигматичних і синтагматичних. Перший тип відношень характеризує одиниці одного рівня у плані їх систематизації і реалізує дистрибутивну функцію, а другий тип відношень виявляє правила організації одиниць у структурі вищого рівня та реалізує інтегративну функцію. Інтегративна функція проявляється у мовнорозумових актах і спряжена з питаннями взаємодії мови і мовлення, центральним з яких є питання комбінаторики

лексичних одиниць у процесі побудови комплексних знаків для обміну судженнями про світ.

Проте інтегративність зовсім не передбачає простого накладання смислів, складових компонентів речення. Як справедливо зауважує О.С. Кубрякова, когнітивний підхід до пояснення композиційної семантики дозволяє інтерпретувати комплексний знак з позицій виявлення кореферентних значень. Необхідно, щоб синтагматично пов'язане слово «втягло» відповідну частину значення, і, узгоджуванні поняття виявилися кореферентними, сумісними. «Узгодження смислів відбувається при природній їх сумісності, для чого необхідно когнітивне пов'язування двох різних ментальних просторів, розуміння можливостей їх об'єднання в одне інтегративне ціле» [5, с. 22]. Таким чином, принциповим є питання про механізми структурного та смислового зв'язування слів у рамках синтаксичної конструкції, оскільки пояснення цих механізмів пов'язно зі встановленням лінії проективності різнорівневих категоріальних значень.

Як стверджує Л. Телмі, «граматична конструкція – це граматичний комплекс, який складається з певних комбінацій простих форм, абстрактна схема зі структуруючою функцією». Ця функція образно може бути порівняна зі «скелетом для концептуального матеріалу, який виражається лексично» [14, с. 94]. Думка про структурування функції, яка виконується синтаксичною конструкцією по відношенню до концептів, є, на наш погляд, вагомим аргументом на користь специфіки концептуальних процесів на рівні синтаксису. Специфіка ця полягає як у механізмах концептуального зв'язування, так і в механізмах «налаштування» композиційних елементів одне на одного у процесі їх інтеграції в одне, більш складне, ціле.

Погляд Е. Бенвеніста з приводу того, що «синтаксис речення є лише кодом, який забезпечує, правильне розміщення його членів» [2, с. 446] практично не відрізняється від точки зору інших дослідників на роль синтаксичної конструкції у системі мови. Позиція автора роботи відносно граматичних конструкцій свідчить про її переконаність в одночасному зверненні конструкцій до онтології мови та онтології світу. У першому випадку автор має справу з правилами побудови речень, а у другому – з певною системою аналізу оточуючого світу. Завдяки наявності такої чіткої сітки правил ми стаємо учасниками певної «згоди» і здатні розуміти одне одного. Таким чином конструкція покликана репрезентувати знання про денотативну ситуацію і знання про схему розгортання думки з вказівкою на правила лінійного узгодження слів в одне ціле.

Виходячи зі зазначеного вище, вважаємо за доцільне у нашій роботі скористатися базовими ментальними схемами для когнітивного аналізу СПР, запропонованими І.С. Шевченко та застосованими О.В. Михайловою в ході аналізу простого давньоанглійського речення [11; 6]. Когнітивні різновиди базових схем моделюються відповідно до пропозиційних різновидів простих

речень, реалізованих у конкретних ситуаціях мовлення згідно з аргументно-предикатними (рольовими) та семантичними параметрами їхніх вузлів і є соціально й культурно специфічними.

Ми виходимо з того, що клауза, як складова частина будь-якого СПР, є пропозицією, а певна кількість клауз, що входять до складу СПР формують, за висловом Я.Г. Тестельця «справжній клубок пропозицій» [9, с. 255]. Об'єднані у гіпотаксичному цілому ментальні схеми клауз (пропозицій) володіють вищим рівнем абстракції порівняно з типовою пропозицією, вираженою простим реченням.

Ментальні схеми речення, які будуються на основі конструкцій, сформованих взаємодією структурних та смислових елементів, як базового рівня у синтаксисі речення схеми – онтологічні за суттю, оскільки вони безпосередньо стосуються «концептуальних архетипів» Р. Ленекера (conceptual archetypes) – це доконцептуальні феномени «повторювані й чітко диференційовані аспекти нашого досвіду, які ми, зазвичай, використовуємо для структурування наших знань», «прототипові цінності базових мовних конструктів» [12, с. 294–295].

Онтологічний характер, максимальна абстрагованість ментальних схем речення також зумовлює те, що перевага надається терміну *схема* порівняно з терміном *модель*, що видається більш конкретизованою (пор. поняття ідеалізованої когнітивної моделі – ІКМ) Дж. Лакоффа, яка демонструє, що для ідентифікації концептів необхідне знання про домен, на фоні якого певне поняття концептуалізується [13].

На основі викладеного можна змоделювати механізми проективності категоріальних значень різних рівнів речення, задіяних у процесах концептуалізації світу в синтаксисі. Ментальна схема речення відображає результат концептуалізації людиною на рівні свідомості ситуацій довколишньої дійсності та їх категоризації у вигляді типових пропозицій, що отримав закріплення у певній структурній схемі.

Перспективним є дослідження ментальних схем речення, які формують суттєву частину концептуалізації інформації різного рівня складності.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1999. 896 с.
2. Бенвенист Э. Общая лингвистика. Москва : Прогресс, 1974. 447 с.
3. Болдырев Н. Н. Функциональная категоризация английского глагола. Москва : ЛИБРОКОМ, 2009. 144 с.
4. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. Москва : КомКнига, 2007. 368 с.

5. Кубрякова Е. С. Когнитивная лингвистика и проблемы композиционной семантики в сфере словообразования. *Изв. АН.*, 2002. № 1. Т. 61. С. 13–24.
6. Михайлова О. В. Просте речення в давньоанглійській мові: синтаксичний, семантичний, когнітивний та комунікативний аспекти : дис... канд. філол. наук. Харків, 2007. 202 с.
7. Панкрац Ю. Г. Пропозициональная форма представления знаний. Москва: РАН ИНИОН, 1992. С. 78–97.
8. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. Москва : АСТ: Восток-Запад, 2007. 314 с.
9. Тестелец Я. Г. Введение в общий синтаксис. Москва : Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2001. 800 с.
10. Чейф У. Значение и структура языка. Москва : ЛИБРИКОМ, 2009. 452 с.
11. Шевченко І. С. Когнітивне моделювання простого речення. *Проблеми загального, германського та слов'янського мовознавства. До 70-річчя проф. В.В. Левицького : зб. наук. праць.* Чернівці : Книги – ХХІ, 2008. С. 390–394.
12. Langacker R. W. Foundations of Cognitive Grammar. V. 2 : *Descriptive application*. Stanford : Stanford University Press, 1991. Vol. 1. 395 p.
13. Lakoff G. Cognitive semantics. Bloomington, 1988. 568 p.
14. Talmy L. Toward a Cognitive Semantics. *Concept Structuring Systems*. Cambridge, Massachusets : The MIT Press, 2000. Vol. 1. 495 p.

Каріна Бортун
(м. Вінниця)

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ З ІМПЕРАТИВНОЮ СЕМАНТИКОЮ У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ

Дослідження засобів об'єктивації семантичних категорій посідає значне місце в сучасній граматиці. Це пояснюємо тим, що імперативні висловлення займають важливе місце в комунікативному аспекті мови, на що вказують головні функції та основні засоби вираження імперативного значення. Семантико-граматична своєрідність імператива – здатність формувати особливий тип речення, специфічне інтонаційне оформлення висловлень з імперативом, уживання імператива, спричинене емоційністю та експресивністю мовлення.

Спрямованість на слухача, дії, що стосуються фізичного та психічного стану мовця, її поведінки, способу життя, діяльності, різних аспектів стосунків між комунікантами – важливі параметри значеннєвої структури імператива, змістову складову яких репрезентують фразеологічні одиниці.

Самі фразеологічні одиниці з імперативною семантикою потрактовуємо як своєрідні фрагменти мовної картини світу.

Оскільки вони допомагають пізнавати та виражати об'єктивну дійсність у комунікативній ситуації мовців, створювати універсальну картину світу мовця, виражатимодальні оцінки і ставленняпрескриптора до висловлюваного.

Цю особливу фразеологічну категорію на українському матеріалі з різних аспектів вивчали Л. Скрипник, М. Алефіренко, Н. Пасік, Т. Гаврилова та ін.; окремі питання структурно-семантичного плану порушено в працях В. Ужченка, А. Івченка, Р. Міняйла та ін. Попри наявні дослідження мало вивченими є фразеологічні одиниці, які у своєму складі мають компоненти імперативності та функціують у публіцистичному стилі.

Мета роботи – встановити статус фразеологічних одиниць з імперативною семантикою у сучасній лінгвістиці, розкрити диференційні ознаки та особливості цих одиниць у публіцистичному дискурсі.

Фразеологічні одиниці з імперативною семантикою в публіцистичних текстах передають різні побажання. Конструкції на зразок *Бережи тебе (вас) Бог! Будь проклятий! Грім би тебе ударив!* тощо реалізують побажання-заклинання, напр.: *Серед іноземних лідерів Маккейна підтримав прем'єр-міністр Ізраїлю Беньямін Нетаньягу: «Бережи Вас Господь, сенаторе Джоне Маккейне»* (Цензор.net. – 20.07.2017). Властивості фразеологічних одиниць, виявлювані при зверненні до вищої і / або стихійної сили, традиційно кваліфікують як форму наказового способу. Зазвичай такі фразеологічні одиниці мають національно-культурний характер, напр.: *Дай Боже хоча б цей успіх закріпити* (Дзеркало тижня. – 07.06.2013); *Боже, додай цим патріотичним хлопцям до їхнього зав'язання ще розуму і знань!* (Українська правда. – 11.01.2010); *Тримав у лікарні доньку за руку і повторював: «Все буде добре, Аллах, допоможи!»* (Сьогодні. – 12.07.2017).

Так, висловлення залежно від їхнього оцінного змісту поділяють на позитивні і негативні. До позитивних зараховує конструкції, що виражають побажання добра [1, с. 43], напр.: *Дай Бог; Допоможи Господи / Боже; Будь здоровий; Будь щасливий* тощо, напр.: *Біля молодих сидить весільний староста, котрий акуратно записує всі суми в зошит і оголошує всьому весіллю – «Михайло Палійчук з родиною обдарували молодих на двісті доларів і чотириста гривень, дай їм Боже щастя, здоров'я і многая літа»* (Українська правда. – 13.10.2010); *Будьте щасливі саме сьогодні, а не живіть спогадами про минуле щастя чи мріями про щастя в майбутньому* (Дзеркало тижня. – 07.06.2013); *І я хочу побажати артеківським вожакам та педагогам: Будьте щасливі!* (Українська правда. – 12.09.2010).

Висловлення з негативно-оцінним побажанням являють собою результат реакції мовця на яєсь негативне повідомлення, звістку, подію і мають високий ступінь емоційного впливу на адресата [1, с. 44]. У прикладах

такого різновиду, представлених у нашому матеріалі, значення негативного ставлення своєрідного заклинання виражено лексемами *гори вогнем, будь проклятий, відсохни язик, чорт, дідько* тощо: *Від «героїчного» Вілкула, який повідомив у ФБ 31 січня, що везе в Авдіївку паливо, бо «Будь проклята, війна!»* (Дзеркало тижня. – 07.06.2013); *Дідько тебе бери!* (Сьогодні. – 19.01.16).

Н. Ю. Шведова подібні конструкції називає фразеосхемами, тобто структурними фразеологізованими схемами «з лексично закритим компонентом» [4, с. 85]. Їм притаманна образність, експресивність і закріпленість у мові як «особливих формул емоційно-вольових реакцій, безпосередньо спричинених ситуацією мовного спілкування, коли мовець оцінює цю ситуацію і максимально орієнтується на співрозмовника [2, с. 180].

Своїм корінням ці формули сягають глибокої давнини і пов'язані з архаїчною картиною світу. У зв'язку з цим характеризовані висловлення можуть бути розглянуті як своєрідні фрагменти мовної картини світу. М. І. Личук [3] зараховує такі структури до синтаксично нечленованих одиниць, наголошуючи, що як комунікативні одиниці такі речення входять до системи простих речень, співвідносяться з ними. Кореляцію синтаксично нечленованого речення з простим реченням віддзеркалюють їхні спільні і відмінні характеристики. Спільними є такі ознаки: це одиниці, що виконують певне комунікативне завдання: формально-граматичні речення виражають якість логічне судження про щось – навколишній світ загалом чи про які-небудь реалії, конкретну ситуацію, співрозмовника, його поведінку та ін. Такі речення мають відповідний граматичний апарат, що складається із суб'єкта і предиката.

Отже, фразеологічні одиниці з імперативною семантикою на кшталт (*допоможи Господи, дай Бог, будьте щасливі* тощо) ми зараховуємо до синтаксично нечленованих речень. Вони є динамічними структурами зі специфічним лексичним наповненням і певним комунікативним завданням, що реалізують своє призначення в конкретних комунікативних умовах. Для формально-граматичних і синтаксично нечленованих речень характерне змістове завершення, тобто мовці, учасники мовлення, легко розуміють і сприймають як закінчене ціле і граматичне, і синтаксично нечленоване речення. Варто також зазначити, що ці висловлення виражають лише ставлення мовця до чого або кого-небудь, емоційну реакцію на поведінку та співрозмовника. На відміну від імператива, який керує поведінкою агенсакаузованої дії, здійснюючи над нею контроль.

Перспективною вбачаємо типологізацію засобів вираження імперативної семантики у фразеологічних одиницях різносистемних мов у зставному аспекті.

Література

1. Ельмслев Л. Прологоменык теория языка. *Новое в лингвистике*. Вып. I. Москва, 1960. 464 с.
2. Кайгородова И. Н. Проблемы синтаксической идиоматики (на материале русского языка). Астрахань : Изд-во Астрах. гос. пед. ун-та, 1999. 248 с.
3. Личук М. І. Структура та семантика синтаксично нечленованих одиниць в українській мові: монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 388 с.
4. Русская грамматика: Т.1. Акад. наук СССР, Ин-трус. яз. /редкол.: д-р филол. наук Н. Ю. Шведова (гл. ред.) и др. Москва : Наука, 1980. 788 с.

Список використаних джерел

1. Дзеркало тижня. 2013. 7 червня. URL :<https://dt.ua>. (дата звернення: 07.06.2013).
2. Сьогодні. 2016. 19 січня. URL : <https://segodnya.ua>. (дата звернення: 19.01.16).
3. Українська правда. 2010. 12 вересня. URL :<https://www.pravda.com.ua>. (дата звернення: 12.09.2010).
4. Цензор.net. 2017. 27 липня. URL : <https://censor.net.ua>. (дата звернення: 20.07.2017).

Ірина Домрачева
(м. Вінниця)

РЕАЛІЗАЦІЯ У МОВЛЕННІ ПЕРИФЕРІЙНИХ СКЛАДНИКІВ СУКУПНОСТІ

Здійснивши низку досліджень функційно-семантичного поля сукупності [1], вважаємо за доцільне детально зупинитися на аналізові периферійної зони сукупності. Відомо, що ядрову частину функційно-семантичного поля (ФСП) складають окремі дієслова із семою «єднання», власне сукупні, збірні іменники, прикметники та дієприкметники, числівники із значенням сукупності. Периферійними вважаємо три рівні, на яких зреалізовано функціонування множинних іменників, окремих займенників та прислівників. Говоримо про мікрополя периферійної сукупності іменників *plurality tantum*, прономінативів та адverbативів. Ці мікрополя також мають ядро та мікропериферії, залежно від семантики складників, що його структурують.

Одним із компонентів периферійності є іменники, які мають тільки форму множини (pl.t.): *окуляри, об'їдки, шашки, двері* і под. Своєрідну думку висловив О.О.Холодович щодо протиставлення таких двох явищ, як

множинність предметів та предметна множинність, наголошуючи, що перша множинність – це «поєднання однорідних предметів, кожний з яких є складовим у цій множинності» (*рука – руки, поле – поля*), друга – «вираження одного предмета, який складається внутрішньо з багатьох однакових частин, структура якої... складна... у гомогенному смислі. При цьому... слово, що виражає цю множинність, називає тільки саму множинність, а не кожний одиничний її член» [6, с.174](множинні іменники – *граблі, дрова, канікули*).

Множинні іменники означають сукупність предметів і не здатні утворювати одиницу: 1) *дрова* – «розпиляні, розколоті, розрубані на поліна дерева, що використовуються на паливо» (СУМ, т. II, с.420) – *У нас у грубці дрова І палають, і тріщать* (Я.Щоголів); 2) *солодоці* – «кондитерські вироби, ласощі і т.ін.» Іменники pl.t. можуть означати як багато предметів, так і один. Особливо це стосується парних іменників: *Одні окуляри лежали на столі* (одна пара) і *Усі окуляри були знайдені* [1]. Однак і тоді, коли множинні іменники означатимуть один предмет, його умовно можна поділити на кілька частин. Це відбувається передусім тому, що такі іменники означають парні предмети: «один плюс один, більше ніж один», пор.: 1) *вуса* – «волосся, що росте над верхньою губою в чоловіків» (СУМ, т.I, с.788): *Вуса з з підвусниками і борідка, піскуваті і претонісінського волосу, так ретельно розчесані наче розкреслені на папері* (В. Барка); 2) *ніздрі* – «два зовнішні отвори в носі людини чи тварини» (СУМ, т. V, с.422).

Щодо парних pl.t. іноді доводиться застосовувати «умовний» поділ предмета на частини, що становить сукупність компонентів, для інших множинних іменників цей поділ очевидний.

У множинних іменників простежується узагальнення певних понять про предмети (або ж самих предметів). Разом з тим спостерігається і кількісна неозначеність, напр.: *проводи, посиденьки* – невідома кількість осіб, що беруть участь у цих заходах, а оскільки число не визначене, ця кількість узагальнюється: *Влаштували Ягничеві царські проводи* (О.Гончар). Залишається важливим об'єднання виконавців, актантів і його мета. В інших випадках можливе об'єднання кількостей (разів) перебігу дій, що повторюються (тобто відбуваються не один, а більше разів): *перегони, біга*, напр.: *А це ось вперше бачу такий вид спорту - черепашиачі перегони* (Л.Костенко) або ж предметів, об'єктів: *висівки, об'їдки, помії*, напр.: *Борошно було наполовину з висівками, наполовину з домішками якоїсь потерухи з каштанів і ще чогось* (В.Нестайко). У семантичній групі «ігри» сема сукупності наявна і у кількості гравців (навіть якщо грає одна особа, вона грає сама з собою – *шахи, схованки*), і у кількості рухів, дій (*схованки, піжмурки*). Звичаї і обряди, що репрезентовані, наприклад, лексемами *іменини, оглядини, заручини*, передбачають участь не менше двох осіб: *іменини* – «У православних і католиків – особисте свято кого-небудь, що припадає на день, у який церква відзначає пам'ять однойменного святого»

(СУМ, т.IV, с.18): *Незабаром з'явився Оксен, теж привітав Ягничу з іменинами, подарував інкрустований топірець, хоч заодно й вибачився, що не вдосвіта, не першим прийшов з поздоровленням* (О.Гончар).

Множинні іменники переважно характеризуються зв'язком із ФСК сукупності, займають периферійну частину її поля. Однак ці імена основною своєю властивістю – наявністю числа, вираженням якоїсь кількості – належать до інших категорій, пор. семантику кількості, узагальненості, означеності / неозначеності, про що йтиметься пізніше.

Наступним компонентом периферійності ФСП сукупності є займенники, які у своєму значенні містять сему сукупності (їх ще називають «квантитативними словами» [4, с. 172]). Це – означальні займенники: *всякий, кожний, весь, інший, жодний*; питально-відносні: *хто, що, який, чий*; заперечні: *ніхто, ніщо, ніякий*; неозначені: *будь-хто, що-небудь, абищо* і под. Для аналізу візьмемо займенник *всякий*, який означає: 1) «будь-який з числа однорідних предметів»; 2) «різний, різноманітний». Зрозуміло, що це слово має на увазі «і той, і той, і той» – невизначені а) кількість і б) учасники перебігу подій. Для мовця і слухача з'являється можливість вибору з сукупності поданих, але неконкретизованих варіантів. Такі прономінативи В.М.Ожоган називає універсальними займенниковими словами, включаючи до цієї групи слів і адverbативи (*всюди*) [4, с.181]. Традиційно такі займенники (*всякий, весь*) класифікуються як означальні: *На всякий злочин – своя спокута* (М.Соколян).

Своєрідним є прономінатив *жодний*, який у кожному зі своїх значень має сему об'єднання варіантів вибору: 1) «ні один» – «ні той, ні той, ні той» – *Жодний (ні один) не міг промовити і слово*; 2) «ніякий» – «ні такий, ні такий, ні такий» – *Жодного судна навстріч, жоден танкер не темніє на обрії* (О.Гончар); 3) «кожний» – «і той, і той, і той» – *Для неї (матері) всі рівні, жодного любить, усіх рівно нестусь, за всяким рівно вбивається* (Г.Квітка-Основ'яненко) [2, с.297]. У двох перших випадках значення сукупності поєднується із заперечним і узагальнювальним, а в третьому – тільки з узагальнювальним.

Своєрідними щодо наявності в них семи сукупності є питально-відносні прономінативи: *хто, що, який, чий* [1]. Поки відповідь є невідомою, зберігається сукупність її варіантів, невизначеність, яка породжує ситуацію накопичення, збирання необхідної інформації, що існує в багатьох (не одному) екземплярах – «і я, і він, і ми, і інший, і кожний, і ніхто, і абихто». Зауважимо, що у банк відповідей потраплятимуть як конкретизовані («визначені») займенники, так і «невизначені», тобто ті, які віднесено до лексем із сукупним значенням: *Що це в тебе, Колю?* (М.Трублаїні). Питально-відносні займенники характеризуються окремими лінгвістами (В.М.Ожоган, В.І.Дмитрук) як питальні займенникові слова, до яких належать також прислівники тотожної семантики: *де, коли, звідки* [4, с.189].

Ці лексеми, як стверджує С.О.Крилов, «передбачають існування об'єкта з деякими властивостями і сигналізують про те, що мовець, який в змозі ідентифікувати об'єкт, котрий він намагається з'ясувати, спонукає адресата допомогти йому в цьому» [3, с.11]. При використанні питальних займенників як відносних «апеляція адресата відсутня, а нездатність ідентифікації або характеристики об'єкта приписується вже не мовцеві, а суб'єкту пропозиційної настанови, яка вводить це непряме запитання» [Там само].

Всі питальні займенники функціонують і як відносні, коли вони є членами підрядних речень (сполучними словами). Проте й у цьому разі прономінативи з питальною семантикою зберігатимуть своє особливе сукупне значення, напр.: **Чий** б серця забуть могли тих, **що** в тяжку годину у грізних битвах полягли за нашу Батьківщину? (Н.Забіла); **чий** – «мое, ваше, їхне»; **що** – «солдати, командири, селяни».

Неозначені прономінативи теж потрапляють до поля сукупності, бо своєю невизначеністю створюють можливість об'єднувати ймовірні варіанти відповіді (інформації) у займеннику: *Еней стояв і дожидався, щоб вийшов з хати хто-небудь* (І.Котляревський) – (Латин, Дідона, Лавинія...). За класифікацією В.М.Ожогана, ці займенники входять до квантитативних лексем і складають неозначені займенникові слова [4, с.174]. Своєрідним є поділ мовознавцем прономінативних слів з неозначеною семантикою на інтродуктивні та екзистенційні. Вважаємо за доцільне зупинитися на такій класифікації. До власне-неозначених належать лексеми з префіксами і суфіксами **будь-**, **казна-**, **аби-**, **-небудь**: *хто-будь*, *який-небудь*, *будь-що*, *аби-хто*, *казна-чий*. Попри те, що ці займенники утворюють групу неозначених прономінативів, кожен із них характеризується додатковим значенням, відтінком, пор.: «афікси **будь-** і **-небудь** уживаються тоді, коли треба підкреслити найбільш загальний зміст часу, місця, способу, теми, предмета розмови і под., коли говорять взагалі, в найбільш широкому плані» [4, с.176].

«Інтродуктивні займенникові слова, – зазначає В.М.Ожоган, – теж вказують на невідомий об'єкт, однак він невідомий лише адресатові (слухачеві або читачеві). Мовець про цей об'єкт має певну інформацію» [4, с.178].

Як бачимо, цей вид неозначених займенників утворюється за допомогою питально-відносних прономінативів та частки-постфікса **-сь**. До екзистенційних займенникових слів В.М.Ожоган зараховує лексеми, які «вказують на якість чи ознаку об'єкта, який існує в реальному родо-видовому ряду, конкретизованому даним займенниковим словом» [4, с.180]. До цієї групи належать займенники з афіксами **будь-**, **-що**, **-хто** і под., пор.: *Дехто схильний стверджувати, що людина – це тварина, яка читає книжки* (П.Загребельний). Така детальна класифікація сприяє чіткішому, ґрунтовнішому аналізу прономінативів із значенням сукупності, адже при цьому з'ясовуються особливості вживання займенників з тим чи іншим афіксом.

Важливим є зауваження, що торкається таких словосполучень: *кожен з них, ніщо з того, будь-хто з нас*. На перший погляд здається, що у значеннях цих сполук слів немає об'єднання, сукупності, оскільки наявні більш означені займенники: *них (вони), того (той), нас (ми)*. Проте сема сукупності залишається, зменшується, звужується коло потенційних варіантів вибору, яке обмежують особово-вказівні та вказівні займенники. Треба пам'ятати в цьому разі те, що займенник характеризується узагальнено-предметним, -якісним, -кількісним значенням, і тільки вказує, а не називає предмети, ознаки, кількість. Сама природа цієї частини мови вже містить меншою чи більшою мірою значення сукупної множинності. Необхідно зазначити, що й особові, особово-вказівні займенники мають сукупне значення. Ідеться про ті прономінативи, що реалізуються у формі множини: *ми* (1 особа), *ви* (2 особа) (не в пошанній формі), *вони* (3 особа), напр.: *Ми* – «Уживається для називання двох чи багатьох осіб разом з тим, хто говорить» – *Ми* *вкупочці* *колись* *росли*, *Маленькими* *собі* *любилися* (Т.Шевченко) (СУМ, т.IV, с.699).

Звичайно, коли говорити про переведення до узагальнення особових чи особово-вказівних займенників числа однини, то в такому разі вони повинні набувати ознак сукупної узагальненої множинності, напр.: *Ти знаєш, що ти – людина* (В.Симоненко). Під «ти» розуміємо кожного з нас, будь-кого.

Периферію сукупності складають також прислівники, які у своєму значенні мають сему сукупної множинності. Відомо, що прислівники є складниками різних ФСП відповідно до розрядів, які вони репрезентують: ФСП локативності, ФСП темпоральності, ФСП причиновості та ін. У нашому дослідженні важливу роль відіграє здатність певних прислівників виражати сему «єднання», «участь у процесі, дії осіб, загальна кількість яких перевищує один», «цілісність часових вимірів», «сукупність варіантів місцезнаходження об'єктів, суб'єктів, явищ». До таких лексем належать адвербативи, що означають:

1) спосіб дії, «утворені переважно від колишніх іменників у непрямих відмінках з прийменником» [2, с.309]: *внакладку, всуміш*; прислівники сумісної дії: *вкупі, вдвох, оптом, гуртом, водно, вскладчину*, напр.: *Водно* *злилися* *наші* *вчинки* – *Одна* *ріка, одна* *рука* (М.Рильський); *водно* – у єдине ціле (СУМ, т.I, с.718).

Зарахування прислівників до ФСП сукупності відбувається за спроможністю цих лексем виражати не стільки спосіб дії (як можна зробити те чи інше), а передусім те, що цю дію виконують разом, об'єднано, сукупно. Звертається увага на кількість учасників, кількість дії і, звичайно, як підсумок, спосіб виконання. Власне, у таких іменників спосіб дії – це і є гуртове виконання дії.

Заслуговують на увагу й обставинні прислівники, які означають: 2) час – *завжди, іноді, щодня, щохвилини, здавна, з давніх-давен* і под., напр.:

Завжди – «у будь-який час, повсякчас, постійно» – *Завжди терновий вінець буде кращим, ніж царська корона* (Лєся Українка).

Так, наприклад, прислівник *щомиті* містить у собі семантику – «кожної миті», «і тоді, і тоді, і тоді» – сукупність часових варіантів – *Він щомиті поглядав на неї*. Такі прислівники часу ще означають конкретизацію, тобто означеність – «послідовність і повторюваність дії». Наявні також темпоральні прислівники, які завдяки своєму походженню (сполучення первинних займенникових прислівників з частками різного походження) отримують, окрім сукупного значення, відтінок неозначеності, напр.: *коли + сь* – *колись*, *коли + небудь* – *коли-небудь* (варто додати, що таке явище спостерігається і у прислівниках способу дії, місця – *як-небудь, абияк, дець, де-небудь*), напр.: *будь-коли* – «у всякий час; байдуже коли; хоч коли, хоч би коли» (СУМ, т.І, с.250); 3) *місце (локативність)*: *скрізь, всюди, дець, звідусюди, повсюди, де-небудь, будь-де*, напр.: *всюди* – «у кожному місці; повсюдно, скрізь» (СУМ, т.І, с.771); *абикуди* – «хоч куди, у будь-яке місце» (СУМ, т.І, с.3).

Отже, будь-яке поле має ядрову / ядрові та периферійні зони. І одне, й інше структурується далі, поділяючись на мікрозони зі своїми складниками. Функційно-семантичне поле сукупності – поліцентричне за ядром поле з трирівневою периферією. Перспективу дослідження вбачаємо у подальшому ґрунтовному аналізові цих зон.

Література

1. Домрачева І.Р. Функціонально-семантична категорія сукупності у сучасній українській мові: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Запоріжжя, 1999. 198 с.
2. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української мови. Ч.1. Київ: Вища школа, 1972. 402 с.
3. Крылов С.А. О семантике местоименных слов и выражений. Рус. местоимения: Семантика и грамматика: Межвуз. сб. научн. тр. / Ред. кол.: А.Б.Пеньковский (отв. ред.) и др. Владимир: Владимир. гос. пед. ин-т, 1989. С.5-12.
4. Ожоган В.М. Займенникові слова у структурі сучасної української мови: дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук. Київ, 1998. 388 с.
5. Словник української мови: В 11 т. Київ: Наук. думка, 1970 – 1980.
6. Холодович А.А. Проблемы грамматической теории. Ленинград: Наука, 1979. 304 с.

Людмила Коваль
(м. Вінниця)

ПРО СИНТАКСИЧНИЙ СТАТУС ОДНОСКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ ІЗ ПРЕДИКАТИВНИМ ЗАПЕРЕЧНИМ СЛОВОМ *НЕМА* (*НЕМАЄ*) В СТРУКТУРІ ГОЛОВНОГО КОМПОНЕНТА

Серед великої кількості формально-синтаксичних моделей, якими в сучасній українській літературній мові репрезентоване односкладне речення, чільне місце посідає модель з аналітичним головним компонентом, у складі якого функціонує слово *нема* (*немає*) на кшталт *Тут нема вже рятунку* (М. Коцюбинський); *Тебе немає* (Л. Костенко); *Немає гіршого ворога від колишнього друга* (Народна творчість); *Місяця нема, не народився* (М. Грушевський); *Нема ні початку, ні краю цій нудоті німій і нудній німоті* (В. Симоненко); *Немає ні грому, ні граду, ні вітру, ні дощу* (В. Симоненко). Такі речення досить поширені в сучасній українській літературній мові, особливо в її художньому, розмовному, публіцистичному стилях, однак у мовознавчому аспекті, на нашу думку, їх досліджено недостатньо.

Насамперед, констатуємо низький рівень студійованості самого слова *нема* (*немає*). У більшості праць про нього згадують побіжно, характеризуючи головний член односкладного речення. При цьому натрапляємо на такі його кваліфікації:

1) **предикативне слово** – виразник головного компонента безособового речення, при якому наявний непрямої додаток у формі родового відмінка, що називає особу чи предмет, відсутність яких стверджується [6; 18] (однак зауважимо, що в працях із морфології, присвячених аналізу предикативних слів, у переліках лексем-зразків його не подано) [9; 15];

2) **предикатив наявності** [8, с. 358–362] (характерно, що до цього морфологічного розряду автор відносить лише дві лексеми – *є*, *немає*);

3) **присудкове слово**, що вживається з родовим відмінком [12, с. 333] (впадає в око неточність номінації, адже *нема* (*немає*) функціонує не в дво-, а в односкладних реченнях, у якому наявний єдиний головний компонент, недиференційований за мовною природою на підмет або присудок, отож, назва «присудкове слово» лінгвістично некоректна);

4) **слово** [3];

5) **заперечне слово** [13];

6) **заперечне предикативне слово** (М. П. Баган [2, с. 126]).

Як видно, потрактовуючи *нема* (*немає*), дослідники мови виходять із різних критеріїв або враховують кілька з них. Нам видається найточнішим витлумачення *нема* (*немає*) як заперечного предикативного слова, оскільки така інтерпретація відбиває його дуальну, функційно-семантичну, природу.

У структурі речення *нема (немає)* функціонує як допоміжний елемент складеного головного компонента односкладного речення, виражає предикативність, співвідноситься з теперішнім синтаксичним часом (у парадигмі *не було – немає – не буде*), експлікує категорійне значення відсутності предметів, осіб, якостей тощо, репрезентованих субстантивом у родовому відмінку, що заступає позицію основного елемента компонента. Зауважимо, що хоч деякі лінгвісти витлумачують *нема (немає)* як окремий самостійний компонент речення (наприклад, В. В. Бабайцева [1]), проте більшість сучасних дослідників мови схильні вважати його складником головного компонента односкладного речення аналітичної будови. Що ж до синтаксичної природи такої конструкції, то серед українських мовознавців немає однастайності, хоч превалює дві позиції – таке речення кваліфікують як:

1) безособове [3;18] (схожу думку висловлює професор А. П. Загнітко, у потрактуванні якого відповідні речення – «мовленнєві вияви безособових конструкцій» [7]);

2) генітивне [13; 16].

Справді, наявність заперечного предикативного слова *нема (немає)*, з одного боку, та відсутність активного діяча, з іншого боку, дає підстави віднести такі конструкції до безособових (зауважимо, що відсутність активного діяча в цих реченнях не заперечує можливої наявності в їхній структурі семантичного суб'єкта (*У нього немає сорому*). Однак загальна семантико-прагматична настанова цих речень – ствердити не просто відсутність, а відсутність предметності в широкому розумінні – унеможливує розокремлення негатива й генітива, що, у свою чергу, дає підстави деяким російським мовознавцям розглядати такі конструкції як **безособово-генітивні**.

Цей термін уперше використала Н. С. Валгіна для означення речень, у яких наявне заперечне слово в поєднанні з родовим відмінком [4]. На відмінність таких конструкцій від безособових указували й інші російські дослідники, хоч і не виходили за межі традиційної термінології. О. М. Пешковський, наприклад, виділяв їх в окремий тип заперечних речень з особовим перехідним дієсловом у ролі безособового й з керованим іменником у родовому відмінку. Автор підкреслював залежність безособового характеру таких речень від заперечного компонента [14]. Є. М. Галкіна-Федорук кваліфікувала їх як екзистенційні безособові речення заперечного типу [5].

Ідею Н.С. Валгіної про безособово-генітивний статус реченневих конструкцій із предикативним заперечним словом *нема (немає)* та поширювачем у родовому відмінку розгорнув Є. В. Локтев. Дослідник вважає, що в реченні *У мене нет книг / У мене немає книг* – єдиний аналітичний головний член *нет книг / немає книг*, у складі якого *книг / книг* –

лексичний наповнювач компонента, а *нет / немає* – граматикалізоване слово, яке не може повністю передати описувану ситуацію. Він порівнює їхній тісний структурно-семантичний зв'язок із зв'язком зв'язкового та дієслівного або іменного компонентів складеного присудка [11]. Не можемо повністю погодитися з думкою Є. В. Локтева про граматикалізацію компонента *нема (немає)*, оскільки процес граматикалізації передбачає «узагальнення, абстрагування слова або речення від конкретного лексичного змісту» [17], тоді як у складі головного компонента *нема (немає)* зберігає семантику негачії, хоч і репрезентує її сукупно із семантикою предметності, тому коректнішим буде вести мову про часткову граматикалізацію.

Отже, на підставі виконаного мовознавчого аналізу констатуємо, що односкладні конструкції з головним компонентом, репрезентованим сполученням предикативного заперечного слова *нема (немає)* з поширювальним субстантивом у родовому відмінку становлять окремий структурно-семантичний різновид односкладних речень сучасної української літературної мови, поєднують ознаки безособового та генітивного речень, виражають сукупну семантику імперсональності й негачії. Головний компонент безособово-генітивних речень має тільки аналітичну будову, співвідноситься з теперішнім синтаксичним часом, експлікує категорійне значення відсутності предметності або відсутності ознаковості.

Література

1. Бабайцева В. В. Односоставные предложения в современном русском языке. Москва, 1968. 160 с.
2. Баган М. «Нема з ким тихо розмовляти, ані порадитись. Нема! Анікогісінько нема!» (заперечні конструкції у поезії Т. Шевченка. *Культура слова*. 2014. Вип. 80. С. 126–133. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/111579/15Bagan.pdf?sequence=1>
3. Безособові речення. URL : <http://shkolyar.in.ua/bezособовi-rechennya>
4. Валгина Н.С. Современный русский язык : Синтаксис. Москва, 2003. 439 с.
5. Галкина-Федорук Е. М. Безличные предложения в современном русском языке. Москва, 1958. 332 с.
6. Загнітко А. П., Познанська В. Д., Омельченко З. Л., Мозгунов В. В. та ін. Українська мова: Словник-довідник. Донецьк : Центр підготовки абітурієнтів, 1998. 144 с. URL : <http://litmisto.org.ua/?cat=15>
7. Загнітко А. П. Різновиди односкладних речень. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. URL: <http://litmisto.org.-ua/?p=755>

8. Исаченко А. В. О возникновении и развитии категории состояния в славянских языках. *Вопросы языкознания*. Москва : Академия наук СССР, 1955. № 6. С. 48–65.
9. Кавера Н. В. Семантична типологія предикатів стану : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2008. 25 с.
10. Кокора М. Безособові речення в поетичному мовленні В. Симоненка. *Філологічні студії*. 2014. Вип. 5. С. 53–57.
11. Локтев Е. В. Синтаксический статус безлично-генитивных предложений в современном русском языке. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sintaksicheskiy-status-bezlichno-genitivnyh-predlozheniy-v-sovremennom-russkom-yazyke>
12. Нема. Академічний тлумачний словник української мови. Т 5. С. 333. URL: <http://sum.in.ua/>
13. Односкладні речення. URL: <http://zno.academia.in.ua/mod/book/view.-php?id=1384>
14. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. Москва, 1938. 451 с.
15. Пянковська І. В. Слова категорії стану в структурі речень німецької й української мов : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.17. Київ, 2009. 20 с.
16. Рабанюк Л. С. Генітивні речення в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 1998. 16 с.
17. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ : Головна редакція УРЕ. 1977. 776 с.
18. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови : підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.

Олена Козаченко
(м.Вінниця)

ОСОБЛИВОСТІ СКЛАДНОПІРЯДНОГО РЕЧЕННЯ З ПІРЯДНИМИ АТРИБУТИВНОЇ СЕМАНТИКИ

Актуальність теми дослідження обумовлена потребою проаналізувати специфіку функціонування складнопірядного речення з пірядними атрибутивної семантики. Необхідно відзначити основні ознаки складнопірядних речень на рівні синтаксичних зв'язків, семантико-синтаксичних відношень, елементарності / неелементарності.

Речення як основна синтаксична одиниця вищого рангу має зумовлену мовною системою синтаксичну форму, яка реалізує особливу категорійну семантику та здійснює передачу інформативного змісту.

Складнопідрядне як один із типів складного речення виокремлюється на основі підрядного зв'язку між його структурними компонентами, а отже, його формально-граматичну структуру створюють підрядні синтаксичні зв'язки і виділювані на їх основі головна й підрядні частини. Підрядний зв'язок, здебільшого, оформлено за допомогою підрядних сполучників або сполучних слів, які репрезентують його найяскравіше.

Вчений М. І. Греч першим зробив першу у русистичі розгорнуту класифікацію складнопідрядних речень у двох аспектах – логічному й граматичному. З граматичного боку, підрядні речення замінювали або іменники, або прикметники, тому й вони поділяються на підрядні іменникові, підрядні прикметникові, підрядні обставинні [3, 231].

Власне-граматичний підхід до аналізу складнопідрядних речень був запропонований П. П. Фортунатовим, що розмежував складнопідрядні речення із сполучними словами і складнопідрядні речення із сполучниками [7, 188–189].

В українській мові, поняття складнопідрядних речень із підрядними означальними було сформовано вже у XVII столітті. За спостереженнями О. С. Мельничука [5, 346], визначена постпозиція предикативних частин атрибутивної семантики та їх приєднання за допомогою нейтральних, інваріантних сполучних елементів *що* та *котрий*.

М. П. Левицький вперше вжив термін «означальні речення». Складнопідрядні речення він називав «сполученими-залежними», а підрядні частини – додатковими. За його словами: «Додаткові, залежні від головного, речення можуть заступати собою яку-небудь частину головного речення: діяльник, вислов, означення, додатки або обставинні слова» [4, 174].

Формально-граматична класифікація складнопідрядних речень спирається на засоби зв'язку їх підрядної й головної частин. Беручи за основу цю ознаку, розрізняють три типи цих речень:

- 1) складнопідрядні речення зі сполучниками (сполучникові);
- 2) складнопідрядні речення зі сполучними словами;
- 3) складнопідрядні речення з розділовою паузою (безсполучникові).

Така класифікація зводить аналіз складнопідрядних речень до аналізу сполучників чи сполучних слів, за допомогою яких поєднуються в одне ціле їх предикативні частини, і зовсім не враховує інших структурних ознак. Однак сполучники самі собою далеко не завжди визначають стосунки між предикативними частинами складнопідрядних речень.

Уперше систему сполучних засобів у складнопідрядних реченнях атрибутивної семантики докладно описано в академічному «Курсі сучасної української літературної мови» за редакцією Л. А. Булаховського.[1, 529–533] Автор розділу про підрядні означальні речення О. Є. Вержицький виділив чотири їх різновиди:

- 1) речення, що поєднуються з головним за допомогою сполучних слів *який, чий, що, котрий, хто, котрий*;
- 2) речення, що поєднуються з головним за допомогою сполучних слів *де, куди, звідки, коли, як*;
- 3) речення, які поєднуються з головними сполучниками *що, що й, що аж, щоб*;
- 4) речення, які поєднуються з головними порівняльними сполучниками *як, ніби, наче, неначе, мов, немов*.

І. Р. Вихованець вважає, що: «оскільки визначальним елементом структури складнопідрядних речень із валентно зумовленою підрядною частиною є опorne предикативне слово, то класифікація цих речень має будуватися на частиномовній належності опорного слова, його валентному потенціалі і характері семантико-синтаксичних відношень між опорним словом і підрядною частиною» [2, 331].

В українському мовознавстві поширеним сьогодні є й семантичний варіант класифікації складнопідрядних речень, коли до уваги беруть передовсім змістові відношення між їх предикативними частинами. Згідно із цим у класі складнопідрядних речень нерозчленованої структури виділяють речення із підрядними атрибутивною та з'ясувальною семантики.

На думку М. В. Мірченка, підкатегорія атрибутивності підпорядкована надкатегорії предикативності і вказує на ознаку предмета, яку виражає в залежній частині складнопідрядного речення [5, 148]. Саме на такій категоризації Р. О. Христіанінова будує семантико-синтаксичну класифікацію. При цьому дослідниця бере до уваги валентність співвідносного слова в головній частині.

За цими критеріями вона виділяє окремі семантико-структурні класи складнопідрядних речень із прислівними валентно не зумовленими підрядними частинами, серед яких виокремлено ще два підтипи: складнопідрядні речення з присубстантивними підрядними частинами атрибутивною семантики та складнопідрядні речення з придієслівними, приад'єктивними, приадverbіальними підрядними частинами означальною семантики.

Перший тип характерний чіткістю означальної семантики без додаткових конотацій і накладання інших значень, тоді як у другому випадку на атрибутивну семантику підрядної частини можуть нашаровуватися інші змістові відтінки.

Р. О. Христіанінова трактує як особливий структурно-семантичний тип речення, у головній частині яких опорним компонентом виступають займенники – катафоричні складнопідрядні речення [8, 91].

Мовознавець акцентує увагу на вивченні таких речень в українському мовознавстві, зосереджується на класифікаціях прихильників структурно-семантичної класифікації, аналізує розбіжності, які виникають під час

розгляду цього особливого класу підрядних речень. Займенникові слова виступають означенням з неповноцінною семантикою. Доповнення, розкриття цієї семантики – це основна функція займенниково-співвідносних (катафоричних) речень.

Р. Христіанінова поділяє складнопідрядні речення на симетричні та несиметричні:

1) речень симетричної структури, для яких характерна семантична однорідність співвідносних і сполучних слів, а також повне уподібнення семантики підрядної частини значенню опорного співвідносного слова; між опорним словом і підрядною частиною виникає безпосередня кореляція, оскільки зміст займенниково-співвідносного слова підрядна частина розкриває прямо, безпосередньо [8, 147], напр.: *Прокинулася лише тоді, коли в коридорі задеренчав дзвоник* (Анатолій Дімаров);

2) речень асиметричної (несиметричної) структури, у яких такої семантичної однорідності немає, між співвідносним словом і підрядною частиною можлива як безпосередня, так і опосередкована кореляція, позаяк зміст займенниково-співвідносного слова підрядна частина може розкривати через порівняння, уподібнення поєднаних фактів або через прогнозований наслідок [8, 147], напр.: *Іди назустріч їй і так зроби, Щоб тайники ненависті й злости Для святоців любові стали сховом* (Дмитро Павличко).

Комплексна класифікація містить чотири семантико-синтаксичні типи несиметричних речень (адвербіальні, атрибутивні, субстанційні та предикатні).

Таким чином, в українській синтаксичній науці перші дві класифікації складнопідрядних речень (традиційна і формальна) розглядали підрядні атрибутивні речення недостатньо повно. Їх вивчення ґрунтувалося або на спільності синтаксичних функцій членів речення і залежних частин складного речення, або на засобах зв'язку головної та підрядної частин. В результаті граматики, побудована на цих принципах, в першій класифікації занадто перебільшувала паралелізм між визначенням головної та підрядної частини, а друга класифікація нівелювала значущість сполучних слів.

Література

1. Булаховський Л. А. Сполучники і сполучні групи. Вибрані праці. Київ : Наук. думка, 1977. 631 с.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ: Либідь, 1993. 365 с.
3. Греч Николай. Практическая русская грамматика. Санкт-Петербург: Воспит.дом, 1827. 376 с.
4. Левицький Мод. Українська граматики для самонавчання. Катеринослав-Лейпціг, 1923.

5. Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення. Київ: Наукова думка, 1966. 324 с.
6. Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій. Луцьк: РВВ «Вежа», 2004. 389 с.
7. Фортунатов Ф. Ф. Избранные труды. Т.1. Москва: Учпедгиз, 1956. 450 с.
8. Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові. Київ: Інститут української мови, 2012.

Лариса Колібаба
(м. Київ)

АКТИВНІ МОДЕЛІ ПРЕФІКСАЛЬНИХ ДІЄСЛІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ ПОЧАТКУ ХХІ СТОРІЧЧЯ

Наприкінці другого десятиріччя ХХІ ст. у мові публіцистичних та наукових видань спостерігаємо активне вживання дієслів доконаного виду із префіксами *з-* (*с-*), *за-*, *у-* (*в-*), *від-*, *про-*, *ви-*, одні з яких є видовими корелятами двовидових дієслів (*за*ргументувати, *за*кцентувати, *з*реалізувати, *сп*резентувати, *с*кодифікувати, *з*гармонізувати, *з*деградувати, *з*монополізувати; *за*адресувати, *за*акцентувати, *за*анонсувати, *за*дебетувати, *за*декларувати, *за*демонструвати, *за*координувати, *за*процентувати; *у*гарантувати, *у*документувати, *у*конституювати, *у*стабілізувати, *у*компенсувати, *у*нормувати, *у*преміювати; *від*коментувати, *від*рекламувати; *про*анонсувати, *про*гарантувати, *про*експортувати, *про*інвестувати, *про*кредитувати; *вид*исциплінувати, *вид*елегувати тощо), а інші – утворені за їхнім зразком від дієслів недоконаного виду (*ска*друвати, *с*клонувати, *с*прогнозувати, *с*федералізувати; *за*картографувати, *за*паркувати, *за*фільмувати; *у*грунтувати(ся); *від*ксерокопіювати, *від*сканувати, *від*форматувати; *про*платити і под.). Напр.: ...усі, у чие життя книги Ліни Василівни прийшли назавжди, знайшли спосіб **заадресувати** свої почуття (газета «Слово Просвіти», 26.03.2018); Сказане змушує детально **заналізувати** вже зроблене в плані інтерпретації гідроніма Стрівігор (С. Вербич); Скрізь – чужинецька держава, національне поневолення і намагання так **засимілювати** корінне українське населення, щоби в майбутньому воно не завдавало неспокою жодній державі-колонізатору! (газета «Українська правда», 30.01.2009); У пропонуваній статті автор робить спробу **скласифікувати** фразеологічні одиниці, ужиті в трилогії В. Нестайка «Тореадори з Васюківки» (І. Чернявська); Звести в одну цілісність два хронологічно крайні полюси творчих досвідів Люби Лебідь-Коровай – значить, виявити та **сконкретизувати** духовно-етичний імператив авторки (мистецький журнал «Артанія») і под.

Упадає в око, що переважна частина активно вживаних перфективів, утворених за допомогою зазначених префіксів, є видовими корелятами двовидових дієслів. Їх широке використання в сучасній мовній практиці зумовлене актуалізацією в українській літературній мові початку ХХІ ст. тенденції до формально-структурного розмежування значень недоконаного і доконаного виду у двовидових дієсловах, що була поширена в 20-х рр. ХХ ст. у зв'язку з активним унормуванням української термінології на національній основі. Оскільки лексичне значення переважної більшості двовидових дієслів іншомовного походження спеціальне, термінологічне, то префіксація стала зручним способом творення для них відповідників доконаного виду, які широко зафіксовано в термінологічних, перекладних та правописних словниках того часу.

Той факт, що префіксальні дієслова доконаного виду, які є видовими корелятами двовидових дієслів, були надзвичайно поширені в 20-ті рр. ХХ ст., потім тривалий час перебували в пасивному словнику української мови, а сьогодні знову повернулися до активного вживання, дає підстави кваліфікувати їх як *реактуалізовані*.

Зокрема, у 1931 р. в «Бюлетені УРЕ» було опубліковано спеціальні настанови щодо лінгвістичного оформлення «Української Радянської Енциклопедії». У рубриці «До українського словотворення» було подано припис, відповідно до якого рекомендували завжди розрізняти форми доконаного і недоконаного виду для чужомовних дієслів *асигнувати, реалізувати, організувати, мотивувати, редукувати, сумувати* (від *сума*), *емігрувати, формулювати, регулювати, концентрувати, ліквідувати, мобілізувати, систематизувати* тощо. У вихідній формі їх радили вживати як дієслова недоконаного виду і пропонували для них відповідники доконаного виду: *заасигнувати, зреалізувати, зорганізувати, умотивувати, виемігрувати, урегулювати, сконцентрувати, зліквідувати* і т. д. [4, с. 34].

Однак через кілька років цю настанову оголосили хибною, а префіксальні форми доконаного виду для двовидових дієслів іншомовного походження примусово почали вилучати з ужитку, оскільки їх подавання в словниках, за висновками Комісії НКО в справі перевірки роботи на мовному фронті, «безпідставне, механістичне і по суті тенденційно викривляє факти мови» [5, с. 158]. Унаслідок таких позамовних чинників значна частина перфективів зазначеного типу опинилася на периферії мовного вжитку або й зовсім була вилучена з нього. Порівняно небагато префіксальних дієслів доконаного виду, утворених від основ двовидових дієслів іншомовного походження, залишилися у словниках радянського періоду (докладно про це див.: 9, с. 183), проте вони марковані позначками *рідко*. (*здекларувати* (СУМ, III, с. 533), *зелектризувати* (СУМ, III, с. 533), *змобілізувати* (СУМ, III, с. 629), *зреалізувати* (СУМ, III, с. 700), *скритикувати* (СУМ, IX, с. 321), *діал.* (*сконстатувати* (СУМ, IX, с. 295), *заст.* (*заангажувати* (СУМ, III, с. 13),

розм. (*зателеграфувати* (СУМ, III, с. 344), *зателефонувати* (СУМ, III, с. 344)). Ці дієслова, хоч і мали статус нормативних лексичних одиниць, проте реально ними послуговувалися обмежено, оскільки негласно вони перебували під забороною вживання і до початку 90-х рр. XX ст. «у мові друкованих видань, радіо й телебачення вживалися нечасто» [9, с. 183].

Навіть невелика кількість перфективів, що є видовими корелятами двовидових дієслів іншомовного походження, зафіксованих у лексикографічних працях радянської доби, дала підстави мовознавцям у 80-х рр. XX ст. засвідчити наявність тенденції до префіксального вираження видових відмінностей двовидових дієслів, яка, однак, на той час була ще дуже обмеженою, оскільки лише почала розвиватися, поширившись на незначну частину дієслівної двовидової лексики [2, с. 77].

Починаючи від 90-х рр. XX ст. завдяки зусиллям передусім українських термінологів, які, намагаючись відродити практику 20 – 30-х рр. XX ст., настійно рекомендують «від двовидових дієслів чужомовного походження за допомогою перфективації утворювати відповідники доконаного виду, щоб уникнути двозначності в науковій мові, що за своєю природою має бути точною» [8, с. 9], ці граматичні форми поступово повертаються до граматичної системи української літературної мови кінця XX – початку XXI ст., проникають у науковий стиль та публіцистику.

Про поступальний розвиток тенденції до усунення формального невираження видової ознаки у двовидових дієсловах свідчить і той факт, що частина двовидових дієслів, які у 80-х рр. XX ст. перебували поза видовою диференціацією (напр., *активізувати*, *ідеалізувати*, *кодифікувати*, *модифікувати*, *систематизувати*) [2, с. 76 – 77], у мовній практиці XXI ст. вже мають префіксальні кореляти доконаного виду (пор.: *зактивізувати*, *зідеалізувати*, *скодифікувати*, *змодифікувати*, *зсистематизувати*).

На потребі вживати окремі дієслівні форми для значень недоконаного і доконаного виду наголошує багато лінгвоукраїністів (передусім граматистів, термінологів та лексикографів [6; 1; 3; 7; 8 та ін.]), які хоч і обстоюють спільну думку, проте аргументують її різними чинниками – від суто практичних до нормотвірних. Зокрема, за висновками українських термінологів, розмежування недоконаного і доконаного виду важливе з практичного погляду: наявність видових пар для двовидових дієслів полегшить «однозначне розуміння нормативних документів і науково-технічних текстів» [1, с. 291]. До інших причин активізації тенденції до формально-структурного розмежування значень недоконаного і доконаного виду у двовидових дієсловах мовознавці зараховують чинники номінативно-семантичного плану (прагнення до досягнення одно-однозначної відповідності між планом змісту і планом вираження мовних одиниць, за якої «кожне значення має співвідноситися тільки з однією й тільки його “власною” формою, і кожна форма має співвідноситися тільки з одним

значенням)» та нормотвірного характеру, оскільки «українській мові, на переконання певних кіл мовного соціуму, взагалі не властива така граматична категорія, як двовидові дієслова, і їхня наявність підтримується в її структурі тільки іншомовними впливами (насамперед, зрозуміло, з боку російської мови)» [9, с. 179].

За походженням двовидові дієслова, уживані в українській літературній мові, крім невеликої кількості питомих дієслів (*веліти, вінчати, дарувати, женити(ся), клинцювати, колесувати, мовити, обіцяти, радити(ся), ранити, розслідувати, хрестити* тощо), є іншомовними (або чужомовними), запозиченими українською мовою з інших мов, зокрема західноєвропейських (романських і германських), для яких граматична категорія виду не характерна, унаслідок чого те саме дієслово може позначати і незавершені, і завершені процеси залежно від ужитої форми дієслівного часу. Цю морфологічну особливість мови-джерела – нерозрізнення значень доконаного і недоконаного виду – вони тривалий час зберігали і в українській мові, функціонуючи як двовидові подібно до російської мови, у структурі якої «цей розряд дієслів представлений ширше на тлі сусідніх слов'янських мов (з неминучим, отже, впливом і на відповідний сегмент структури української мови)» [9, с. 180]. Проте згодом відповідно до закономірностей граматичного ладу української мови, двовидові основи іншомовного походження «починають поступово розвивати особливі для кожного виду морфологічні форми і переходять, таким чином, до розряду парних за видом дієслів» [2, с. 73]. Унаслідок цього процесу за безпрефіксним дієсловом закріпилося значення недоконаного виду, за префіксальним – значення доконаного виду, пор.: *візувати – завізувати, мінувати – замінувати, протоколювати – запротоколювати, цементувати – зацементувати, рапортувати – відрепортувати* [2, с. 73 – 74]. Префіксальні дієслова доконаного виду, утворені від основ двовидових дієслів, органічно влилися у видову систему сучасного українського дієслова, не порушуючи її стабільності, хоч, за висновками деяких українських мовознавців, тенденція до префіксального виокремлення значення доконаного виду у значенні двовидових дієслів зумовлена впливом польської мови і двох інших західнослов'янських мов [9, с. 181 – 182]. Зазначені особливості пристосування двовидових дієслів іншомовного походження до граматичної системи української мови дали підстави мовознавцям констатувати конкуренцію між зразками, спільними з російською мовою або наближеними до неї, і зразками, спільними з польською мовою або наближеними до неї [9, с. 189].

Кількісно менший тип префіксальних дієслів, уживання якого поживалося в перші дві десятиріччя ХХІ ст., охоплює перфективи двох типів: 1) префіксальні дієслова, утворені нещодавно за зразком реактуалізованих словотвірних моделей як кореляти доконаного виду для

двовидових дієслів іншомовного походження (*здеградувати, згармонізувати, змонополізувати* тощо); 2) префіксальні дієслова, що є видовою парою дієслів недоконаного виду (*закартографувати, запаркувати, зафільмувати, спрогнозувати, склонувати* й под.).

Отже, у мовній практиці перших двох десятиріч XX ст. помітно активізувалося вживання префіксальних дієслів доконаного виду, утворених за двома словотвірними моделями: «префікси *з-* (*с-*), *за-*, *у-* (*в-*), *від-*, *про-*, *ви-* + двовидове дієслово» та «префікси *з-* (*с-*), *за-*, *у-* (*в-*), *від-*, *про-*, *ви-* + дієслово недоконаного виду». Перша словотвірна модель значно продуктивніша в сучасному слововживанні, вона є реактуалізованою, оскільки була поширеною ще в 20-х рр. XX ст. як один із найефективніших способів усунення двовидовості, за якого за безпрефіксним дієсловом закріпилося значення недоконаного виду, за префіксальним – значення доконаного виду. Відповідно, переважна частина перфективів, що є видовими корелятами до дієслів іншомовного походження, – реактуалізовані морфологічні одиниці, які поступово повертаються до граматичної системи української літературної мови. Якщо у 80-х рр. XX ст. українські мовознавці констатували їх обмежену наявність у лексикографічних джерелах та в мовному вжитку, то наприкінці другого десятиріччя XXI ст. спостерігаємо активне використання цих граматичних форм дієслів у сучасній мовній практиці, передусім у наукових текстах та в текстах ЗМІ. Друга словотвірна модель набула продуктивності під впливом першої і послугувала дієвим засобом творення префіксальних відповідників доконаного виду до нових дієслів недоконаного виду.

Припускаємо, що процес префіксального видотворення від основ іншомовних двовидових дієслів у подальшому ще більше впотужниться, адже кількість дієслів іншомовного походження в українській мові невинно зростає. Відповідно, поставатиме потреба пристосування цих дієслів до видової системи української літературної мови, унаслідок чого з'являтимуться нові перфективи, що їх мовці, найімовірніше, утворюватимуть за продуктивними словотвірними моделями, першість серед яких належить реактуалізованим.

Література

1. Гінзбург М. Проблема двовидових дієслів у фахових текстах та шляхи її розв'язання. *Українська термінологія і сучасність*. Київ, 2009. Вип. VII. С. 290 – 294.
2. Городенська К. Г., Кравченко М. В. Словотвірна структура слова (відіменні деривати). Київ : Наукова думка, 1981. 200 с.
3. Кочерга О., Ракшанова Г. Префікси зі значенням завершеності дії в процесових термінах. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». Львів, 2011. № 709. С. 10 – 13.

4. Наконечний М. Лінгвістичні питання УРЕ. *Бюлетень УРЕ*. Харків, 1931. № 1. С. 20 – 42.
5. Резолюція Комісії НКО в справі перевірки роботи на мовному фронті. *Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду : док. і матеріали*. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. С. 152 – 159.
6. Рожанківський Р. Видові перфективи двовидових безпрефіксних дієслів чужомовного походження на -ува(ти). *Проблеми української термінології*. Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2007. № 593. С. 127 – 131.
7. Романюк Ю. В. Вплив соціодинаміки на систему і структуру українського дієслова. *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2015. Вип. 2 (53). С. 117 – 123.
8. Руссу А. О. Префіксальне дієслівне термінотворення в «Російсько-українському словнику» (1924 – 1933 рр.): автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2016. 20 с.
9. Тараненко О. О. Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець XX – початок XXI ст.). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. 248 с.

Сніжана Лембік
(м. Харків)

ІМПЛІКАТУРИ У СКЛАДНИХ БЕЗСПОЛУЧНИКОВИХ РЕЧЕННЯХ СУЧАСНОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ

Між предикативними частинами складного речення нерідко встановлюються зв'язки, що виводяться на основі прояву властивостей ситуації у змістових відносинах. Подібні інферентні відносини у складних безсполучникових реченнях завжди імпліцитні. Специфікою невиражених (імплікаційних) відношень між елементарними реченнями є те, що базою такої імплікації слугує знакова діяльність, яку М.В. Нікітін називає «семіімплікаційними значеннями» [3, с. 87]. Умовно подібні значення можна розмежувати та представити у вигляді імплікатур конвенційного та неконвенційного типу. На думку П. Грайса, про характер імплікатури можна судити за наявністю чи відсутністю певного лінгвістичного елемента [5, с. 41–58].

Зазначимо доцільність розмежування цих двох видів імплікатур відповідно до дихотомії мова / мовлення. Звісно, обидва види імплікатур реалізуються у мовленнєвих висловленнях. Однак конвенційні імплікатури являть собою потенційну характеристику узагальнених моделей відповідних синтаксичних конструкцій, як у мовній системі, так і у мовленні, тоді як

мовленнєві виникають тільки при продукуванні висловлення у певній ситуації. Поняття «конвенційні» і «неконвенційні імплікатури» є суттєвим елементом у теорії інтерпретації висловлення [6, с. 205].

Коли йдеться про імплікатури у складних безсполучникових реченнях сучасної французької мови, мається на увазі постійний (конвенційні) або непостійний (мовленнєві імплікатури) характер формально не виражених змістових відносин рівнозначності / залежності між предикативними частинами. Якщо вийти за межі аналізу тільки розповідних складних безсполучникових речень, який зазвичай робиться у граматичній літературі, то виявляється, що поєднання елементарних речень з однаковими або різними комунікативними настановами обмежує вираження змістових відносин. Зміст конвенційної імплікатури може бути вагомою підставою для розподілу моделей складних безсполучникових речень французької мови з однаковими та різними комунікативними настановами предикативних частин.

Збереження в мовленнєвих реалізаціях загальної схеми моделей комунікативних типів складних безсполучникових речень мовної системи не завжди є показником наявності конвенційних імплікатур. У французькій мові поширені складні безсполучникові речення, між предикативними частинами яких встановлюються специфічні відносини. Специфіка таких конструкцій полягає в тому, що між елементарними реченнями можна імплікувати дієслово мовлення, сприйняття. Вочевидь, це окремий вид спонтанної побудови мовлення за асоціативним принципом. Такі конструкції отримали назву речень переривчастої структури [2, с. 14].

Спостереження показують, що у складних безсполучникових реченнях французької мови переривчата структура є характерною як для монокомунікативних, так і для полікомунікативних конструкцій:

1. *Regardez: le soir tombe* (Yourcenar).
2. *Je pensais à M. de Rollebon: après tout, qu'est-ce qui m'empêche d'écrire un roman sur sa vie?* (Sartre)
3. *Je vis un garçon de mon âge. Il s'approcha: c'était un petit paysan* (Pagnol).

У першому наведеному прикладі імплікується конструкція з дієсловом сприйняття (*voir*). Адресату пропонується виконати імперативну дію, щоб впевнитися у достовірності констатації розповідної предикативної частини. Він має сприйняти та оцінити інформацію. Саме ця розумова операція не називається мовцем, але легко відновлюється. Тому невисловлена предикативна конструкція зі значенням акту сприйняття стає у даному випадку суттєвою при інтервербальних контактах. Разом з тим, саме перша предикативна частина визначає, кому й у якій формі адресується асоційована дія.

Незважаючи на значну кількість досліджень, науковці продовжують вважати безсполучникові складні речення однією з самих спірних синтаксичних конструкцій у сучасній французькій мові [4]. Тому підхід до характеристики складних безсполучникових речень з точки зору прагматики (виявлення відповідних імплікатур у комунікативних типах складних безсполучникових речень), а також деяких положень теорії інтерпретації висловлення (розмежування двох аспектів висловлення) укріплює позиції тих дослідників, що розглядають дані складні конструкції у різних мовах як автономні синтаксичні формування [1; 7], і створює перспективи для їхнього порівняння із сполучниковими складними реченнями.

Література

1. Ковальчук М. С. Ускладнені багатокомпонентні речення з безсполучниковою структурною основою в українській мові. *Франція та Україна, науково-практичний досвід у контексті діалогу національних культур: мат-ли VII Міжнародної конференції*. Т. І. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровськ. ун-ту, 2001. С. 63-64.
2. Лембік С.О. Безсполучникові складні речення сучасної французької мови: структура, семантика, прагматика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.05 «Романські мови». Київ, 2006. 20 с.
3. Никитин М.В. Основания когнитивной семантики: учебное пособие. СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И.Герцена, 2003. 277 с.
4. Шубб Л.В. Моносубъектные сложносочиненные предложения в современном французском языке: На материале союзных и бессоюзных предложений в научном и художественном стилях: дис. на соискание уч. степени канд. філол. наук: спец. 10.02.05 «Романские языки». Москва, 2000. 170 с.
5. Grice H.P. Logic and conversation. *Syntax and semantics*. Vol. 3. *Speech Acts*. N.Y.: Academic Press, 1975. P. 41-58.
6. Moeschler J., Reboul A. Dictionnaire encyclopédique de pragmatique. P.: Editions du Seuil, 1994. 579 p.
7. Riegel M., Pellat J.-C., Rioul R. Grammaire méthodique du français. P.: PUF, 1999. 631 p.

Людмила Островська
(м. Миколаїв)

СИНКРЕТИЧНІСТЬ СЕМАНТИКИ НОМІНАТИВНИХ ОКЛИЧНИХ РЕЧЕНЬ

Важливим у вивченні семантики синтаксичних одиниць є прояви синкретизму, який переважно тлумачать як чинник удосконалення й розширення виражальних можливостей синтаксичних конструкцій.

Метою статті є охарактеризувати номінативні речення з окличною інтонацією типу *Дош!* *Краса!* як синкретичні щодо вираженої в них семантики.

У семантиці номінативних речень відсутні як такі значення дії, процесу, стану, ознаки тощо. Їхній семантичний тип загалом тлумачать як буттєвий, екзистенційний, при цьому буттєвість виражається не лексичними засобами, а власне-синтаксичними.

Незважаючи на те, що буттєва семантика та засоби її вираження давно й активно вивчаються лінгвістами, єдиного погляду на сутність мовної категорії буттєвості немає (напевно, через це термін «буттєвість» не тлумачиться лінгвістичними енциклопедіями та словниками). Переважно в сучасному мовознавстві буттєвість кваліфікується як функційно-семантична категорія, що поєднує речення різних формальних структур, які містять повідомлення про наявність / відсутність певних предмета, особи, явища тощо [1, с. 8].

Семантика всіх номінативних речень визначається як буттєва, при цьому вважається, що структурній схемі номінативних речень відповідають значеннєві відтінки: «існування, наявність предмета або предметно представлені дії, стану» [7, с. 358]. Крім цього, підкреслюється їхня широка вживаність і відсутність стилістичної диференціації. З цим важко, однак, погодитись, адже основна сфера вживання номінативних речень – це художнє мовлення й публіцистичні тексти. Номінативні речення в них виконують особливу функцію створення образної, чуттєвої картини (пейзажі, певні зображення станів).

В українській мові номінативні речення типу *Море!* складно кваліфікувати, відносячи їх лише до одного семантичного типу речень. Постає необхідність враховувати пресупозицію висловлення й прагматичні настанови мовця. У реченнях ідентифікації, як правило, є два імені, що називають один і той самий предмет чи поняття. У номінативних реченнях типу *Море!* ідентифікація відбувається через отождолення, співвіднесення самого референта з висловленим у реченнєвій структурі, крім цього, семантика ідентифікації ускладнюється значенням буттєвості, адже одночасно в таких реченнях і стверджується існування певного предмета, явища тощо.

Уважне спостереження над специфікою номінативних речень дозволяє говорити про їхню неоднотипність, до того ж відмінності полягають не тільки в наявності семантичних різновидів. Якщо порівняти речення типу *Ніч. Тиша.*, з одного боку, та *Дош! Вовки!* – з іншого, то можна побачити, що їх об'єднує тільки частиномовний характер предикативного мінімуму (називний відмінок іменника), однак ні семантика, ні стилістичне забарвлення таких речень не є тотожними. Перш за все звертаємо увагу на те, що досліджувані речення типу *Море!* мають виразне стилістичне та емоційно-експресивне забарвлення, окличну інтонацію, що відображається на письмі знаком оклику.

Аналіз функціонування номінативних речень такого типу в тексті доводить слушність думки З. Коржак про те, що семантична структура номінативних речень презентує експресивно насичену, метафорично нечленовану предметно-ситуативну номінацію, яка «використовується також для передачі ідентифікаційних значень – ототожнення, ідентифікації, кваліфікації предмета за виявленими ознаками, а не факту його наявності» [5, с.16].

Названі стилістичні та семантичні особливості доповнюються граматичними, а саме номінативні речення типу *Пожежа!* позбавлені модально-часової парадигми, тобто вони мають тільки форму синтаксичного теперішнього часу індикатива. На значення часу в номінативних реченнях, на думку П. Дудика, вказує сама відсутність дієслівної форми, що вже стає показником теперішнього часу [3, с. 163].

Більшість дослідників тлумачать теперішній час у номінативних реченнях як антропоцентричний, тобто такий, що збігається з моментом мовлення й не має парадигматичних протиставлень (теперішній – минулий – майбутній). З. Коржак зазначає, що теперішній антропологічний локалізує в часі нерозчленовану ситуацію, яка відображена у свідомості мовця [5, с.15]. При цьому важливим є наголосити, що антропологічний теперішній, тобто такий, що відповідає моменту мовлення, не відповідає об'єктивному існуванню певної ситуації, відображеної номінативним реченням, в дійсності. Антропологічний теперішній є радше суб'єктивним часом актуалізації образу відтвореної ситуації у свідомості мовця.

На відміну від речень типу *Море!* суто буттєві мають форми не лише синтаксичного індикатива, але й синтаксичних ірреальних способів, а в синтаксичному індикативі – і форми іншого синтаксичного часу, пор.: *Ніч. Була ніч. Буде ніч. Була б ніч. Хай буде ніч.* Наявність модально-часової парадигми дає підстави навіть стверджувати окремим лінгвістам про нереалізовану двоскладність номінативних речень. Названу граматичну особливість аналізованих речень типу *Море!* варто пояснити їхньою синтаксичною семантикою, яку не можна визначити як однозначно буттєву.

З-поміж інших формальних ознак речень такого типу вважаємо за необхідне підкреслити їхню неможливість поширюватися другорядними членами, насамперед атрибутивними компонентами. Попри широку вживаність поширених номінативних речень буттєвої семантики, пор.: *Чудовий день* (О. Стяжкіна, с. 96); *Січня суровий острог, зірка на небі німім...* (І. Малкович, с. 55), речення синкретичного буттєво-ідентифікаційного типу за умови включення до їхнього складу поширювачів втрачають свою ідентифікаційну семантику й сприймаються вже як оцінно-буттєві, що поєднують у собі семантику існування та оцінку мовцем фактів дійсності, пор.: *Мороз!* і *Сильний мороз!* *Море!* і *Безкрає море!*

На семантичну своєрідність речень типу *Море!* вказують й інші дослідники, зокрема Н. Арутюнова вважає, що доцільніше такі речення інтерпретувати як речення з відношеннями таксонії, або ідентифікації [2, с. 50], наприклад, *Мамо, дивись! Море!*, пор. «те, що є перед нами, це море». В. Бабайцева наголошує на дифузності головного члена таких номінативних речень, яка виникає внаслідок нечіткості їхнього логічного членування, що особливо посилюється за окличної інтонації. Крім цього, дослідниця акцентує увагу на тому в таких речень не лише стверджується наявність певного явища, але й дається йому назва [2, с. 135–136].

Семантика речень типу *Море!* є складною, синкретичною: у них одночасно реалізуються значення буття, наявності та ідентифікації предмета (у широкому розумінні), явища, що безпосередньо сприймається мовцем у момент мовлення. Повідомлення про наявність, існування предмета чи явища та його ідентифікація відбувається у момент мовлення як емоційна реакція мовця на сприйняття того, що має місце в дійсності «тут і зараз». У конкретній ситуації дійсності, коли мовець бачить безмежний водний простір, чує шум прибою, можливо, відпочивальників на пляжі, човни, вітрила тощо, то він вигукує *Море!* Цим реченням-висловленням мовець одночасно й виражає те, що він ідентифікував довкілля як море та констатує наявність, існування самого моря.

Співіснування таких двох семантичних планів в аналізованих реченнях дає можливість мовцю в конкретних ситуаціях мовлення актуалізувати ту чи іншу семантику. Порівнявши номінативні окличні речення, включені в різні контексти, можемо стверджувати про посилення однієї чи другої семантики:

(1) *Сучасна притча... Діється на далекій планеті. Космонавт у скафандрі. Бачить, як на нього суне щось величезне. Неосяжне. Динозавр! Ще не збагнувши до кінця, стріляє* (С. Алексієвич, с. 120). У наведеному окличному номінативному реченні актуалізується семантика ідентифікації, про що свідчить попередній та наступний контекст.

(2) *Тиша! Там така тиша! Зовсім інакша, ніж тут... І зненацька серед цієї тиші дивна людська мова* (С. Алексієвич, с. 45). В аналізованому реченні актуалізується буттєва семантика.

Крім проаналізованих окличних номінативних речень типу *Море!*, в українській мові доволі репрезентативними є окличні речення типу *Яка краса! Що за нахаба! Така розумниця!* Такі номінативні речення за структурними та інтонаційними характеристиками схожі на речення типу *Краса! Диво!* Однак у семантичному та комунікативному плані вони виявляють свою своєрідність, що не дає підстав тлумачити їх як один логіко-синтаксичний тип. Спільною рисою порівнювальних речень *Яка краса!* і *Краса!* є наявність у їхній семантиці оцінного компонента, оскільки головний член таких окличних номінативних речень завжди представлений іменником якісно-оцінної семантики.

Семантична категорія оцінки належить до числа власне людських категорій [6, с. 19]. Вона охоплює всю людську діяльність: думки, вчинки, мовлення, відображаючи в них суб'єктивне ставлення до об'єкта оцінки.

У семантичному плані речення типу *Краса!* включають у своє значення предмет мовлення (думки) у вигляді конкретно-чуттєвих образів, що можуть бути описані в контексті, тобто, іншими словами, вони містять емоційну оцінку того, про що йдеться, або того, що є предметом спостереження. Дослідники тлумачать такі речення як якісно-оцінні (В. Бабайцева) [2, с. 137] або субстантивно-якісно-оцінні (А. Загнітко) [4, с. 540].

У реченнях типу *Яка краса!* міститься предмет мовлення (думки), що названий субстантивом, тобто за семантикою це речення оцінно-буттєві. На нашу думку, доцільніше тлумачити речення типу *Краса!* як номінативні характеризувальні, що відображає специфіку предиката в таких речень до характеризації, предикації відтвореної дійсності. Речення ж типу *Яка краса!* пропонуємо кваліфікувати як синкретичні номінативні оцінно-буттєві, що поєднують в собі семантику оцінки та існування.

Однак проблема полягає в тому, що досить часто складно розмежувати номінативні характеризувальні та номінативні оцінно-буттєві. Зокрема пропонується враховувати такі особливості:

1) номінативні оцінно-буттєві виражають оцінку осіб, предметів, явищ, безпосередньо представлених у дійсності; у номінативних характеризувальних оцінка стосується словесно позначуваних особи, предмета, явища в попередньому контексті;

2) головний член номінативних оцінно-буттєвих позначає предмет оцінки, головний член характеризувальних номінативних є носієм оцінки;

3) у номінативних оцінних предмет оцінки та його оцінку зосереджено в середині речення, внаслідок чого ці речення є комунікативно достатніми й позиційно вільними; у характеризувальних номінативних реченнях вміщено лише саму оцінку, що стає причиною їх комунікативної залежності та позиційної зв'язаності з попереднім контекстом, у якому й позначено предмет оцінки.

Названі критерії розмежування досить чітко простежуються в конкретних прикладах: *Розлютилася Дорошиха. **Свиня безрідна!** Шляхтянка родовита тобі молодість віддала! Сина народила, а ти в гречку* (Люко Дашвар, с. 12) – оцінно-буттєве номінативне речення; *Та як ти відкриваєшся, кляте серце?! – **Падлюки!** – відіслала вітання ювелерам* (Люко Дашвар, с. 71); *Було якось спецзамовлення: терміново помити дім у порожньому селі. **Абсурд!**; Меблі обдивилася, зажурилася: **які ж гіркі злидні!*** (Люко Дашвар, с. 12) – характеризувальні номінативні речення. В останньому висловлені характеризувальне номінативне речення виступає частиною безсполучникового складного речення. Особливої уваги потребують випадки використання оцінно-буттєвого та характеризувального номінативних речень у межах одного складного синтаксичного цілого: *«**Старий репертуар!**...[оцінно-буттєве] **Яка нудота!**...[характеризувальне] Це криза жанру!» – біситься народ. А я углибнув, аж роззявив рот* (І. Малкович, с. 162).

Таким чином, номінативні оцінно-буттєві поєднують у своїй семантиці твердження про буття, існування предмета, особи, явища дійсності з його оцінкою, а характеризувальні номінативні є носіями оцінки.

Підсумовуючи, вважаємо за необхідне наголосити, що оклична інтонація номінативних речень переважно свідчить про наявність явища синкретизму на їхньому семантико-синтаксичному рівні, тому доцільним буде виділення буттєво-ідентифікаційних номінативних речень, у яких поєднуються семантика буття та ідентифікації. Окрім цього, зважаючи на загальні контекстуальні умови функціонування номінативних речень і комунікативно-прагматичні настанови мовців, з-поміж номінативних речень виразно простежуються ще такі синкретичні типи, як оцінно-буттєві, що поєднують у своїй семантиці твердження про буття, існування предмета, особи, явища дійсності з його оцінкою, та характеризувальні номінативні, які стають носіями оцінки мовцем певного явища.

Література

1. Арутюнова Н.Д., Ширяев Е. Н. Русское предложение: Бытийный тип (структура и значение). Москва: Наука, 1983. 198 с.
2. Бабайцева В. В. Система односоставных предложений в современном русском языке: монография. Москва : Дрофа, 2004. 512 с.
3. Дудик П. С. Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови: підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2010. 384 с.
4. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія. Синтаксис: монографія. Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. 992 с.

5. Коржак З. З. Вираження експресивності номінативних речень (на матеріалі сучасної української художньої літератури): дис....канд. філол. наук спец. 10.02.01 «Українська мова». Івано-Франківськ, 2007. 210 с.

6. Космеда Т.А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: засоби вираження категорії оцінки в українській та російській мовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук. спец. 10.02.01 «Українська мова», 10.02.02 «Російська мова», Харків, 2001. 35 с.

7. Русская грамматика. Москва : Наука, 1980. 709 с.

Список використаних джерел

Алексієвич С. Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього : роман. Київ: КОМОРА, 2016. 288 с.

Люко Дашвар. Покров : роман. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2017. 384 с.

Малкович І. Подорожник з новими віршами: вірші вибрані та найновіші. Київ: «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», 2017. 320с.

Стяжкіна О. Мовою Бога. Київ : Дух і Літера, 2016. 128 с.

Валентина Фурса

(м. Київ)

ДІЄСЛІВНЕ КЕРУВАННЯ НА ТЛІ ГРАМАТИЧНИХ НОРМ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ ПОЧАТКУ ХХІ СТОРІЧЧЯ

У сучасній лінгвоукраїністиці дієслівне керування традиційно кваліфікують як такий тип синтаксичного зв'язку між дієсловом і залежним від нього іменником чи займенником, за якого дієслово зі значенням дії, процесу чи стану вимагає від залежного (керованого) слова певної відмінкової або приєменниково-відмінкової форми [2, с. 3; 17, с. 67; 4, с. 36]. Такі граматичні форми керованих слів виявляють національну специфіку мови, закономірності сполучуваності слів, адже синтаксис становить «найяскравішу, своєрідну й колоритну частину індивідуальності всякої мови, даючи змогу найкраще висловлювати найтонші почуття, найгостріше обточувати думку» [6, с. 205]. У зв'язку із цим пильної уваги потребує проблема реалізації нормативного керування українських дієслів, динаміки прескриптивної (обов'язкової) граматичної норми, відбиття її в лексикографічних джерелах та мовній практиці.

Відмінкову чи приєменниково-відмінкову форму залежного від дієслова іменника визначає граматична норма як сукупність морфологічних та синтаксичних норм, що передбачає «наявність системи регламентації кодифікованого використання усталених правил сполучуваності,

диференціювання слів за родами й числами, вияв закономірностей співвідношення між ступеньованими формами, корелювання видових форм» [8, с. 14]. У лексикографічній практиці, акцентує А. П. Загнітко, проблеми граматичної норми є «знаковими», бо граматична норма – один із «визначальних чинників повноцінного структурування кожної словникової статті та кваліфікації слова в його основних формах, відбиття його активних чи пасивних внутрішньокатегорійних та міжкатегорійних зв'язків» [Там само, с. 17].

У мовознавстві переважає думка, що граматичні норми сформувалися історично відповідно до морфологічних та синтаксичних особливостей української літературної мови, тому вони стабільні, найстійкіші та найменш вразливі до деструктивних та інших змін. Проте в деякі періоди розвитку мови певні форми намагалися переглянути під впливом різних чинників, передусім у зв'язку з намаганням відкинути чужомовні впливи, пов'язані з тривалими тенденціями копіювання та калькування чужомовних моделей побудови синтаксичних одиниць, і повернути самотутні українські форми. В останні десятиріччя лексикографічна практика засвідчує зміни в нормах дієслівного керування, тобто зміни прескриптивного характеру. З огляду на це в пропонованій статті ставимо за мету проаналізувати динаміку норм дієслівного керування на прикладі дієслів зі значенням 'висміювання та глузування', 'навчання', виявити ті відмінкові та прийменниково-відмінкові форми керованих слів, які зазнали змін та зафіксовані в новітніх українських словниках. Аналізуючи цю проблему, ми спиратимемося на словники – тлумачні [СУМ, 1970 – 1980; ВТССУМ, 2007; СУМ, 2016], граматичні [СМС], правописні [ПС; СД; СТ], перекладні російсько-українські [РУС, 1924 – 1933; РУС, 1948; РУС, 1970; РУС, 2006; РУС, 2011 – 2014] та українсько-російські [УРС, 1926; УРС, 1953 – 1963; УРС, 1975], словники ділової мови [СДМ], авторитетні культуромовні видання [1; 21; 5; 14; 7; 9] різних історичних зрізів функціонування української літературної мови. Завершує аналіз «Словник дієслівного керування» [СДК], у якому подано органічні для української мови, нормативні відмінкові та прийменниково-відмінкові форми залежних від дієслів іменників. Наголосимо, що проблеми змін у нормах дієслівного керування в сучасній українській літературній мові, визначення чинників таких змін та їхнього адекватного лексикографічного трактування досліджували в різні часові періоди О. Синявський [15], М. Гладкий [6], М. Наконечний [13], Ю. Шерех [22], І. Р. Вихованець [3], О. Співак [16], З. М. Терлак [18 – 19], Т. А. Коць [10], А. П. Загнітко [8], С. В. Харченко [20] та інші українські мовознавці.

Як засвідчує вся кількасотрічна історія української граматичної думки та українського словникарства, проблема фіксації нормативного керування дієслів була і досі є однією з найдискусійніших, найскладніших. Зокрема, у лексикографічних та теоретичних працях різних часових зрізів

функціонування української мови суперечливо відображено семантичний і формально-граматичний потенціал вербативних лексем, до деяких дієслів подано неоднакові варіантні граматичні форми залежних іменників або в цих працях зафіксовано одну нормативну форму керованого іменника, а в мовній практиці засвідчено й інші вживання, а тому це становить неабиякі труднощі для укладачів різних типів словників та мовців, пор.: *зраджувати кого і кому, опановувати що і чим, навчатися чого і чому, знущатися з кого – чого і над ким – чим, сміятися з кого – чого і над ким – чим, доглядати чого і що, нудьгувати за ким – чим і по кому – чому, жалкувати за ким – чим і по кому – чому, дорікати кого і кому, оженитися з ким і на кому, хворіти на що і чим* тощо. Уживання та поширення таких дублетів в українській мові Л. А. Булаховський пояснював впливом різних діалектів на літературну мову, уважав явище варіантності в синтаксичних конструкціях однозначно негативним і зазначав, що воно «буде усунено в процесі дальшого нормування літературної мови» [12, с. 14 – 15].

В українській мові перших двох десятиріч ХХІ ст. спостерігаємо зміни прескриптивних граматичних форм іменників, керованих дієсловами різних лексико-семантичних груп, найпоказовішими з яких є дієслова зі значенням ‘висміювання та глузування’, ‘навчання’ та ін. У лексикографічних працях радянської доби та деяких словниках незалежної України до дієслів синонімічного ряду *глузувати, жартувати, знущатися, кепкувати, кптити, насміхатися, посміятися, сміятися* переважно зафіксовано паралельні прийменниково-відмінкові форми керованих слів з + *родовий* (з *кого – чого*) та з ремаркою “*рідше*” або без маркування *над + орудний* (*над ким – чим*) (СУМ, II, с. 87, 512; СУМ, III, с. 673; СУМ, IV, с. 141, 318; СУМ, V, с. 193; СУМ, VII, с. 348; СУМ, IX, с. 413; ВТССУМ, 2007, с. 246, 365, 474, 535, 736, 1343; РУС, 1948, с. 80, 163, 648; РУС, 1970, I, с. 245; РУС, 1970, III, с. 317; РУС, 2011 – 2014, I, с. 468, 905; РУС 2011 – 2014, IV, с. 156, 822; УРС, 1953 – 1963, I, с. 335, 491; УРС, 1953 – 1963, II, с. 258, 324, 653; УРС, 1953 – 1963, V, с. 393; СД, с. 93, 153, 256, 390). У “Словникові української мови” (2016) до дієслів *насміватися, сміятися* подано тільки одну прийменниково-відмінкову форму з + *родовий* (СУМ, 2016, с. 606, 1069), а до дієслів *глузувати, жартувати, знущатися, кепкувати* зафіксовано обидві форми – з + *родовий* та *над + орудний* (СУМ, 2016, с. 191, 281, 384, 430). У “Російсько-українському словнику” (2006) так само зафіксовано різні прийменниково-відмінкові форми керованих слів до дієслів зазначеного синонімічного ряду, пор.: *глумитися, знущатися, глузувати, кепкувати з кого – чого (з + родовий)* (РУС, 2006, с. 180), *сміятися, насміхатися, кепкувати, глузувати з кого – чого (з + родовий), рідше над ким – чим (над + орудний)* (РУС, 2006, с. 1116). Варіантні граматичні форми керованих слів до аналізованих дієслів подано й у «Словникові труднощів української мови» (1989): *глузувати, глумитися, жартувати, знущатися, сміятися з*

кого, чого (з + *родовий*), *рідше* над ким, чим (*над* + *орудний*) (СТ, с. 73, 99, 121, 276), *насміхатися* з кого, чого (з + *родовий*) (СТ, с. 190).

Автори теоретичних та лексикографічних праць 20 – 30-х років ХХ ст. і сучасні дослідники синтаксичних норм послідовно пропонують поєднувати дієслова цього синонімічного ряду тільки з прийменниково-відмінковою формою з + *родовий* (з *кого* – *чого*) [11, с. 111; ПС, с. 77, 118, 149, 169, 233, 373; 13, с. 222, 225, 227; СМС, с. 23, 33, 40, 44, 59, 96; РУС, 1924 – 1933, I, с. 169; УРС, 1926, с. 165, 465, 727; 5, с. 125 – 127; 9, с. 89, 93, 96, 108 та ін.]. Науковці, які вважають нормативною лише одну прийменниково-відмінкову форму з + *родовий* залежного від дієслова іменника, наголошують, що прийменниково-відмінкова форма *над* + *орудний* поширилася під впливом російської мови [11, с. 111; СМС, с. 23, 33, 40, 44, 59, 96; 5, с. 125 – 127; 9, с. 89, 96 та ін.]. Зокрема, С. Караванський зазначав, що перероблення «наших форм з прийменником з на форми з прийменником **над** – одна з найгидкіших рис лінгвоциду української мови, культивованого Кремлем» [9, с. 96].

Сучасна мовна практика засвідчує, що українськомовна спільнота переважно поєднує дієслова із цим значенням із родовим прийменниковим відмінком (з + *родовий*), напр.: ...у країнах із авторитарними режимами не люблять, коли *глузують із диктаторів* (газета “Дзеркало тижня”); *Доти душею жива людина, доки здатна сміятися із самої себе* (В. Дрозд). Зваживши на ці фіксації та для запровадження єдиної прескриптивної норми для дієслів зі значенням ‘висміювання та глузування’, у “Словнику дієслівного керування” до цих дієслів подано тільки форму з + *родовий* (СДК, с. 168, 235, 319, 502).

Змін у нормах дієслівного керування зазнали дієслова зі значенням ‘навчання’ *учити* (*вчити*), *учитися* (*вчитися*), *навчати* / *навчити*, *навчатися* / *навчитися*, *опановувати* / *опанувати*. У більшості тлумачних та перекладних словників 40 – 80-х років ХХ ст. та деяких словниках перших двох десятиріч ХХІ ст. до дієслів *учити* (*вчити*), *вчитися* (*учитися*), *навчати* / *навчити*, *навчатися* / *навчитися* подано як нормативні керовані варіантні форми родового безприйменникового відмінка (*чого*) та давального безприйменникового (*чому*) з позначкою *рідко* або *рідше*, а то й узагалі без будь-яких застережень, пор.: *учити(ся)* (*вчити(ся)*) *чого*, *чому* (СУМ, Х, с. 537; ВТССУМ, 2007, с. 1523), *чого*, *рідше* *чому* (РУС, 1948, с. 745; РУС, 1970, III, с. 589; РУС, 2006, с. 1291; СД, с. 443); *навчати(ся)* / *навчити(ся)* *чого*, *рідко* *чому* (СУМ, V, с. 43 – 44; ВТССУМ, 2007, с. 706), *чого*, *рідше* *чому* (УРС, 1953 – 1963, II, с. 574; УРС, 1975, с. 388; СД, с. 247 – 248). У «Словникові труднощів української мови» до дієслів *навчати* / *навчити* та *навчатися* / *навчитися* також зафіксовано дві граматичні форми керованих слів – родового безприйменникового відмінка (*чого*) та давального безприйменникового (*чому*) з ремаркою *заст.* (СТ, с. 180). Натомість автори лексикографічних джерел та теоретичних праць із синтаксису 20 – 30-х років

XX ст., деякі автори довідників із культури української мови кінця XX – початку XXI ст., автори «Російсько-українського словника» (2011 – 2014) та автори «Словника української мови» 2016 року вважають, що ці дієслова керують іменниками у формі родового безприйменникового відмінка (УРС, 1926, с. 154, 441; 13, с. 225, 228; СДМ, с. 236; 11, с. 105; ПС, с. 313; СМС, с. 22, 56; РУС, 1924 – 1933, III, вип. 1, с. 38; РУС, 2011 – 2014, IV, с. 644; СУМ, 2016, с. 578, 1211; 1, с. 106; 21, с. 39; 5, с. 82 – 83; 9, с. 89, 95), бо, на їхню думку, форма давального безприйменникового відмінка є синтаксичною калькою російської мови, а «**вчити чого**, – як зазначав С. Караванський, – це український мовний стандарт» [9, с. 89]. Єдину нормативну керовану форму родового безприйменникового відмінка (*чого*) до дієслів *учити (вчити)*, *учитися (вчитися)*, *навчати / навчити, навчатися / навчитися* запропоновано і в «Словникові дієслівного керування» (СДК, с. 364, 535 – 536).

Отже, в історично сформованих нормах дієслівного керування сталися зміни прескриптивного характеру, зумовлені низкою позамовних та внутрішньомовних чинників, передусім намаганням усунути варіантність форм залежних від дієслів іменників чи займенників, повернути до вжитку ті форми, що були і є в прескрипціях української мови, але стали функціонально обмеженими, забороненими або й вилученими з ужитку. Зазначені синтаксичні форми керованих іменників регламентовані сучасною прескриптивною граматичною нормою та зафіксовані в новітніх словниках.

Література

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо. Вид. 5-те, перероб. і доп. Київ: Книга, 2010. 252 с.
2. Булаховський Л. А. Синтаксис (зв'язки) другорядних членів речення. Відмінкова залежність (керування). Безпосереднє (безприйменникове) керування. Київ: Рад. школа, 1959. 33 с.
3. Вихованець І. Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській мові. Київ: Наук. думка, 1971. 120 с.
4. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник. Київ: Либідь, 1993. 368 с.
5. Вихованець І. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди. Київ: Унів. вид-во «ПУЛЬСАРИ», 2012. 160 с.
6. Гладкий М. Проблема культури українського слова. *Життя й революція*. 1927. № 2. Т. I. С. 200 – 208.
7. Городенська К. Українське слово у вимірах сьогодення. Київ: КММ, 2014. 124 с.
8. Загнітко А. П. Граматична норма в сучасній лексикографічній практиці. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2015. Вип. 57. С. 13 – 17.

9. Караванський С. Ідіотизми сталінської ярижки у державній мові України. Львів: БаК, 2016. 224 с.
10. Коць Т. А. Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі. Київ: Логос, 2010. 303 с.
11. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 304 с.
12. Курс сучасної української літературної мови: у 2 т. [за ред. Л.А. Булаховського]. Київ: Рад. школа, 1951.
13. Наконечний М. Українська мова : програма-конспект з додатком про новий правопис український. Харків: Рух, 1928. 264 с.
14. Пономарів О. Українське слово для всіх і кожного. Київ: Либідь, 2013. 360 с.
15. Синявський О. Норми української літературної мови. Харків; Київ, 1931. 367 с.
16. Співак Орест. Зміни в нормах дієслівного керування в сучасній українській літературній мові (20 – 90-і роки XX ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1997. 25 с.
17. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис [за заг. ред. І. К. Білодіда]. Київ: Наук. думка, 1972. 515 с.
18. Терлак З. Проблема кодифікації синтаксичних норм. *Українська історична та діалектна лексика*. Львів, 2003. Вип. 4. С. 54 – 71.
19. Терлак З. Синтаксичні кальки в аспекті норми. *Вісник Львівського університету*. Львів, 2004. Вип. 34. Част. II. С. 498 – 505.
20. Харченко С. Синтаксичні норми української літературної мови ХХ – початку ХХІ ст. Київ: Міленіум, 2017. 418 с.
21. Чак Є. Д. Складні питання граматики та орфографії. Київ: Рад. школа, 1978. 127 с.
22. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови. Мюнхен, 1951. 402 с.

Список джерел та їх умовних скорочень

- ВТССУМ, 2007 — Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.
- ПС — Голоскевич Г. Правописний словник. Нью-Йорк – Париж – Сидней – Торонто – Львів, 1994. 460 с.
- РУС, 1924 – 1933 — Російсько-український словник: у 4 т. / [гол. ред. А. Ю. Кримський]. Київ: Видавничий дім Дмитра Бурого, 2016 – 2017. Репринт із видань 1924 р., 1927 р., 1928 р., 1929 р., 1932 р. 1933 р.
- РУС, 1948 — Російсько-український словник. Москва: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1948. 800 с.

- РУС, 1970 — Русско-украинский словарь : у 3 т. Київ: Наук. думка, 1970.
- РУС, 2006 — Російсько-український словник. Київ: Абрис, 2006. 1424 с.
- РУС, 2011 – 2014 — Російсько-український словник : у 4 т. Київ: Знання, 2011 – 2014.
- СД — Головащук С. І. Словник-довідник з правопису та слововживання. — Київ: Наук. думка, 1989. 832 с.
- СДК — Словник дієслівного керування / Лариса Колібаба, Валентина Фурса. Київ: Либідь, 2016. 656 с.
- СДМ — Словник ділової мови. Термінологія та фразеологія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 248 с. Репринт з видання 1930 р.
- СМС — Огієнко І. Словник місцевих слів у літературній мові не вживаних. Друкарня оо. Василян у Жовкві, 1934. 156 с.
- СТ — Словник труднощів української мови. Київ: Рад. школа, 1989. 336 с.
- СУМ — Словник української мови: в 11 т. Київ: Наук. думка, 1970 – 1980.
- СУМ, 2016 — Словник української мови. Вид. 2-ге. Київ: ВЦ «Просвіта», 2016. 1320 с.
- УРС, 1926 — Ніковський А. Українсько-російський словник. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 864 с. Репринт з видання 1926 р.
- УРС, 1953 – 1963 — Українсько-російський словник : у 6 т. Київ: АН УРСР, 1953 – 1963.
- УРС, 1975 — Українсько-російський словник. Вид. 4-ге. Київ: Наук. думка, 1975. 944 с.

Руслана Шрамко
(*м. Полтава*)

**МОРФОЛОГІЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ ОБ'ЄКТНОЇ СИНТАКСЕМИ В
СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЯХ ІЗ ПРЕДИКАТАМИ
СТАВЛЕННЯ СУБ'ЄКТА – КОМПОНЕНТАХ ІЗОФУНКЦІЙНИХ
СИНТАКСИЧНИХ ПАРАДИГМ**

Комунікативний підхід до дефінування лінгвальних явищ детермінує прискіпливу увагу дослідників поч. ХХІ ст. до суб'єкта як до ефективного комунікатора, спроможного доцільно використовувати весь репертуар мовних одиниць для кваліфікування феноменів реальності відповідно до окреслених комунікативних потреб. Такий суб'єкт здатний вільно витлумачувати власний фізичний, фізіологічний, психоемоційний та інтелектуальний стан, а також стан співрозмовника чи третьої особи під час

спілкування, формувати своє ставлення до подій, фактів та явищ буття, установлювати причини його виникнення й розвитку, визначати спектр своїх стосунків у суспільстві. Стан і взаємини за таких умов є логічним наслідком взаємодії мовця з оточенням, утручання в роботу рецепторів мовця, впливу на його психічну діяльність, настроїв, інтелектуальні процеси тощо. Прикметно, що вказаний підхід формує міцне підґрунтя для повноцінного аналізу речення в єдності його логіко-денотативної, семантико-синтаксичної, формально-граматичної й темо-ремної організації. Антропоцентризм сучасної української лінгвістичної парадигми вможливив удокладнене структурування значного діапазону тих речень, які передають семантику негативного / позитивного ставлення мовця до реальності. Комунікативні стратегії суб'єкта, чії наміри є визначальними в інформаційному потоці під час вибору тієї чи тієї синтаксичної конструкції, безпосередньо впливають на сприймання дійсності як окремою людиною, так і суспільством загалом. Синтаксичні структури цього зразка слугують органічним складником українського комунікативного дискурсу. Він так само постає у свідомості співрозмовників багатоплановим конструктом, природу якого конституують соціально-регулятивний та аксіологічний параметри. Активну вживаність цих речень спричинюють передусім широкий діапазон структурно-семантичних відтінків, а також значний функційно-комунікативний потенціал. Саме тому цілісне їх дослідження набуває на сьогодні особливої ваги. Пильної уваги потребують саме ті синтаксичні конструкції, які здатні формувати ізофункційні компонентні парадигми з інтегровальним значенням «суб'єкт – його ставлення» в українській мові.

Наукова значущість проблеми детермінована нагальною потребою окреслити в межах функційно-комунікативного підходу семантичне навантаження об'єктної синтаксеми в реченнях із предикатами стану суб'єкта, а також необхідністю з'ясувати потенціал об'єкта-каузатора такого ставлення в мовця під час повсякденного комунікування. Актуальність установленого кола питань неспростовно потверджує їхній зв'язок із проблемою визначення лінгвопрагматичного потенціалу речень із предикатами стану / ставлення носія і дослідженням варіативності їхнього вияву на темо-ремному рівні. В українському мовознавстві ХХ–ХХІ ст. різнорівневу будову синтаксичних конструкцій із предикатами стану / ставлення носія розглядали у своїх наукових розвідках І. Р. Вихованець [1], К. Г. Городенська [2], Н. В. Кавера [3], В. М. Каленич [4], М. І. Степаненко [7; 9]. Частини мовні особливості окремих виразників предикатів зі значенням стану суб'єкта досліджено в працях О. І. Леути [5], І. А. Пасічник [6], М. Я. Фенко [8] й ін. Майже не вивченими на сьогодні, однак, залишаються питання лексико-семантичного спектра граматичних експлікаторів об'єктної синтаксеми в тих, зокрема, реченнях на позначення ставлення мовця, які спроможні бути конституентами ізофункційних

синтаксичних парадигм. Водночас, наголосимо, важливо скорегувати роль такого об'єкта як джерела формування ставлення мовця до явищ реальної дійсності.

Репертуар ізофункційних синтаксичних парадигм з типовою семантикою ставлення суб'єкта поповнюють синтаксичні структури $N_1 + V_f + N_x \rightarrow N_1 + Adj / Part + N_x \rightarrow N_3 + Ad + N_x$, які вказують на зовнішній зв'язок експерієнсива з довкіллям чи соціумом, удокладнено характеризують певну ситуацію та її безпосередніх / опосередкованих учасників, описують зовнішні впливи на фізичні, психічні та інтелектуальні параметри співрозмовників у форматі суб'єктно-суб'єктного, суб'єктно-об'єктного, та об'єктно-об'єктного зв'язку з інваріантним значенням «ставитися до когось / чогось». Суб'єкт та об'єкт за таких умов можна вважати невід'ємними учасниками ситуації спілкування, тоді як об'єкт цього взірця насичує речення необхідною для загального розуміння ситуації спілкування інформацією, функціуючи як його невіддільний компонент.

Значеннева специфікація аналізованого об'єкта безпосередньо детермінована планом змісту предиката фізичного, фізіологічного, психоемоційного та інтелектуального ставлення суб'єкта. Спостережено, що істота / неістота-об'єкт, яких стосуються певні стосунки чи відношення експерієнсива, водночас є тим джерелом, що може їх і спричинювати. Такі об'єкти, конкретизуємо, інтегрують у собі об'єктно-каузальну семантику. Найменування одного з субстанційних актантів ситуації каузації – мовця – не є достатньо експліцитним для інформативної вичерпності повідомлюваного, саме тому об'єктні синтаксеми розглядуваних речень нерегулярно супроводжують також показники причиново-наслідкових відношень. Експонування ними синкретичної ознаки не має системного вияву, а тому позначення ситуації ставлення / взаємин цими синтаксичними членами відбувається з різним ступенем каузації.

Найпродуктивнішими у сучасній українській мові є синтаксичні структури з об'єктом, зреалізованим субстантивами, що йменують істот і неістот. У корпусі одиниць на позначення істот досліджено найменування людей та тварин, найпродуктивнішими серед них слугують одиниці, які позначають диких тварин, тоді як субстантиви на позначення свійських тварин наділені значно меншим потенціалом активності. Семантичне ядро субстантивів на позначення істот як об'єкта-джерела ставлення мовця потужно формують лексеми – найменування людей за різноманітними критеріями й показниками буття загалом чи в певних специфічних обставинах. Вони сукупно здатні викликати те чи те ставлення в суб'єкта.

Метафоризовану правобічну припредикатну позицію об'єкта-каузатора в українській мові здатні заповнювати лексеми, що окреслюють неістот як джерело формування ставлення мовця до навколишньої реальності. Значний значеннєвий діапазон таких одиниць неспростовно

виявляє всю множинність зв'язків та відношень, виформовуваних комунікаторами під час активного спілкування й осмислення. Зрідка, уточнимо, семантику такого об'єкта спроможна передавати залежна частина складнопідрядного речення.

Отже, речення з предикатами ставлення мовця повноправно функціують як один зі значущих складників сучасної комунікації. Вони репрезентують весь діапазон взаємин суб'єкта зі світом, виявляють та конкретизують негативне / позитивне його ставлення до подій та явищ реальності, розкривають стосунки внаслідок взаємодії з довкіллям чи з соціумом. Об'єкт ставлення слугує невіддільним конститuentом синтаксичних структур такого взірця, фокусуючи в собі синкретичну об'єктно-казуальну семантику. На формально-граматичному рівні речення $N_1 + V_f + N_x \rightarrow N_1 + Adj / Part + N_x \rightarrow N_3 + Ad + N_x$ зі статальними предикатами входять до складу ізофункційних дво- й трикомпонентних парадигм. Перспективним, укажемо, є подальше цілісне наукове дослідження специфіки таких конструкцій на темо-ремному зрізі.

Література

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: академ. граматики укр. мови. К.: Вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.
2. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць: монографія. К.: Вид-во «Наукова думка», 1991. 192 с.
3. Кавера Н. В. Семантична типологія предикатів стану: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2008. 24 с.
4. Каленич В. М. Двоскладні речення з одновалентними дієслівними предикатами в українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2007. 19 с.
5. Леута О. І. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові: монографія. К.: Вид-во «Такі справи», 2008. 208 с.
6. Пасічник І. А. Категорія валентності предикативних прикметників: монографія. Луцьк: Вид-во «Вежа», 2006. 183 с.
7. Степаненко М. І. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення та речення: монографія. К., 1997. 216 с.
8. Фенко М. Я. Прислівникові форми реалізації категорії предикативності в семантико-синтаксичній структурі речення. *Лінгвістичні студії*. Донецьк: Вид-во ДонНУ, 2009. Вип. 18. С. 102–105.
9. Шрамко Р. Г. Ізофункційні парадигми в системі предикатів стану в українській мові: монографія. Полтава: Вид-во «Астроя», 2017. 284 с.

**РОЗДІЛ III. ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ФУНКЦІЙНОЇ СЕМАНТИКИ
ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ**

Олена Важеніна
(Вінниця)

**ВІДФРАЗЕМНІ ДЕРИВАТИ ХИМЕРНОЇ ПРОЗИ ЄВГЕНА ГУЦАЛА:
ТИПОЛОГІЯ, СПОСОБИ ТВОРЕННЯ, ФУНКЦІЇ**

Наслідком індивідуально-авторських перетворень фразеологічного матеріалу є не лише фраземи-трансформи, але й відфраземні деривати, які утворюються шляхом «стиснення» фразеологічного звороту у слово.

Термін *відфраземний дериват* ввів у науковий обіг О. Кунін для позначення явища творення нових фразеологізмів і слів на базі фразеологізмів. Проблеми відфраземної деривації вивчалися дослідниками романо-германських мов (О. Кунін, В. Скар, І. Чернишова, А. Назарян та ін.), російської та білоруської мов (М. Шанський, В. Мокієнко, В. Телія, А. Мелерович, Т. Тамашевич, А. Аксамитов). В українській фразеології цього питання торкалися у зв'язку з загальнотеоретичними проблемами фразеології Л. Скрипник, М. Алефіренко, М. Демський, В. Ужченко, М. Коломієць, Ж. Колоїз та ін. Дисертаційне дослідження цієї проблеми виконане О. Стишовим. Як стверджують науковці, ФО часто постають дериваційною базою для новотворів мовних одиниць фразеологічного й лексичного рівнів. Відфраземне словотворення відображає закони мовного розвитку: взаємопроникнення та взаємопереходи між лексичним та фразеологічним рівнями, динаміку процесів словотворення та фразотворення. Належність таких слів до розряду фразеологізмів дослідники фразеологічних трансформацій аргументують тим, що це похідні надслівного утворення, тому дериват, який постає в процесі відповідної трансформації, слід кваліфікувати як відфраземний [2: 209]. Характерною рисою відфразем є їх словотвірне значення – сконденсоване, метафоричне, образне. Похідні від ФО виникають переважно на основі добре відомих і часто вживаних фразем з високою виражально-зображувальною (конотативною) семантикою і двокомпонентною структурою [5: 5]. Авторські відфраземи постають у художньому тексті як мовленнєві «конденсати» виразності, емоційності та експресивності, своєрідні «словесно-художні твори у своєму граничному мінімумі» [1: 113].

Аналізуючи відфраземні деривати химерних романів Євгена Гуцала «Позичений чоловік» (далі ПЧ), «Приватне життя феномена» (далі ПЖФ), «Парад планет» (далі ПП), ми виявили, що письменник використовує в них кодифіковані і некодифіковані відфраземні похідні, які мають потужні змістотворчі та стилістичні можливості. Виявлені випадки авторських

похідних від ФО є складними словами, утвореними морфологічним і лексико-синтаксичними способами.

За нашими спостереженнями, найпродуктивнішим способом словотворення на ґрунті ФО в аналізованих романах постає морфологічний спосіб. Морфологічний спосіб відфразем, виявлених у досліджуваних текстах, репрезентований двома різновидами – основоскладанням і словоскладанням. За морфологічним вираженням відфраземні деривати є:

– іменниками (90 %): *макоцвітність, таволови, хомопоклонники, гречкосійство, горлодерка, слово-горобець, пришийкобиліхвіст, Чортійогобатька, Неминайбуфет* та ін.

– прикметниками (дієприкметниками) (5 %): *слизькоязыкий, твердолобий, міднолобий, третій-претертій, перебрані-перемелені (кісточки)*.

– дієсловами (5 %): *змакоцвітнити, чесати-рубати, сікти-стригти, пекти-смажити, теревенити-белевенити*.

Іменні відфраземні деривати переважно двоосновні і утворені основоскладанням, або композицією, словоскладанням, або юктапозицією, та лексико-синтаксичним способом словотворення. З-поміж них письменник найчастіше користується основоскладанням дієслівно-іменних конструкцій з опорним дієслівним компонентом і залежним іменним: *гаволов* ← *ловити гав*; *хомопоклонник* ← *поклонятися Хомі*; *горлодерка* ← *драти горло*. В аналізованих субстантивах найпоширенішою є словотвірна категорія «характеристика особи».

Словоскладанням утворений відфраземний дериват *слово-горобець* (пор.: *Слово не горобець: вилетить – не спіймаєш*), у якому об'єднано обидва іменники семантичного центру паремії.

Лексико-синтаксичним способом, або зрощенням, утворені відфраземні деривати *пришийкобиліхвіст* (ПРИШИЙ КОБИЛІ ХВІСТ, несхв, жарт. Зайвий, непотрібний) та прізвища: *Чортійогобатька* (пор.: ЧОРТ (чорти) [ЙОГО] БАТЬКА ЗНАЄ (зна), грубо.), *Неминайбуфет* (за зразком прізвищ з УФО; пор.: *Неминайкорчма, Непролийкрапля* (УНПП: 504)).

Базою для творення більшості прикметникових відфразем стали конструкції зі стрижневим іменником і залежним прикметником: *слизькоязыкий* ← *слизький язик*, *твердолобий* ← *твердий лоб*, *міднолобий* ← *мідний лоб*. Цей словотвірний тип є найпоширенішим, його одиниці об'єднані спільним словотвірним значенням «характеристика особи». Відфразема *третій-претертій* утворена редуплікацією основи.

Дієслівні відфраземні деривати переважною більшістю утворені поєднанням дієслів: *чесати-рубати, сікти-стригти, пекти-смажити* (пор.: *Січе і руба* (розсердившись, скоро говорить) (УНПП: 711)), *теревенити-белевенити* (пор.: *Телевені-белевені, щось у помені* (УНПП: 174)) і об'єднані словотвірним значенням «говорити». Дієслівний дериват *змакоцвітнити*

(пор.: ЩЕ МАК [РОСТЕ (цвіте, сходить і т. д.)] У ГОЛОВІ у кого) утворений конфіксацією від твірної основи *мак цвіте*, що є вираженням афіксального словотворення.

Упорядкований фактичний матеріал дав змогу створити типологію авторського відфраземотворення, у якому виділяємо 4 типи відфразем:

- відфраземи, твірною базою для яких слугувала узуальна ФО (*пришийкобиліхвіст, горлодерка, гаволов, твердолобий, міднолобий*);
- відфраземи, твірною базою яких слугує семантичний центр узуальної ФО (*макоцвітність, змакоцвітнити, теревенити-белевенити*);
- відфраземи, твірною базою для яких слугувала трансформована ФО (*Чортійогобатька, гречкосійство, слово-горобець, чесала-рубала, сікла-стригла, некла-смажила*);
- відфраземи, твірною базою для яких слугувала okazіональна ФО (*слизькоязыкий, хомопоклонник, Неминайбуфет*).

Для підтвердження вище зазначеного та аналізу функційно-стилістичної характеристики одиниць цього структурно-семантичного прийому трансформації наведемо приклади авторських фразеовживань відфраземних дериватів:

(1) *Отож, і верзеться мені верзиця, поки верзеться моїй верзиці, всяка мариться чортівня, – може, наяву, а може, вві сні (трудно розшилопати, а намагатимешся розшилопати, то, дивися, ум за розум зайде, змакоцвітнієш на шию)* (ПЧ) і пор.: ЩЕ МАК [РОСТЕ (цвіте, сходить)] У ГОЛОВІ (СФУМ: 364).

(2) ... усі ці чинники спричинились, либонь, до помітної **макоцвітності** в голові старшого куди пошлють (ПП).

(3) **Макоцвітність** Хоми насамперед помітила його рідна жінка Мартоха, яка завжди заднім розумом була міцна, бо в неї й голова виросла, й ума багато винесла (ПП).

(4) *Що по правді живеш, не з отих, що брешуть, мов шовком ишють, не слизькоязыкий* (ПЧ). і пор слизький язик (оказіональна ФО).

(5) ... хай **твердолобі** каратисти-тарани, що живим своїм тілом троцять кам'яні стіни, будуть для автора не цікавіші, ніж які-небудь **міднолобі** рідні бюрократи (ПЖФ) і пор.: МІДНИЙ ЛОБ у кого (СФУМ: 350).

(6) Здивовані **гаволови** бачили, як, за своїм звичаєм, довгожителі Гапличок сидів у буфеті й чаркувався... з порожнім місцем (ПП) і пор.: ГАВ (гави) ЛОВИТИ (СФУМ: 350).

(7) **Хомопоклонники** всіх мастей, вбачаючи в тракторозаврі Хоми великомученика, й далі творили його культ: різали, рубали, тесали, стругали, ліпили його погруддя з будь-якого матеріалу, котрий тільки надавався до цієї мети (ПП) і пор.: поклонятися Хомі (оказіональна ФО).

(8) *Вибалушився на грибка маслючка, і вже йому з рота хоч би однесеньке **слово-горобець** випурхнуло, як заціпило. Бо й справді Хома скидався на оту сову, що знає, де кури ночують (ПП) і пор.: Слово – не горобець: вилетить – не спіймаєш.*

(9) *Бо й справді, хто відає, куди любов здатна звести, мов сліпого під монастир!.. Але дуже діточок яблунівських жалко. Не доведи господь, щоб через моє темне **гречкосійство** вони собі поли краjali, а плечі латали, щоби к святу прибирались у нову лату... Але якби ж ти знала, Мартохо, як мені трудно відмовитись від своєї любові по телевізору (ПЖФ).*

(10) *А твоя французька **горлодерка?** – Мартохо як мокрим рядном накрила. – В тебе, Хома, в усякому ділі так: аби зуби, а хліб знайдеться. При заадці про французьку **горлодерку** Хома Прищепи, якому ось щойно прясась ниточка до клубочка, наче помолодшав: щокто посвіжішали й полиснїли, очі полум'ям молодості війнули. – О, бач, як йому сподобалось про французьку **горлодерку!** (ПЖФ) і пор.: ДЕРТИ ГОРЛО (горлянку) (СФУМ: 194)*

(11) *А вона **чесала-рубала, сікла-стригла, пекла-смажила** з трибуни так, наче то сам демон із пекла видерся на грішну землю, запопав собі сцену в яблунівському Будинку культури й проповідує, наче святий із церковного амвона... (ПЖФ) і пор.: Січе і руби (розсердившись, скоро говорить) (УНПП: 711).*

(12) *Не слова, а **пришийкобиліхвіст**, курям на сміх, п'яте через десяте, вони б дуже добрі, та нікуди не годяться! (ПЖФ) і пор.: ПРИШИЙ КОБИЛІ ХВІСТ (СФУМ: 569).*

(13) *Зовсім не шануючи тих, що брешуть, мов попові собаки, що **теревенять-белевенять** ані в тин, ані в ворота, що в хоромах кулі лють і ворон б'ють, автор бодай одним-двома словами згадує версії, де було міри перебрано, дуже переборщено чи передано куті меду (ПЖФ) і пор.: Телевені-белевені, щось у помені (УНПП: 174).*

(14) *Або ж **Чортийогобатька!** Коли поміркувати, то виходить, що батько, глава сім'ї – **Чортийогобатька**, що діти цього батька – теж **Чортийогобатька**, що внуки – знову ж таки, хоч круть, хоч верть, **Чортийогобатька**. А якщо вродлива дівчина завелась у цьому роду, як їй носити прізвище **Чортийогобатька?** (ПЧ) і пор.: ЧОРТ (чорти) [ЙОГО] БАТЬКА ЗНАЄ (СФУМ: 769) Кат його батька зна! (УНПП: 713); Чорти його батька знають, де він оре і куди йому їсти нести (УНПП: 410).*

(15) *Слово напідпитку не придатне до вжитку, для нього празник – Іван Бражник, для нього рідна хата – **Неминайбуфет**, а найдорожчий товариш – **Непролийкрапля** (ПЖФ) і пор.: Неминайкорчма, Непролийкрапля. (УНПП: 504).*

Ілюстрований фактичний матеріал свідчить, що усі відфраземні деривати характеризуються великою місткістю семантичної структури при граничній стислості та лаконізмі форми. Створені Євгеном Гуцалом

відфраземи є стилістично маркованими і передають особливості народного мовлення. Майже всі вони негативно-оцінні. Більш виразними є відфраземи, що успадкували від ФО високий ступінь емоційної оцінки, більш рельєфну внутрішню форму, і відрізняються високою маркованістю завдяки словотвірним чинникам [5: 13]. Твірна база таких відфразем об'єднує різностильові основи, іноді контрастні, наприклад, *горло драти* → *горлодерка*.

Відфраземні деривати письменник використовує для характеристики персонажів та оживлення авторської оповіді. Окремі з них мають особливу частотність у трилогії: відфразема *горлодерка* вжита письменником 35 разів, відфразема *хомопоклонники* має 27 фразеовживань. Відфраземні деривати, утворені на основі оказіональних ФО, вирізняються новизною, виразністю. Характеристичні власні назви на базі ФО є засобом образності художнього мовлення і створюють гумористично-сатиричну модальність контексту.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що відфраземи є матеріалізованим свідченням того, що між мовними рівнями (лексичним і фразеологічним) відбувається взаємопроникнення в обох напрямках і що фразеологічна система є відкритою, динамічною і перебуває у безперервному розвитку. Відфраземні новотвори Євгена Гуцала містять весь потенціал виразально-зображувальних можливостей ФО, на базі яких вони утворилися, і постають новим засобом емоційності, експресивності та образності мови при максимальній мовній економії, лаконізмі висловлення.

Література

1. Виноградов В. В. О языке художественной литературы. Москва : Гослитиздат, 1959. С. 84–166.
2. Колоїз Ж. В. Інтегральне і диференціальне в трансформації та оказіональній деривації фразем. *Мовознавчий вісник*: збірник наукових праць на пошану професора Катерини Городенської з нагоди її 60-річчя. Черкаси, 2009. Вип. 8. С. 205–213.
3. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка : учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. 2-е изд., перераб. Москва : Высш. шк., Дубна: Изд. Центр «Феникс», 1996. 381 с.
4. Пасік Н. М. Фразеологічна репрезентація стильової домінанти химерності в художньому мовленні Євгена Гуцала. *Література та культура Полісся*. Вип. 84. Серія «Філологічні науки». № 7 / відп. ред. і упоряд. Г. В. Самойленко. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2016. С. 139–149.
5. Стишов А. А. Отфраземные образования в современном украинском языке : автореф. дис. на соискание уч. ступени канд. филол. наук : спец. 10.02.02. Языки народов СССР. Київ, 1991. 18 с.
6. Третьякова И. Ю. Оказиональная фразеология : монография. Кострома : КГУ им. Некрасова, 2011. 290 с.

7. Чабаненко В. А. Стилiстика експресивних засобiв української мови : монографiя. Запорiжжя : ЗДУ. 2002. 351 с.

Список джерел довідкової лiтератури

8. СФУМ: Словник фразеологiзмiв української мови / [уклад.: В. М. Бiлоноженко та iн.]. К. : Наук. думка, 2008. 1104 с. (Словники України).

9. УНПП: Українські народні прислiв'я та приказки: дожовтневий перiод / [упор. В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут]. Київ : Державне видавництво художньої лiтератури, 1963. 790 с.

Список джерел iлюстративного матерiалу

10. ПЧ: Гуцало Є. Позичений чоловiк. Твори в п'яти томах. Київ : Днiпро, 1997. Т. 3. С. 147–460.

11. ПЖФ: Гуцало Є. Приватне життя феномена. Твори в п'яти томах. К. : Днiпро, 1997. Т. 4. С. 5–394.

12. ПП: Є. Гуцало. Парад планет. Євген Гуцало. Твори в п'яти томах. Київ: Днiпро, 1997. – Т. 4. – С. 395 – 685.

Daria Gorobets
(Winnica)

ROLA ZWIĄZKÓW FRAZEOLÓGICZNYCH O ZNACZENIACH MOTYWOWANYCH CZĘŚCIAMI CIAŁA

Język polski ma swoją historię. W ciągu długiego okresu rozwojowego zgromadził dużą ilość wyrażeń, jakie uznały za trafne, skuteczne i piękne. W ten sposób powstała specjalna warstwa językowa – frazeologia. Frazeologia – zestaw stałych wyrażeń, z niezależnymi wartościami. Znaczną część frazeologii stanowią jednostki, które zawierają nazwy części ciała. Dział frazeologii zajmujący się takimi jednostkami nazywany jest somatyką. Somytyka jako dział frazeologii staje się przedmiotem zainteresowania językoznawców pod koniec XX – początku XXI wieku.

Główne pozycje, na które opierałam się w atukule, to: S. Skorupki, S. Bąby, A. M. Lewickiego, A. Pajdzińskiej, D. Buttler. Ci badacze mają znaczny wkład w historię frazeologii. Nie mniej ważnymi dla mnie są badania związków frazeologicznych takich naukowców jak: J. Tokarski, S. Kania, W. Chlebda. Ze względu na to, że główną częścią badawczą były związki frazeologiczne zawierające części ciała, przytoczyłam także opinie: A. Krasnowolskiego, J. Prusa, A. Krawczuk-Tyrpy.

Przykłady frazeologizmów, jakie zostały użyte, pochodzą głównie ze słowników: *Słownik frazeologiczny języka polskiego* pod red. S. Skorupki oraz *Słownik Symboli* pod red. W. Kopalińskiego.

Przedmiotem opisu będą pola semantyczne („pole wyrazowe”, „pojęciowe”),¹ składniki, z którymi są powiązane wspólnym znaczeniem, zajmującym pozycję nadrzędną w strukturze znaczeniowej poszczególnych pól. Element ten jest zleksykalizowany w nazwie ogólnej, odniesienie poszczególnych wyrazów mieści się w zakresie leksemu ogólnego. Materiał językowy ilustrujący omawiane zagadnienia został potraktowany przykładowo i w wyborze tak, aby uwypuklić i pokazać specyfikę użycia związków frazeologicznych, które zawierają wątek somatyczny.

Dokonując analizy materiału badawczego, możemy stwierdzić, że frazeologizmy, które zawierają w sobie somatyzmy, są często używane i dość rozpowszechnione.

Termin *somatyzm* pochodzi z języka greckiego (*sóma* = ciało). Owe frazeologizmy występują dosyć często we wszystkich językach i dlatego też stanowią zasadniczy materiał do analizy zasobu frazeologicznego.

Ludowe nazewnictwo somatyczne różni się od terminologii medycznej opartej na naukowej wiedzy anatomicznej. Choć w wyniku edukacji szkolnej i kontaktów ze środowiskiem lekarskim, do potocznej świadomości przenika duży zasób słownictwa medycznego, wciąż w dużej mierze świadomość ludowa opiera się na przekazywanych od pokoleń „naiwnych sądach”².

Zupełnie inne znaczenie mają frazeologizmy somatyczne występujące w gwarze młodzieżowej. Dla mego artykułu takie związki są ciekawe, ponieważ możemy zobaczyć język z innej strony, mianowicie z perspektywy socjolingwistycznej. Każdy z użytkowników tej odmiany języka tworzy własny idiolekt potoczny, będący częścią jego języka indywidualnego – repertuar ulubionych frazeologizmów, mówiący o oryginalności i barwności jego wypowiedzi:

GŁOWA

1. *spokojna głowa!* wykrzyknienie o znaczeniu ‘możesz być o to spokojny, to jest rzecz pewna, nie martw się, będzie dobrze’;

2. *ruszyć głową* ‘pomyśleć nad czymś, zastanowić się’;

3. *zwalić się komuś na głowę* ‘przybyć do kogoś niespodziewanie, odwiedzić kogoś, nie będąc oczekiwanym’.

OKO

1. *puszczać/robić oko* ‘porozumiewawczo mrugać jednym okiem do kogoś’;

2. *kłuć w oczy* ‘drażnić, irytować swym widokiem’;

3. *na piękne oczy* ‘za darmo, bez wysiłku, bez starania się’.

RĘKA

¹Szczepankowska I., *Semantyka i pragmatyka językowa*, Białystok 2011, s. 112.

²Litwińczuk A., *Językowo-kulturowy obraz ręki w polszczyźnie ludowej*, [w:] „*Adeptus*” pismo humanistów. n. 1, Warszawa 2013, s. 56-71.

1. *urabiać (sobie) ręce (po łokcie)* ‘pracować bardzo ciężko, zapracowywać się’;

2. *ręka, noga, mózg na ścianie* ‘gróźba pobicia, zmasakrowania kogoś’;

3. *nawinąć się komuś pod rękę* ‘znaleźć się przypadkowo w pobliżu kogoś’.

NOGA

1. *wyciągnąć nogi* ‘umrzeć’;

2. *nogi komuś z dupy powyrywać* najczęściej jako pogrożka: ‘mocno zbić’;

3. *nakryć się nogami* ‘przewrócić się od otrzymania ciosu, uderzenia’³.

Trzeba powiedzieć, że sporą grupę frazeologizmów związanych z częściami ciała stanowi bogate źródło informacji o językowym obrazie komunikacji niewerbalnej. Frazeologizmy te w dużej mierze charakteryzują człowieka, a przede wszystkim jego zachowanie. Za pomocą twarzy i mimiki możliwa jest manifestacja różnorodnych uczuć i stanów emocjonalnych oraz nawiązanie kontaktu. W komunikacji międzyludzkiej najważniejszym „środkiem przekazywania” informacji jest oko: *blądzić, toczyć, powieść, wodzić, powlec okiem, oczami (oczyma) po kim, po czym: szukać oczami; zmierzyć kogo okiem, oczami (oczyma)* ‘obejrzyć kogo od góry do dołu; uważnie, krytycznie, ciekawie’; *mrugać na kogo okiem, mrugnąć okiem* ‘mrugając porozumiewać się; dawać znaki, dać znak oczami’; *napastować, prześladować kogo oczyma* ‘przeglądać się komu uporczywie’; *robić okrągłe oczy* ‘nie rozumieć’⁴.

Z badań wynika, iż nie wszystkie z wybranych frazeologizmów utrwalają zewnętrzne zachowania człowieka i, biorąc pod uwagę ich znaczną liczbę zawartą w słownikach, tylko nieliczne z nich wyrażają czynności, stany, cechy psychiczne (myślenie – wysiłek umysłowy). Okazuje się, że choć na pierwszy rzut oka większość z badanych frazeologizmów mogłyby z powodzeniem spełniać funkcję komunikatów czynności i stanów fizycznych – czynności fizjologiczne, to po dokonaniu szczegółowej analizy w oparciu o przyjęte kryterium badawcze, większość z nich zostaje definitywnie wykluczona. Wybrane zostały zatem związki, zawierające części ciała, które z naszego punktu widzenia są najbardziej używane: głowa, oko, ręka, noga.

Biorąc pod uwagę zgromadzone powyżej związki frazeologiczne, *głowę* można uznać za część ciała, dzięki której możliwe jest manifestowanie wszelkiego rodzaju emocji, poczynawszy od dumy, okazywania szacunku i powagi, poprzez neutralne wyrażanie przypomnienia sobie o czymś, skończywszy na niezadowoleniu, zakłopotaniu czy uznaniu zachowań rozmówcy za absurdalne (*głowa komuś puchnie od czegoś* ‘ktoś odczuwa ból głowy spowodowany hałasem, krzykiem, głośnym mówieniem, także: przyswojeniem sobie zbyt dużej informacji’; *chodzi coś komu po głowie* ‘coś jest przedmiotem często powracającej

³Słownik polszczyzny potocznej, pod red. J. Anusiewicza, Warszawa-Wrocław 1996, s. 32-312.

⁴SFJP: T.1, s. 242-246, 515-518, 587-595; T.2, s. 25-31.

myśli, ktoś przemyśliwa nad czymś'; *chodzić/ jeździć komuś po głowie* 'wyzyskiwać czyją słabość, nadużywać czyjej dobrości, robić, co się podoba'; *Koronowana głowa* 'monarcha').

Oko, uważane za najważniejszą część twarzy w komunikacji, o tym świadczyć może chociażby istnienie osobnej kategorii zachowań werbalnych i niewerbalnych (biorąc pod uwagę zebrany materiał badawczy), za pomocą której manifestowane są różnego rodzaju uczucia oraz stany emocjonalne: zdziwienie, przerażenie, strach, niezrozumienie, nieufność, podejrzliwość, niechęć, nieprzychylność czy nieżyczliwość, zawstydzenie, wzruszenie, płacz, poruszenie czy też ukazanie senności, a także chęci flirtu i uwiedzenia kogoś (*migać się, mąci się; pociemniało; troi się komu w oczach; mroczyć, świecić, świeczki stają się komuś w oczach* 'ktoś doznaje zaburzeń wzrokowych'; *wyczytać co komu z oczu* 'domyślać się czego z wyrazu oczu'; *patrzeć, spoglądać na kogo, na co kosym, laskawym, miłym, niechętnym, niemiłym, przychylnym, zazdrośnym, złym, życzliwym okiem* 'traktować kogo, co nieżyczliwie, życzliwie'; *oko bomby, pocisku* 'otwór, przez który się ładuje materiał wybuchowy').

Kolejnym ciekawym wnioskiem nasuwającym się po dokonaniu badań jest fakt, iż związków frazeologicznych zawierających w swoim składzie leksykalnym *rękę* jest bardzo wiele (347). Za ich pomocą możliwe jest wyrażenie różnego rodzaju emocji i uczuć, określają one czynności i stany fizyczne – czynności fizjologiczne, czynności i stany psychiczne (myślenie – wysiłek umysłowy), stosunki międzyludzkie, dzieła wykonywane rękami (*łamać, załamywać ręce* 'jako znak zmartwienia, rozpacz'; *jest, spoczywa, znajduje się coś w czyich rękach* 'coś jest w czyjej dyspozycji; ktoś czymś dysponuje, o czymś decyduje'; *podać komu rękę* 'przywitać się, pomóc'; *brać, porwać co, kogo na ręce* (np. dziecko)).

Interesujący wydaje się fakt, że część frazeologizmów zawierających *nogę* jest niezbyt mała (107). Nasuwa się wniosek, iż noga występuje w różnego rodzaju znaczeniach: czynności i stany fizyczne – czynności fizjologiczne, czynności i stany psychiczne (myślenie – wysiłek umysłowy), stosunki międzyludzkie, związki z nazwami zwierząt, związki frazeologiczne z semantyką rozkazu (*walić się z nogą* 'nie móc utrzymać się na nogach ze zmęczenia, stracić siły, osłabnąć, upadać'; *być jedną nogą poza czymś* np. poza domem 'być przygotowanym na to, że się lada chwila znajdzie poza czymś, np. poza domem; przestawać myśleć o czymś'; *być komuś kulą u nogi* 'być komuś ciężarem, przeszkodą, zawadą'; *nogi cielęce, wołowe, baranie lub wieprzowe* 'potrawa').

Z badań wynika zatem, iż pomimo zróżnicowania uczuć i emocji, czynności, stosunków manifestowanych za pomocą poszczególnych części ciała, to w zgromadzonym materiale przeważają uczucia, stany negatywne, takie jak złość, gniew, strach, smutek, przygnębienie, niezadowolenie, zakłopotanie, pogarda, nieufność, zarozumialstwo, rozczarowanie czy rozpacz. Z emocji, cech, stanów, czynności pozytywnych na pierwszy plan wysuwają się przede wszystkim: okazywanie szacunku, zainteresowania czy chęci flirtu. Ponadto kilkakrotnie

поjawiają się zdziwienie, zdumienie czy zaskoczenie, mające wydźwięk zarówno pozytywny, jak i negatywny.

Niestety, dokonując badań z wykorzystaniem przyjętej w niniejszym artykule metody, a mianowicie poprzez czytanie i analizę związków frazeologicznych, niemożliwe jest zbadanie kontekstu, a mianowicie tego, w jakich sytuacjach poszczególne związki frazeologiczne mogą być wyrazem świadomych bądź nieświadomych zachowań. Uzyskanie dokładniejszych i bardziej wiarygodnych wyników wymagałoby zatem dokonania badania na określonej liczbie osób, znajdujących się w konkretnych sytuacjach.

Bibliografia

1. Bąba S. Innowacje frazeologiczne i kryteria ich oceny. *Aktualne problemy kultury języka*, Zielona Góra, 1991.
2. Litwińczuk A. Językowo-kulturowy obraz ręki w polszczyźnie ludowej. „*Adeptus*” *pismo humanistów*. n. 1, Warszawa, 2013.
3. Słownik polszczyzny potocznej / pod red. J. Anusiewicza, Warszawa-Wrocław, 1996.
4. Słownik symboli / pod red. W. Kopalińskiego, Warszawa, 2006.
5. Słownik frazeologiczny języka polskiego / pod red. S. Skorupki, t. 1-2, Warszawa, 1974.
6. Szczepankowska I. Semantyka i pragmatyka językowa, Białystok, 2011.

Неля Митько
(м. Вінниця)

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ПАРЕМІЙ У ТВОРАХ В. ШКЛЯРА

Традиційне визначення об'єкта фразеосистеми мови на основі обов'язкових ознак фраземи – відтворюваності й надслівності – сприяло залученню до фразеологічного корпусу всіх сталих утворень – від ідіом, семантично еквівалентних слову, до прислів'їв і крилатих висловів, що являють собою вирази предикативної інформації (М. Шанський).

Такий підхід відображено у працях В. Архангельського [3], М. Алефіренка [2], Ж. Колоїз [4], Ф. Медведєва [6], А. Назаряна [7], Л. Скрипник [8], В. Ужченка [9], М. Шанського [10] та ін.

Вибір критерію відтворюваності в готовому вигляді як основної ознаки фразеологічної одиниці розкривається у витлумаченні поняття «фразеологізм», під яке підводяться всі відтворювані в готовому вигляді сполучення слів (ідіоми, прислів'я, приказки, крилаті вислови, фразеологічні сполуки).

Багато лінгвістів заперечують належність до фразеології мови певної кількості усталених сполучень (прислів'я, афоризми, сентенції), еквівалентних не слову, а фразі. Дослідники, урахувуючи мовну природу паремій, зараховують їх до периферії фразеології.

Широке витлумачення обсягу фразеології та місця паремій у ній пов'язують з іменем М. Шанського. Саме він окреслює статус паремії як мовної одиниці, увівши її до фразеологічної класифікації. Лінгвіст таким чином доповнив семантичну класифікацію В. Виноградова ще одним різновидом, який означив як фразеологічні вислови. Зважаючи на різний у структурному плані лінгвістичний матеріал, М. Шанський виокремлює спільну ознаку – відтворюваність у готовому вигляді.

Дослідник зараховує паремії до групи фразеологізмів комунікативного характеру, кваліфікуючи їх як висловлення, співвідносні з реченнями [10]. За структурно-семантичною класифікацією до фразем зараховує паремії і О. Кунін [5]. Мовознавець А. Назарян вважає пареміологію розділом фразеології, який вивчає структурно-семантичний тип стійких сполучень слів, які називаються прислів'ями [7, с. 20].

Прихильники вузького витлумачення фразеологічної одиниці питання пареміології виносять за межі фразеології. І зарубіжні, і вітчизняні мовознавці в такому разі не розглядають як фразеологізми вислови на зразок предикативних конструкцій.

Ми дотримуємося широкого погляду на фразеологічні одиниці, тому до фразеологізмів відносимо й паремії.

У романах В. Шкляра можемо натрапити на численні паремійні одиниці. Вони можуть бути як загальновідомими, джерелами яких є народна мудрість, Біблія і вислови відомих українських письменників та культурних діячів, так і індивідуально-авторськими.

Прозаїк вправно використовує й крилаті вислови як спосіб висловити своє світобачення, своє ставлення до явищ дійсності. Уживання таких стійких зворотів завжди є свідченням високого інтелекту мовця. Насичення творів письменника крилатими висловами підкреслює рівень ерудиції автора і народу, представниками якого є персонажі.

Найперше джерело афористичних висловів – це Біблія. Так, письменник використовує такі біблійні фразеологізми, як-от, *кожній тварі по парі* («– Ну, і н'ять чоловічих, – додає Ангел. – Кожній тварі по парі» (книга Буття 7) [13, с. 96]); *блаженні вигнанці за правду, бо їхнє Царство Небесне* («– Ні, — відказав я. — Блаженні вигнанці за правду, бо їхнє Царство Небесне» (Євангелія від Матвія 5:10) [14, с. 249]); *нічого нового немає під сонцем* («Двісті літ тому їх не було, але коїлося тут те саме, думав ворон, скрізь панували прибуди, тутешні сміливці святили в лісах ножі, тепер вони знов об'явилися, бо все вертає на коло своє і нічого нового немає під сонцем» (книга Єклезіяста 1:9) [14, с. 150]).

У творах В. Шкляр використовує і вислови відомих українських діячів. Наприклад, у романі «Чорне сонце» головний персонаж твору згадує другу частину афоризму великого мецената XIX ст. Є. Чикаленка *«Легко любити Батьківщину до глибини душі, спробуйте любити Україну до глибини власної кишені»*: *«Невже родич славного мецената Євгена Чикаленка, котрий любить Україну до глибини власної кишені?»* (*«бути готовим віддати матеріальні блага заради своєї Батьківщини»*) [13, с. 48]. У романі «Чорний Ворон» письменник натякає на слова державного гімну України, написаного П. Чубинським, *згинуть наші вороженьки, як роса на сонці*: *«Чорний Ворон аж замилувався ними, навіть виникло дурне бажання продовжити їм на хвилинку-другу життя, хай би ще й затанцювали, адже вони, ці ховрашки, незабаром згинуть, як роса на сонці»* [14, с. 56]. У збірці «Чорне сонце» В. Шкляр вживає вислів українського гетьмана П. К. Конашевича-Сагайдачного: *«Не буду ж я возитися з жінкою, – заговорив у мені Сагайдачний»* [13, с. 62] (автор перефразовує вислів *Мені з жінкою не возиться*).

Трапляються й крилаті вислови, джерелом виникнення яких є афоризми українських письменників: *коли тобі дано крила, то ніг і не треба* (*«Особливо ж недуги чіплялися до їхніх ніг, які часто підводили, — виходило так, що коли тобі дано крила, то ніг і не треба»* (автор перефразовує вислів поетеси Л. Костенко *крилатим ґрунту не треба з поезії «Крила»*) [14, с. 149]; *хлопець хоч куди козак* (вислів І. Котляревського з «Енеїди») [12, с. 89].

До загальновідомих паремій, джерелом яких є народна мудрість, належать такі, як-от: еліпсований афоризм *одна голова добре, а дві* (пор.: *одна голова добре, а дві краще*) (*«Нічого ти не придумаси. Присуд винесено. Поки он видно дорогу, йди до села. Одна голова добре, а дві...»* [13, с. 160]); *сміється той, хто сміється останній* (*«Це в школі після такої okazji можна було б і носа задерти, а тут... Тут сміється той, хто сміється останній»* [13, с. 161]); *здоров'я ні за які гроші не купиш* (*«Казьонку завжди купиш, а здоров'я – ні за які гроші»* [13, с. 218]); *глянь на вид та й кажи, що Свирид* (*«...якось так переводив балачку, що й не допетраєш: мовляв, глянь на вид та й кажи, що Свирид»* [13, с. 267]); *чим би діти не тішилися* (*«Аркуші порізали на тридцять шість гральних карт, — чим би діти не тішилися»* [14, с. 274]), який є еліпсованим (пор.: *чим би дитя не тішилося – аби не плакало*).

Василь Миколайович вживає і вислів *брехня веде за собою брехню*, що є перефразуванням загальновідомого *брехня брехнею поганяє* (*«Я вперше йому збрехав. Ти не уявляєш, отамане, як мені тяжко було це зробити, але брехня веде за собою брехню»* [14, с. 97]). У романі «Троща» В. Шкляр вживає відомий народний вислів *Бог не без милості, козак не без долі* 4 рази (*«Було незатишно, порожньо на душі, але я сказав собі, що Бог не без милості, козак не без долі, і насмілюся заглянути на хвилинку»* [12, с. 48]).

Письменник трансформує крилатий вислів *ціль виправдовує засоби*, замінюючи дієслівний компонент *виправдовує* на *освячує* («Він озирнувся на трійцю, що брьохала вслід за ними, поправив на плечі автомат і додав: «Ціль освячує засоби. Одного мусимо принести в жертву, щоб врятувати сотні» [12, с. 128]; «А такий *засіб*, як захоплення Буревія, теж *освячується шляхетною ціллю*» [12, с. 220]). У другому реченні цей фразеологізм зазнає пасивізації та атрибутивного розширення.

Автор і сам творить афоризми, що лунають і з уст героїв, і з уст оповідача. Наприклад, у творі «Маруся» з уст головної героїні Марусі можна почути такі афористичні вислови, як-от: *закон страху й відваги: страх н'є отруту, а відвага н'є мед* («Саме в цю хвилину Маруся мала подати команду «На коней!», бо немає зручнішого моменту рубати ворога, ніж тоді, коли він у паніці рятується втечею — тут і кволіший вершник швидше зарубає дужчого, коли той утікає, ніж навпаки, бо такий *закон страху й відваги*, казала Маруся, *страх н'є отруту*, казала вона, *а відвага н'є мед*» [11, с. 293]); блискавка найчастіше вбиває того, хто втікає від неї («— Не знаю, — сказала вона. — *Блискавка найчастіше вбиває того, хто втікає від неї*» [11, с. 273]), що свідчить про гострий розум головної героїні; *укинь свіже яблуко в діжку з капустою — воно скисне* («Система,- сказав Штакельберг. - *Укинь свіже яблуко в діжку з капустою — воно скисне. Система*» [11, с. 312]); *кому судилося висіти, той не втопиться* («Дехто кидався в річку, знаходячи там свій останній спочинок, а більшість полягли на березі, — *кому судилося висіти, той не втопиться*» [11, с. 102]); *чоловік стріляє, а кулі мітить Бог, тому фортуна частіше всміхається безоглядному, аніж обережному* («— У нашому становищі важко бути обачним, — сказав Мирон. — *Чоловік стріляє, а кулі мітить Бог. Тому фортуна частіше всміхається безоглядному, ніж обережному. Хіба ні?*» [11, с. 88]); *жодна катастрофа не ставить хрест на меті* («Боротьба захлинулася, але, хай там що, мусила мати продовження. З останніх сил, з останнього зубового скреготу. *Бо жодна катастрофа не ставить хрест на меті*» [14, с. 203]); *ніщо так не придушує чоловіка, як безнадія* («*Ніщо так не придушує чоловіка, як безнадія. Уперше вона заглянула нам в очі восени двадцятого року після замирення поляків із росіянами*» [14, с. 43]). Щоб охарактеризувати москалів як людей, для яких красти — звичайна справа, письменник використовує фразеологізм *москаль як не вкраде, то не дихне* («*Москаль як не вкраде, то не дихне, — сказав Чехович*» [11, с. 150]). Позитивно оцінюючи розум героя твору «Останній шанс Захара Скоробагатька», автор створює афоризм, що є його характеристикою: «...відчував, є бог у Бублика в голові, є в ньому щось таке, що вирізняє його з-поміж інших людей; *думка в чоловіка не квола квочка, що копошиться в землі, а гострокрила птиця, націлена в небо*» [13, с. 195]).

У романі «Чорний ворон» письменник створює власний афоризм за моделлю біблійного народ піде на народ («— Сстійте, нелюди, зупиніться!

Прийде година, й зіззда піде на зіззду! А роги ламатимуть роги! [14, с. 77] (пор.: народ бо на народ повстане й царство на царство (Євангелія від Матвія 24:7)). Автор уживає вислів що більше ласки в диявола, то хитрішу пастку він готує [14, с. 208], що є авторським. Цим висловом герой твору оцінює діяльність і наміри радянської влади щодо України, яка начебто дозволила існування українських шкіл, українських книжок і газет. Прозаїк утворює прислів'я краще бігти за коханим босого по снігу, ніж чалапати у валянках за нелюбом [12, с. 66] за моделлю відомого краще полин їсти, ніж з нелюбом за стіл сісти.

У творах В. Шкляра вжиті як загальновідомі паремії, так і індивідуально-авторські. Уживання афоризмів та крилатих висловів свідчить про обізнаність героя твору, а отже, й автора в галузі літератури та культури України. Паремії дають змогу автору оцінити та висловити власне ставлення до предметів та явищ дійсності. Такі фразеологічні одиниці зазнають структурно-семантичних трансформацій у творах В. Шкляра: еліпсису, субституції, розширення, натяку, пасивізації.

Література

1. Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова. Фразеологія : навчальний посібник для філологічних факультетів університетів. Харків, 1988. 134 с.
2. Алефиренко Н. Ф. Фразеология в системе современного русского языка. Волгоград : Перемена, 1993. 149 с.
3. Архангельский В. Л. Устойчивые фразы в современном русском языке. Основы теории устойчивых фраз и проблемы общей фразеологии. Ростов-на-Дону : Изд-во РГУ, 1964. 315 с.
4. Колоїз Ж. В., Малюга Н. М., Шарманова Н. М. Українська пареміологія: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Кривий Ріг, 2014. 349 с.
5. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка: учебное пособие для институтов и факультетов иностранных языков. 3-е изд., стереотип. Дубна: Феникс+, 2005. 488 с.
6. Медведєв Ф. П. Українська фразеологія: чому ми так говоримо. Харків : Вища школа, 1982. 291 с.
7. Назарян А. Г. Фразеология современного французского языка : учебное пособие. 2-е изд. перераб. и доп. Москва, 1987. 288 с.
8. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. Київ, 1973. 280 с.
9. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : навчальний посібник. Київ, 2007. 494 с.
10. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка. Москва, 1996. 192 с.

Джерела

1. Шкляр В. М. Маруся. Харків, 2014. 320 с.

2. Шкляр В. М. Троща. Харків, 2017. 417 с.
3. Шкляр В. М. Чорне сонце. Харків, 2015. 304 с.
4. Шкляр В. М. Чорний Ворон. Київ, 2009. 356 с.

Тетяна Міхєєва
(м. Чернівці)

БІБЛІЙНІ ТА ФОЛЬКЛОРНІ СИМВОЛІЧНІ ЗНАЧЕННЯ ЗООМОРФІЗМУ *ВІВЦЯ*

Метою дослідження зооморфізму *вівця* у Біблії (переклад І. Огієнка) та українському фольклорі (зокрема, збірки М. Номиса та І. Франка) є спроба виявити та порівняти різноманітні символічні значення, закріплені у мовній свідомості українців і зафіксовані тлумачними словниками [11, I, с. 550; 2, с. 164; 12] та словниками символів [6; 9; 5], а також засвідчити здатність зооморфізму набувати символічних значень як однієї з найважливіших рис національної автентичності соціуму [10, с. 163].

У біблійному розумінні Старого Заповіту лексема *вівця* (овечка, рідше – ягня) виступає у двох значеннях: 1) як вірний християнин: *Він наш Бог, а ми люди Його пасовиська й отара* (овець – Т. М.) *руки Його* (Пс. 94: 7), що перебуває під наглядом, опікою та захистом Бога [12]: *Загинулу вівцю відшукаю, а сполошену поверну, а поранену перев'яжу, а хвору зміцню, а сити та сильну погублю, буду пасти її правосуддям!* (Єз. 34: 16); 2) як увесь ізраїльський народ: *Ізраїль вівця розпорошена, що леви погнали її* (Єр. 50: 17); *Та тепер Господь пастиме їх* (Ізраїль – Т. М.), *як вівцю на привіллї!* (Ос. 4: 16). У Новому Заповіті цю лексему використовують на позначення вірного послідовника Ісуса Христа [3, с. 27]: [Ісус:] *Мого голосу слухають вівці Мої, і знаю Я їх, і за Мною слідком вони йдуть* (Ів. 10: 27); *Промовляє* (Ісус – Т. М.) *йому: Паси ягнята Мої!* (Ів. 21: 15); *Промовляє йому: Паси вівці Мої!* (Ів. 21: 16).

Головними біблійними символічними значеннями зооморфізму *вівця* є невинність та покірність [6, с. 90; 9, с. 296; 5, с. 31], що «торжествують над дияволом» [9, с. 296]: *І я той, хто згрішив, і вчинити зло я вчинив зло, а ці вівці що зробили вони, Господи, Боже мій?* (1 Хр. 21: 17); *Усі, скільки їх перше Мене приходило, то злодії й розбійники, але вівці не слухали їх* (Ів. 10: 8); *Та не вірите ви, не з Моїх бо овець ви* (Ів. 10: 26). До позитивних символів теж належать і жертвна покірність: *А я був, мов лагідна вівця, що провадять її на заколення, і не знав, що на мене вони вимишляли затії* (Єр. 11: 19); *Як вівцю на заріз Його ведено, і як ягня супроти стрижія безголове, так Він не відкрив Своїх уст!* (Дії 8: 32); і готовність до самопожертви: *За Тебе нас цілий день умертвляють, нас уважають за овець, приречених на заколення* (Рим. 8: 36); *Оце посилаю Я вас, як ягнят між вовки* (Лк. 10: 3).

В українському фольклорі ця лексема збереглася на позначення вірних християн: *Святий Власій* (тут і надалі зберігаємо орфографію оригіналу – Т. М.) *у Бога завертає овечки, а у людей стереже череду від вовків* [4, III, с. 406], та у значенні символу покірності, що відображає жертвну покірність: *Як овечка, не мовить ні словечка* [13, с. 567], або ж оманливу, удавану: *Ходить як овечка, а буцає як баран* [13, с. 167; 4, II, с. 466].

В іншому випадку зооморфізм *вівці* символізує безпорадність людей за відсутності духовного лідера: *Я бачив усього Ізраїля, розпорошеного по горах, немов вівці, що не мають пастуха* (2 Хр. 18: 16), а у фольклорному переосмисленні – громаду, яка потребує лідера для збереження суспільного порядку: *Без пастуха вівці не стадо* [4, I, с. 198]; *Атаманом турма* (отара овець – Т. М.) *кріпка* [4, I, с. 9]; *Блудьит, як вівці без пастуха* [4, I, с. 198]; *Куди баран, туди й вівці* [4, I, с. 199]. Виявлено випадки, що символізують беззахисність людини [6, с. 90; 5, с. 31], проте якщо у Біблії – це духовна беззахисність: *Нас побивають за Тебе щоденно, пораховано нас, як овечок жертвних* (Пс. 43: 23); *Ти віддав нас на поїд, немов тих овечок, і нас розпорошив посеред народів* (Пс. 43: 12); то у фольклорі – беззахисність з виявом слабкості: *Хто стаєця вівцею, того вовк ззість* [13, с. 197; 4, I, с. 200]; *Укажи ся вівцею, а вовки готові* [4, I, с. 200]; *Блудна вівця – вовча вечеря* [4, I, с. 198], *Хоць я й не лев, але й не вівця* [4, II, с. 338].

Широко відомим є образ *вівці заблуканої*, який має біблійний характер та позначає людину, яка відступила від віри в Бога [5, с. 34] або помилилась, проте Бог дбає про її навернення [7, с. 202]: *Ви бо були як ті вівці заблукані, та ви повернулись до Пастиря й Опікуна ваших душ* (1 Петр. 2: 25). Цей образ розширив значеннєві межі лексеми *вівця* від традиційно-позитивного символу «покірність» в один із негативних – «нерозсудливість» [8, с. 297]. У народному трактуванні під образом *заблуканої вівці* розуміють людину, яка збилася з правильного життєвого шляху [11, I, с. 550; 7, с. 201] та порвала стосунки з тим колом осіб, до якого раніше належала [11, I, с. 550]: *Відбив сі від хати, як вівці від череди* [4, I, с. 201], яка не має життєвої цілі: *Ходить, як блудна вівця* [13, с. 484; 4, III, с. 277], чи певного заняття: *То якась блудна вівці* [4, I, с. 62].

Серед негативних символічних значень словники фіксують лише надмірну лякливість та покірність [11, I, с. 550; 2, с. 164; 6, с. 90; 12], проте у фольклорних текстах знаходимо й інші значення, як-от: нерозумність, дурість: *У его в умцю за дурну вівцю* [13, с. 294]; *За вівцю розуму не має* [4, I, с. 199]; *Та вона вівця!* [13, с. 600]; *Дурна як вівці* [4, I, с. 199]; *Ійбогу, овеча натура!* [13, с. 295]; власна безпорадність, тобто невміння собі зарадити: *Водит очима як блудна вівці* [4, I, с. 251]; *Крутить ся, як дурна вівця* [4, I, с. 199]; *Крутит сі, як тота вівці, що крутець має* [4, II, с. 317]; безсилля через неможливість надати допомогу: *Вівцю стрижуть, а друга дивиця* [13, с. 199]; *Коли вівцю скубут, козі на розум дають* [4, I, с. 199]; поганий вплив на

інших людей: *Єдна **вівця** паршива всю череду заразить* [4, I, с. 199]; *Кожне стадо не без паршивої **вівці**, кожне село не без скурвого сина* [13, с. 359]; *Одна паршива **овечка** усю отару поганить* [13, с. 283]; *повна бідність: Обсмущив го як **вівцю*** [4, I, с. 199]; *Як на **вівці** скири не стане, то на чім вовна виросте?* [4, I, с. 200].

Порівняно менш використовуваними в українському фольклорі є такі маловідомі значення зооморфізму *вівця*, що позначають безкорисність: *Бджола мед носить не для себе, **вівця** шерсть носить не для себе, старий жєниця не для себе* [13, с. 364]; *упертість: Борше отій **вівці** до розуму примовиш, як йому* [4, I, с. 198]; *заклопотаність: Ходит, як **вівці**и замотиличена* [4, I, с. 200]; *закоханість: Пропадат за мном, як **увця** за сіном* [4, III, с. 513]; *послух дружини перед чоловіком: Куди баран, туди й **вівці*** [4, I, с. 199]; *безталанне життя удови: Сива, як **вівця**, а не йди за вдіця* [13, с. 475]; *зверхнє ставлення: За паршиву **вівцю** мя мають* [4, I, с. 199]; *зневажливе ставлення до дружини: Жінка чоловікови як умре, то так як богачєви **вівцє** здохне* [4, III, с. 438]; *невміння танцювати: Танцює, як спутана **вівця*** [4, III, с. 195]; *повільне пережовування їжі: Румєтає, як тота **вівці**и* [4, I, с. 200].

Проаналізувавши біблійні та фольклорні символічні значення зооморфізму *вівця*, ми виявили, що численні позитивні і негативні значення, не зафіксовані словниками, доповнюють національно-культурну картину світу, засвідчують особливе місце лексеми *вівця* у народній свідомості українців.

Література

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту: із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена / пер. І. Огієнко. Київ: Українське Біблійне Товариство, 2002. 1375 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ „Перун“, 2005. 1728 с.
3. Велимирович Н. Св. Символите и сигналите. Пловдив: Православна класика, 2014. 69 с.
4. Галицько-руські народні приповідки: у 3 т. / зібрав, упорядкував і пояснив Іван Франко // Етнографічний збірник. Львів: Наукове товариство імені Шевченка, 1901–1910.
5. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди. 5-е вид. Корсунь-Шевченківський: ФОП Гаврищенко В. М., 2015. 912 с.
6. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.

7. Коваль А. П. Спочатку було Слово: крилаті вислови біблійного походження в українській мові. Київ: Либідь, 2001. 312 с.
8. Ковтун А. А. Семантична деривація в релігійній лексиці української мови : монографія. Чернівці: Технодрук, 2018. 527 с.
9. Кононенко О. Українська міфологія та культурна спадщина: міфологічні уявлення, вірування, обряди, легенди та їхні відлуння у фольклорі і пізніших звичаях українців, братів-слов'ян та інших народів. Харків: Фоліо, 2011. 713 с.
10. Решетняк О. О. Символема як один із репрезентантів біблійної картини світу // Вісник Дніпропетровського університету. 2013. Т. 21. Вип. 19(3). С. 163–169. (Серія : Мовознавство).
11. Словник української мови: в 11 т. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
12. Словник української мови: у 20 т. / Український мовно-інформаційний фонд НАН України; за ред. В. М. Русанівського. Київ: Наукова думка, 2010–2018. URL: <http://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=11937&page=397> (дата звернення: 27.02.2019).
13. Українські приказки, прислів'я і таке інше: зб. О. В. Марковича та ін. / уклад М. Номис; упоряд., приміт. та вступна ст. М. М. Пазяка. Київ: Либідь, 1993. 768 с.

Валерія Пилипак, Вікторія Берест
(м. Вінниця)

СЕМАНТИКО-ПРАГМАТИЧНІ ВІДТІНКИ ЖАРГОННОЇ ЛЕКСИКИ В РОМАНІ ЛЮБКА ДЕРЕША «НАМІР!»

За останні роки українська літературна мова зазнала змін: завдяки поповненню новими словами, лояльному ставленню до розмовних, сленгових варіантів, відсутності заборон, суворих рамок. Якщо розглядати конотативну лексику, варто зазначити, що такі слова можуть містити в собі емоційне, оцінне значення. Вони демонструють ставлення людей до позначуваних словом понять, реалій чи осіб, їх оцінювання, тобто конотативна лексика виконує в мові особливу експресивну функцію.

Мовлення може багато сказати про саму людину, про коло її інтересів. Молодь у наш час використовує різні способи для самовираження. Одним із способів самовираження є мова. Ми інколи не помічаємо, як вживаємо жаргонізми в своєму мовленні, чим, на думку одних, забруднюємо його, на думку інших, – збагачуємо літературну мову.

Дослідженням жаргонної лексики займалися Л. Ставицька, Т. Кондратюк, О. Селіванова, О. Сиротиніна, А. Швейцер, Р. Кісь, В. Хом'яков та ін.

«Жаргон (фр. jargon – «пташина мова, незрозуміла мова») – соціальний діалект, відрізняється від літературної мови специфічною лексикою, вимовою, але не має власної граматичної й фонетичної системи. Жаргон існує не окремо і не самостійно, а завжди на основі певної мови» [3, с. 78].

За словами відомої дослідниці Л. Ставицької, жаргон має відкритий характер і виникає в порівняно великих групах носіїв мови, об'єднаних за професією, соціальним статусом, віком, інтересами. Функція й стилістика жаргонної лексики пов'язані із потужною сміховою першоосною, що є складником культури [11, с.8]. Вона також зазначає, що «жаргон – абсолютно природна реальність функціонування української мови, соціальний діалект, це «форма існування національної мови» [10].

В. Хом'яков виділяє таку функцію жаргону, як «функція конспіративної комунікації» [12, с. 28]. Підтримує цю думку й А. Швейцер, який вважає жаргон «зашифрованою мовою» [13, с. 78]. Ми підтримуємо думку щодо невичерпного мовотворчого потенціалу жаргонізмів. Як зазначає Т. Кондратюк, актуалізація жаргонної лексики та інтересу до неї свідчить не про відсутність культури, а про симптоматичні тектонічні рухи в культурному пласті [8, с. 5].

В сучасному мовознавстві не існує єдиної теорії конотації, відсутній погляд на зміст цього поняття. Лінгвістами поняття конотат трактується по-різному: «як стилістичне співзначення» [1], «стилістичне значення» [2], «емотивне значення» [5]. Тож конотативне значення – це семантичний відтінок, додатковий до основного лексичного значення слова, який може заступати останнє, забезпечуючи слову сленгове, жаргонне вживання в певній групі мовців.

У романі «Намір!» Л. Дереш широко застосовує жаргонізми для розкриття індивідуальних характерів, соціальної, вікової приналежності персонажів, передавання специфіки мовного середовища, надання експресивного забарвлення тексту.

Розглянемо типові випадки вживання жаргонізмів у романі та з'ясуємо семантику та прагматичні відтінки конотативних значень жаргонізмів.

Прагматика вживання жаргонізмів зумовлена бажанням автора показати шкільну субкультуру. Наприклад, *Довбеш ті білети, ходиш на консультації після уроків, із **корою** по душах розмовляєш – і все заради десяти хвилин незручності перед екзаменатором* [4]. Довбеш 'неодноразово повторюючи, вивчати що-небудь, зубрити' [9]. *Кера* – 'класний керівник'. шкільний жаргон. *Прийде **керівничка**, а нас нема, **вкидується**, **пацики**?* [4]. Знову бачимо жаргонізм на позначення 'класного керівника', однак в іншій формі. *Вкидується* в значенні 'зрозуміти, осмислити щось', у цьому випадку є синонімом до таких жаргонізмів: *в'їжджати, вкурювати* [6] зі значенням лексеми розумової діяльності. *Пацики* в значенні 'хлопець' [6]. Вживається у

тексті для показання товариських, неформальних відносин. *Тільки тато постійно бурчав, щоб я читав більше, бо хороню в собі талант. «Хе-хе, - думав я, – що ви там знаєте, про талант!» Саме для того, щоб убезпечити себе від подібних **наїздів**, даремно про «талант» я не розбалакував* [4]. Лексема *наїзди* має конотативне значення ‘висувати претензії’ [6] для показу негативних емоцій. Зустрічаємо цей варіант у молодіжному жаргоні. *Потроху почав курити. Це додавало мені **крутості*** [4]. *Крутість* є молодіжним, схвальним варіантом ‘оригінальний, екстраординарний’, ‘не такий, як усі інші’ [6], створеним способом семантичного калькування від англійської ‘cool’. *Мимохіть я зауважив, що зі мною постійно волючаться одні **недоумки*** [4]. Конотативне значення лексеми *недоумки* – ‘нерозвинені люди’, вживається для показу негативного ставлення, зверхності до людей, з якими персонаж взаємодіє. *У мене була своя **банда*** [4]. *Банда* в значенні ‘компанія’ вживається для вираження значення товариських, дружних відносин, спільності інтересів тощо (зустрічається в молодіжному жаргоні). ***Братан** його, виявляється, вчився у Львові в **бурсі**, й був нашого віку* [4]. *Братан* – молодіжний варіант ‘брат, дружнє звертання до чоловіка’ [6]. *Бурса* – молодіжний, іронічний варіант ‘будь-який навчальний заклад (школа, ПТУ, університет’ [6]. *«Тоді **валимо!**» - махнув рукою Федя, який усе це уважно слухав* [4]. Лексема *валимо* походить з кримінального жаргону, використовується молоддю в значенні ‘іти, тікати звідкись’ [6] на позначення руху динамічної дії. *Бити Федю **шкаром** у **ряху** – як мінімум, оригінально* [4]. *Шкари* – жаргонізм у значенні ‘черевики, взуття’ [6]. Лексема широко використовується в молодіжному жаргоні. *Ряха* має значення ‘обличчя’ [6], походить з кримінального жаргону, далі вже зустрічається в мовленні молоді. Вживається для передачі відтінку зневажливості. *Слон узагалі **туподоходячий**, із ним спілкуватися найпростіше* [4]. *Туподоходячий* є кримінальним жаргонізмом із зневажливим відтінком у значенні ‘дурний, недотепний’ [6], вживається для того, щоб звернути увагу на розумову обмеженість, недоумкуватість людини, про яку йде мова. *Там сиділа якась **розфуфурена шмакодявка*** [4]. *Розфуфурена* – ‘одягнена занадто нарядно’. Молодіжний жаргон, що вживається для показу ознаки зовнішнього вигляду людини. *Шмакодявка* – ‘дівчина-підліток’ [7], злочинський жаргон, вживається для надання зневажливого, несхвального ставлення до людини молодшого віку. *Курочка смикнувся було **здриснути**, однак мала присадила його* [4]. *Здриснути* нам у тексті зустрічається під значенням ‘піти кудись, зникнути’ [6], є прикладом молодіжного жаргону на позначення дії. *Навряд чи Курочку втішить звістка, що Слон попросить Федю не **копати** в голову* [4]. *Копати* – ‘бити’ [6]. *Це ж треба такому статися, щоб я **гепнув** з каменя і впав **мармизою** в потічок* [4]. *Гепнув* має значення ‘потрапити в неприємну ситуацію’ [6], тут зі значенням ‘незграбно впасти’. *Мармиза* – молодіжний жаргон, жартівливий варіант у значенні ‘обличчя’ [6]. Вживанням лексем з

такими конотаціями автор хотів показати комічність ситуації, в яку потрапив персонаж. *Мене взяли штуркатурником. І башиляли тут пристойно, погодинно* [4]. *Башиляти* – молодіжний жаргон у значенні ‘платити гроші’ [6]. *Мене попустило, і тепер попандоси з черевиками та баянками я охоче приписував розбурханій фантазії* [4]. *Попандос* – ‘неприємна ситуація’ [6], молодіжний жаргонізм, який виконує експресивно-стилістичну функцію, виражає негативні емоції. *Тільки не воду! Йопересете, тільки не на шию!* [4]. *Йопересете* має значення ‘вираження незадоволення, досади’ [6], молодіжний жаргон, є маскувальним словом, що використовується замість слів, які вважаються неприйнятними, ненормативною лексикою. *Навечір, правда, від такого екстезі почувався емоційно спустошеним, але фізичний тонус залишався дивовижно високим* [4]. *Екстезі* – ‘наркотик, сильний психостимулятор’ [6], ця лексема додає особливої експресивності тексту, бо належить до жаргону наркоманів.

Отже, здійснено спробу виявлення семантико-прагматичних відтінків конотативних лексем на прикладі жаргонної лексики в романі Любка Дереша «Намір!». Використання жаргонної лексики в художньому мовленні автором є виправданим і закономірним. Жаргон для молоді – це спосіб виокремитися, показати свою індивідуальність. Зловживати ними, звісно, не рекомендується, однак забороняти їх повністю теж не варто.

Література

1. Балли Ш. Французская стилистика / пер. с франц. К. Долинина. Москва : Изд-во иностр. лит., 1961. 394 с.
2. Винокур Т. Закономерности стилистического использования языковых единиц. Москва : Наука, 1980. 250 с.
3. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища школа, 1985. 360 с.
4. Дереш Л. Намір! URL : <http://ukrbooks.com/ua/Namir/>. (дата звернення: 31.03.19).
5. Новиков Л. Искусство слова. Москва : Педагогика, 1991. 154 с.
6. Словник жаргонної лексики української мови. URL : <http://ukr-zhargon.wikidot.com/>. (дата звернення: 31.03.19).
7. Словник злодійського жаргону. URL : <https://slovar.cc/sleng/vor/2492548.html>. (дата звернення: 31.03.19).
8. Словник сучасного українського сленгу / упорядн. Т.М. Кондратюк ; худож.-оформлювачі Б. П. Бублик, С. І Правдюк. Харків : Фоліо, 2006. 350 с.
9. Словник української мови в 11 томах. URL : http://ukrlit.org/slovnnyk/slovnnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh. (дата звернення: 31.03.19)

10. Ставицька Л. Про, жаргон, сленг : Соціальна диференціація української мови. Київ, 2005. 464 с.
11. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови. Київ : Критика, 2003. 336 с.
12. Хомяков В. А. Введение в изучение сленга – основного компонента английского просторечья. Вологда, 2001. 276 с.
13. Швейцер А. Д. Современная социолингвистика: Теория, проблемы, методы. Москва, 1976. 189 с.

РОЗДІЛ IV. ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ ТЕКСТУ, ДИСКУРСОЛОГІЇ,
ДИСКУРС-АНАЛІЗУФлорій Бацевич
(м. Львів)

КАТЕГОРІЯ ЕМПАТІЇ ТА ПРОЦЕСИ ПОРОДЖЕННЯ ТЕКСТУ

У лінгвістику поняття емпатії було введено з метою «ідентифікації мовця з учасником події, що описується» [4; 5, р. 431] і у структурі речення представляло інформацію з позицій того, хто породжує речення [5, р. 423]. Емпатія має свою структуру – фокус і тло. Фокус емпатії – це об'єкт або об'єкти зображуваної у реченні (висловленні) події (у широкому сенсі слова), що перебувають у центрі уваги, інтересів, (тобто емпатії) автора (адресанта, мовця). Тло емпатії – об'єкт чи об'єкти зображуваної у реченні (висловленні) події, які не перебувають у центрі уваги, інтересів автора (адресанта, мовця), формуючи власне «тло», на якому виявляється фокус емпатії. Так, наприклад, у висловленні *Уже кілька днів тому Микола дуже серйозно посварився з Іваном та іншими своїми друзями* фокусом емпатії є *Микола*; тлом емпатії – *Іван, друзі Миколи, а також час, коли сталася ця подія*.

З бігом часу стало очевидним, що розуміння емпатії, її фокуса й тла лише як категорій висловлення недостатнє для вирішення низки проблем у таких підходах до мови, якими є комунікативна лінгвістика, лінгвістична прагматика, нейролінгвістичне програмування та деяких інших (розвиток цих ідей подається в: [1]). Поділяючи такий підхід, розуміємо **текстову емпатію як психокогнітивну, в нормі інтенціональну, категорію усвідомленого добору адресантом (мовцем, автором, наратором) тексту об'єктів текстово-дискурсивної діяльності, які стають основою диктумної (пропозитивної) і модусно-модальної (в своїй основі оцінної) складових породження текстів і дискурсів, і задає напрям розгортання текстово-дискурсивних подій, текстової історії в цілому.**

Текстова породжувальна сутність емпатії виявляється, перш за все, в можливості його диктумно-модусного розгортання. Відсутність спільної емпатії, наприклад, в учасників спілкування унеможливило його подальший плин у цілому. Спостереження показують, що емпатія задає у висловленні й дискурсі (тексті) форму й семантику (смысл) різноманітних дескрипцій. Так, наприклад, емпатія мовця з *Василем* як учасником описуваної події, задає такі дескрипції як *дружина Василя, батько Василя, невістка Василя* тощо. Принцип емпатії – один із основних в організації дискурсу [3, с. 143] і його складників: мовленнєвих актів, мовленнєвих жанрів, їх фрагментів.

Текстова емпатія значною мірою залежить від низки чинників, пов'язаних з особою мовця (адресанта), зокрема: здатністю чи нездатністю

чіткого сприйняття об'єктів перцепції, мисленнєвих об'єктів, образів і т. ін., а також місцем перебування мовця як спостерігача.

Свою чергою емпатія як інтенційне явище впливає на низку чинників процесу комунікації, зокрема на:

а) спосіб представлення об'єктів текстової історії, диктумну складову спілкування. Можливі випадки, так би мовити, «нульової емпатії» або «розриву емпатії», коли учасники спілкування ігнорують один одного, не бажають обговорювати певні об'єкти (в широкому сенсі слова). Типові комунікативні випадки: *«Я не хочу про це говорити»*; *«Не будемо про це говорити»*; *«Давай поговоримо про щось інше»* тощо;

б) спосіб перцептивного представлення об'єктів в обраному фокусі. Так, наприклад, об'єкти, необхідні для розгортання інтеракції, мовець може представляти як *«фото»*, тобто статично, з потрібними (і непотрібними для розгортання текстової історії) деталями; *«кіно»* – динамічно зі зміною фокусу емпатії; *«монтаж»* – з накладанням, об'єднанням, роз'єднанням тощо різних об'єктів емпатії [2]). У кожному з цих випадків об'єкти комунікації можуть повертатися різними боками, ставати предметом обговорення і оцінювання.

Спостереження над формуванням структури текстів (див., напр., [1]) дають можливість виділити два типи емпатії: **семантичну** і **прагматичну**, запропонувати деякі прийоми їхнього виявлення і опису, а також взаємодію в процесах живого спілкування, оскільки раціональне подання (упакування) інформації практично ніколи не буває байдужим до внутрішніх станів, уподобань, точок зору, оцінок тощо адресанта (мовця, автора) тексту або дискурсу. Нижче розглянемо вплив згаданих різновидів емпатії на диктумно-модусні складники тексту і на процеси інтеракції героїв художніх творів.

Семантична емпатія і диктумно-подійна складова тексту

Диктумна (пропозитивно-сюжетна) складова тексту окрім багатьох інших чинників залежить від добору адресантом (автором, наратором) об'єктів (у широкому сенсі слова) зображення і введення (або ж не введення) їх у фокус емпатії. У спілкуванні ця когнітивна операція визначається низкою чинників, зокрема способом добору мовцем: 1) цілого об'єкта або його частини; 2) об'єкта чи його функції; 3) окремого об'єкта чи системи об'єктів. Порушення цього принципу узагальнено прислів'ями: *«За лісом дерева не бачить»* і *«За деревами лісу не бачить»*; 5) до різних об'єктів різних класів; 6) до об'єкта суттєвого чи не суттєвого для загальної теми обговорення; 7) до об'єкта чи ситуації з цим об'єктом.

Згадані випадки різного фокусування емпатії в спілкуванні – далеко не повний їх вияв. Однак і вони дозволяють говорити про значний вплив незбігу емпатій на перебіг комунікативної взаємодії особистостей.

Однією з важливих причин комунікативних невдач або серйозних комунікативних ускладнень може стати неготовність одного або всіх учасників комунікативного акту вести розмову на певну тему, тобто ставити

у фокус емпатії конкретні об'єкти, події, факти і т. ін. Типові репліки учасників спілкування у цьому випадку: *«Не бажая про це розмовляти», «Давай поміняємо тему розмови»* і т. ін.

Прагматична емпатія і модусно-модальна складова тексту

Як і в попередніх випадках, емпатія і рух її фокусу суттєво залежать від функційно-змістової природи тексту; зокрема, важливими є такі ознаки: діалогічність, оповідність, опис, міркування та деякі інші. Найчастотніші випадки вияву прагматичної емпатії у діалогах та її вплив на успішність перебігу комунікації:

1. Зміна ставлення, оцінки до об'єкта зображення, який стає фокусом емпатії, обговорюється учасниками комунікації в подальшому. Апеляція мовців до різних оцінок одного об'єкта обговорення може стати (а часто і стає) основою непорозуміння, ускладнень у спілкуванні.

2. Перехід з одного модусу на інший зі зміною оцінки, ставлення до об'єкта мовлення. Це перехід, наприклад, із перцептивного способу сприйняття об'єктів світу, притаманного мовцеві, на ментальний, притаманний адресату мовлення; від модусу знання до модусу віри тощо. Це може стати причиною конфліктів і непорозуміння, наприклад, у розмовах віруючої людини і атеїста, так званого металіста і того, у кого домінує модус зору (візувала) і т.п.

3. Незгода з оцінкою співбесідника, яка є основою його емпатії і обговорюється в поточному спілкуванні, також може суттєво впливати на перебіг інтеракції, її успішність або неуспішність.

Семантико-прагматичні вияви емпатії і комунікативна взаємодія учасників інтеракції

Емпатія, окрім диктумно-модусних складників змістової частини повідомлень, текстів, дискурсів, може також впливати на рух інтеракції в цілому. Зокрема, добір об'єктів та способи оперування ними залежать від низки аспектів, що стосуються осіб адресанта та адресата: їхніх психокогнітивних особливостей, соціальних ролей, вірувань, предметної та комунікативної мети та інших чинників. Так, наприклад, зовсім по-іншому сприймають і говорять про «атрибути» Творця у християнстві, мусульманстві, юдаїзмі та інших монотеїстичних релігіях і навіть конфесіях однієї релігії.

Спеціальні маніпуляції об'єктами мовлення (власне об'єктами, фактами, подіями), їх інтерпретацією, оцінками тощо – важливі комунікативні прийоми обману, демагогії, заплутування співбесідника. Ще одним спеціальним прийомом, характерним для демагогії, є так зване «переведення розмови на особистості». Йдеться про те, що замість обговорення сутності об'єктів, їх якостей, співвідношень тощо один із співрозмовників переходить на обговорення особистості співбесідника. Подібний комунікативний хід отримав жартівливу назву «Сам дурень!».

Отже, жоден дискурс, мовленнєвий жанр і мовленнєвий акт (висловлення, речення) не функціонують без впливу емпатії їх автора (адресанта), інших учасників комунікативного акту. Маючи синтетичну когнітивну, психо-емоційну природу, емпатія в процесах породження дискурсів і текстів стає джерелом добору учасників комунікативної події, складником їхньої диктумно-модусної (тобто власне інформативної та прагматичної, зокрема оцінної) «упаковки», формування перспективи з позицій «об'єктивного» або ж «суб'єктивного» спостерігача або учасників комунікативної події. Від емпатії учасників спілкування залежить подальше розгортання текстової історії, руху сюжету загалом.

У найзагальнішому вигляді (без урахування низки психокогнітивних чинників) місце емпатії в процесах породження тексту (і дискурсу) можна визначити так:

Загальна інтенція мовця – Мотив – Загальний задум тексту – Текстова інтенція – Точка зору (загальна пресупозиція) – Концепт тексту – ЕМПАТІЯ – Смислова структура тексту – Семантизація і синтаксуювання змістових елементів у внутрішньому мовленні – Розгортання диктумно-модусних (і модальних) складників тексту в зовнішньому мовленні.

Загальні висновки. Виявлення складників емпатії вимагає звернення до аналізу засобів мовного коду в їх експліцитних та імпліцитних формах, перш за все дейктичних засобів, дискурсивних слів, порядку слів у висловленні, а також інтонації, тональності, гучності й висоти голосу, тембрових характеристик, паралінгваліки та інших. Найважливішим виявом емпатії дискурсу (тексту) слід уважати фокусування, тобто організацію перспективи розгортання комунікативної події мовними, позамовними і паралінгвальними засобами. З позицій породження і сприйняття текстів і дискурсів перспективним вважаємо детальне опрацювання залежності текстово-дискурсивних «історій» від проявів емпатії, особливо на рівнях формування мовцем (адресантом, автором, наратором) диктумно-подійних і модусно-модальних складників повідомлення.

Література

1. Бацевич Ф. Нариси з лінгвістичної прагматики : монографія. Львів: Вид-во ПАІС, 2010. 336 с.
2. Жуйкова М., Свідзинська О. Роль спостерігача у вербалізації результатів когнітивної діяльності. *Мовознавство*. Київ, 2000. № 6. С. 56–62.
3. Селіванова О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
4. Kuno Susumu. Subject, theme and the speaker's empathy: A re-examination of relativization phenomena. *Subject and topic*. New York: Academic Press, 1976. Pp. 417-444.

5. Kuno Susumu. Functional Syntax: Anaphora, Discourse and Empathy. Chicago: University of Chicago Press, 1987. 326 p.

Юлія Вербиненко
(м. Київ)

ДО ПИТАННЯ ОПИСУ ДИСКУРСИВНИХ ОДИНИЦЬ

Останнім часом набули актуальності дослідження дискурсивних одиниць. [1–4] Дискурсивні одиниці — елементи тексту, що забезпечують його узгодженість і передають ставлення автора до викладеного, направляючи увагу до контексту. Дискурсивні одиниці надають мові чіткість, структурованість, регулюють емоційне забарвлення, роблять текст зрозумілим. Їхні маркерні функції в контексті вельми різноманітні: організація висловлення, перехід від однієї теми до іншої, відображення макроструктури тексту, вираження ставлення до сказаного тощо.

Зазвичай у словниках дискурсивні одиниці окремо не виділяються через те, що вони розрізнені та їх важко згрупувати — це різні частини мови, вони можуть бути окремими словами, зворотами (*без сумніву, насправді*), сполучниками (*якщо, але*), частками (*якраз*), словосполученнями (*у зв'язку з цим, у цьому випадку, доречно згадати, що ..., наважимося стверджувати, як відомо*), іноді навіть окремими реченнями (*підсумуємо найбільш важливе, список можна продовжити*). Очевидно, що лексично, морфологічно та синтаксично дискурсивні одиниці (ДО) є доволі неоднорідними і їм не можна приписати певну лексико-граматичну кваліфікацію, наприклад, віднесення до певної частини мови [3].

Складність опису дискурсивних одиниць полягає в неопрацьованості їх семантичного опису та лексикографічного подання. Труднощі виникають також із формулюванням словникових визначень одиниць цього класу, оскільки вони часто дуже інтегровані в контекст. Через це важко визначити системні межі одиниць цього класу і створити коректну їх класифікацію.

Головним критерієм для об'єднання різнорідних одиниць в один клас дискурсивних є їхня загальна функція регулювання й організації процесу комунікації.

ДО не мають денотативного значення. Нечіткість, комплексність семантики одиниць цього класу зазвичай не дозволяє скористатися традиційним словниковим прийомом розкладання дефініцій на компоненти.

Одну й ту ж дискурсивну функцію можуть виконувати різні ДО. Наприклад, почати виступ можна з таких дискурсивних одиниць, як *перш за все, по-перше, отже*, причому найчастіше вибір конкретної одиниці в такій ситуації дуже важко піддається раціональній мотивації. Велика кількість ДО є взаємозамінними.

Деякі дискурсивні одиниці можуть виконувати не тільки дискурсивні функції, але й передавати змістовну інформацію та використовуватися в

якості основних комунікаційних одиниць. Але навіть виконуючи допоміжну функцію, дискурсивні одиниці виявляють тенденцію до поліфункціональності [2].

Є. Вікторова [4] зазначає, що нестатичність їх проявляється в тому, що одна дискурсивна одиниця може мати кілька різних функцій, які реалізовані або одночасно, або по одній (ізолювано) у різних контекстах. І навпаки, одна й та сама дискурсивна функція може бути реалізована за допомогою різних ДО. Наприклад, функцію пошуку виконують ДО *так би мовити, скажімо, тобто* тощо. Крім того, функції дискурсивної одиниці можуть бути настільки універсальними, що їх можна знайти в майже будь-якій розмовній ситуації (наприклад, *справді, строго кажучи*). Через таку невизначеність значення ДО важко піддаються лінгвістичному опису.

Наразі ще не сформульовано мінімальний перелік дискурсивних маркерів, як і комплекс їхніх системних ознак. У роботах зарубіжних авторів різні дискурсивні маркери та їх групи досліджуються переважно зі структурно-семантичної позиції. При цьому серед лінгвістів немає єдиної думки щодо того, які лексичні одиниці до яких класів дискурсивних маркерів слід віднести.

Таким чином, класифікувати дискурсивні одиниці тільки за граматичними (морфологічними та синтаксичними) ознаками неможливо. Наприклад, за допомогою синтаксичних характеристик неможливо з упевненістю виділити ДО в тексті, хоча деякі синтаксичні особливості дискурсивні одиниці все ж мають. З погляду морфології ці одиниці також важко об'єднати в один клас. Оскільки слова, що мають однакові характеристики, можуть як бути, так і не бути дискурсивними.

Є. В. Хачатурян [5] відзначає, що багато ДО можуть використовуватись і в якості недискурсивних. У той же час їх лексико-семантична диференціація викликає труднощі, і думки лінгвістів щодо питання розходяться. Наприклад, В. Fraser вважає, що між двома ідентичними за формою одиницями існує відношення омонімії, що «прагматичне значення discourse markers ніяк не пов'язане зі значенням омонімічної форми». Інші ж (наприклад, W. Abraham) розділяють лексеми, значення яких певною мірою зумовлені значенням їх «семантичних родичів», і лексеми, значення яких не залежать від значення їх омонімічний форми.

ДО досить неоднорідні, частина їх є власне дискурсивними одиницями (*по-перше, наприклад*), інші ж ДО можуть одночасно поєднувати допоміжну й інформаційну функції [4].

Наприклад:

1. *Другими словами / Інакше кажучи* — дискурсивне використання:

In other words, we observe evidence of a bimodal relationship.

Другими словами, мы наблюдаем свидетельство бимодальных отношений.

Иные же говоря, мы наблюдаем подтверждение бимодальных отношений.

Он говорил это другими словами, не так, как сейчас пересказала. — недискурсивне використання:

2. *В любом случае / У будь-якому разі* — дискурсивне використання:
Such separation may, in any case, not be possible.

В любом случае, такое разделение не представляется возможным.

У будь-якому разі, такий поділ не можливий.

Ты знаешь, как себя вести в любом случае из возможных. — недискурсивне використання:

3. *Скажем (допустим) / Скажімо (припустимо)* — дискурсивне використання:

If the state of a system is changed, say, by heating, the values of its state functions change too.

Если состояние системы изменяется, скажем, при нагревании, значения его функций состояния тоже изменятся.

Якщо стан системи змінюється, скажімо, при нагріванні, значення його функцій стану теж зміняться.

Сказать (что-л.) / Сказати (що-н.) — недискурсивне використання:

It seems impossible to say anything against such a point of view.

Кажется, невозможно сказать ничего против такой точки зрения.

Здається, неможливо сказати нічого проти такої точки зору. [6]

Особливу роль в лексичній динаміці ДО мають семантичні зрушення і процеси десемантизації. ДО, що втратили своє первісне значення та перейшли в розряд дискурсивних, набувають ряд формальних особливостей, головним чином, синтаксичного й інтонаційного характеру, які допомагають відрізнити дискурсивне вживання від недискурсивного. Є. В. Хачатурян визначила основні [5]:

- при ізольованому вживанні вони не можуть бути відповіддю на питання;
- не живаються з запереченнями (якщо тільки заперечення не входить до складу ДО);
- зазвичай опускаються при непрякій мові;
- не повторюються при перепитуванні;
- зазвичай ДО або вся конструкція з нею у мові виділяється за допомогою пауз або інтонаційно.

Саме тому Ф. С. Бацевич [1] зауважує, що дискурсивні одиниці варто описувати з семантико-прагматичної точки зору. Оскільки семантико-прагматичні характеристики мають вирішальне значення при виділенні дискурсивних одиниць. Наприклад, одиниця, що має формальні ознаки іменника, виступаючи в контексті в функції ДО, цілком може втратити деякі свої ознаки і набути ознак іншої частини мови. Такі одиниці є

контекстуально-залежними і тому можуть сполучатися синонімічними та антонімічними зв'язками неоднорідно, одні і ті ж дискурсивні одиниці залежно від контексту можуть бути синонімами чи мати значення, які не допустимі для контексту. Тому в звичайних словниках досить важко описувати такі одиниці. Особливо це стосується паперових версій, оскільки дискурсивні одиниці вимагають багато місця для ілюстрацій їх використання в різноманітних контекстах. Для електронних словників така проблема є неактуальною, оскільки відсутня проблема браку місця. Але все одно залишається проблема багатозначності дискурсивних одиниць і проблема побудови синонімічних зв'язків між ними.

Література

1. Бацевич Ф. С. Імпліцитна інформація у висловленнях і дискурсивні слова (на матеріалі часток української мови). Мовознавство, 2012. № 5. С. 3–12.
2. Богданова, Н. В. О проекте словаря дискурсивных единиц русской речи (на корпусном материале). Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии: сб. трудов международной конференции «Диалог», Бекасово, 30 мая – 3 июня 2012 г. Москва: Изд-во РГГУ, 2012. С. 71–80.
3. Викторова Е. Ю. Влияет ли гендер на использование дискурсивов? (на материале письменного научного дискурса). Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия Филология. Журналистика, 2011. № 3. С. 8–14.
4. Викторова Е. Ю. Синкретизм дискурсивных слов. Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия Филология. Журналистика, 2014. Т. 14 № 3. С. 14–21
5. Хачатурян Е. В. Семантика и синтактика дискурсивных слов глагольного происхождения в современном итальянском языке: дис. канд. филол. наук: 10.02.05. Москва, 2000. 171 с.
6. Юдіна С. М. Українсько-російсько-англійський словник для фізиків. Київ: УМІФ, 2017. 880 с. (Словники України)

Світлана Галаур
(м. Полтава)

РЕГУЛЯТИВНІ СТРАТЕГІЇ Й ТАКТИКИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ

Дешифрування художнього повідомлення індивідуально-суб'єктивне, неповторне, варіативне, водночас передбачає інваріантний складник, генерований, з одного боку, фабулою твору, зображенням у ньому предметним світом і персонажами, з іншого – системою продуманих автором поетапних мовленнєвих дій, що є тактиками його регулятивної стратегії.

Регулятивна стратегія художнього тексту стала об'єктом студіювань лише нещодавно (див. праці, наприклад, Н. Болотнової, О. Асланової, Н. Камневої, Л. Карепіної, Н. Петрової, К. Шмугурової та ін.). Її специфікою беззаперечно визнано зорієнтованість на досягнення кооперативного результату. За ознакою дієвості [7, с. 156–174] регулятивну стратегію номіновано гнучкою, здатною вибудовувати різну лінію мовленнєвої поведінки продуцента: залежно від контекстних умов він або порушує принципи та норми стереотипної художньої комунікації, або прагне дотримуватися їх. Цей різновид комунікативної стратегії варто оцінювати й на тлі активно студійованої останнім часом концепції інтимізації тексту (А. Корольова, Т. Космеда, А. Палійчук, Т. Радзієвська, І. Сирко та ін.) – формування «ефекту близькості, дружби та безпосереднього емоційно-інтелектуального спілкування автора з читачем» [6, с. 123].

Чіткого ранжування регулятивних стратегій сьогодні ще немає. Складність, різноаспектність, нерегламентованість художньої комунікації спричинює проблему вибору оптимальних критеріїв для диференціації цих стратегій. Долучитися до їхніх пошуків та запропонувати власне бачення регулятивної стратегічності в художньому тексті й стало метою дослідження.

Оптимальне оформлення в художньому прозовому тексті мовленнєвого акту, що найадекватніше відповідає конкретній комунікативній ситуації, детермінує такі регулятивні стратегії:

- 1) послідовно-конвергентну,
- 2) парадоксально-контрастивну,
- 3) мовної гри,
- 4) мовленнєвого портретування,
- 5) адресованості,
- 6) мовчання.

Продуктивною регулятивною стратегією в сучасних українських прозових текстах є *послідовно-конвергентна*. Саме вона найповніше відображає процес змістового сприйняття й рівневість обробки мовленнєвого сигналу [3, с. 9]. Основними тактиками послідовно-конвергентної стратегії є мікроконтекстний та макроконтекстний повтор у всіх його версіях. Високою

активністю також вирізняється тактика конвергенції. Її кумулятивний ефект формують накопичені в одному місці тексту спеціальні регулятивні засоби – стилістичні прийоми, які однофокусно, проте багатогранно конкретизують якусь реалію художнього світу. Прозорість авторської інтенції досить часто досягається аплікацією до тактик, описаних вище, тактики позиціонування, візуалізованої через використання заголовка тексту, епіграфа й наступного розвитку їхнього змісту в самому тексті. Послідовно-конвергентна стратегія виявляє потенційні можливості вербалізації ключових концептів художнього твору.

Послідовно-конвергентній стратегії не поступається *парадоксально-контрастивна*. Взаємне протиставлення зіставляваних на синтагматичній осі одиниць, що врешті-решт актуалізує парадоксальні значення у процесі текстового розгортання, може бути спостережене в тактиках фонетико-акцентуаційного, лексико-акцентуаційного, граматико-акцентуаційного та графіко-акцентуаційного контрастування. Оскільки дубльовані фрагменти тексту здатні увиразнювати неповторювану інформацію, слід наголосити на постійній взаємодії парадоксально-контрастивної стратегії з послідовно-конвергентною та на виокремленні на їхньому тлі дифузної стратегії – послідовно-контрастивної.

Неабиякої популярності серед сучасних українських письменників набуває стратегія *мовної гри*. Ця стратегія втілюється в різного роду тактиках усвідомленого порушення мовного канону. Мовні девіації, до яких удаються адресанти художнього повідомлення, не випадкові, вони вибудовані за певними шаблонами, зорієнтовані на природні властивості мови. Як зауважують Т. Космеда та О. Халіман, «мовець у своєму мовленнєвому креативі навіть не порушує чогось, а лише слідує мовним настановам і виправляє несправедливість, заповнюючи лакуни через відсутність готових засобів, доводячи мовну систему до умовної ідеальності, що мотивовано відповідними комунікативними потребами» [4, с. 18]. Тактики, про які йдеться, інколи приречені на комунікативні невдачі, оскільки маніпулювання словом може бути незрозуміле адресатові, якщо його мовні та комунікативні компетенції не збігаються з авторськими. Щоб уникнути прикрих непорозумінь, письменники залучають до мовної гри інші тактики, найчастіше повтор, акцентуаційне контрастування.

Метою *мовленнєвого портретування* є продукування мовної багатомірності тексту, здатної породжувати в художньому творі складний комунікативно-когнітивний простір. Ця загальна стратегія зреалізовується за допомогою двох стратегічних ліній – мовленнєвого портретування автора й мовленнєвого портретування персонажа. Обидві субстратегії зазвичай накладаються, маніфестуючись або в тактиці мовленнєвої опозиції, або в тактиці мовленнєвої поліфонії на рівні вербально-семантичного втілення мовної особистості автора / персонажа. Перша тактика дає змогу

репрезентувати своєрідний «мовленнєвий паспорт особистості» автора чи персонажа, друга – психологізувати прозу, проте і та, і та мають очевидний регулятивний потенціал, оскільки демонструють внутрішню позицію щодо об'єкта зображення, яка видається читачеві прийнятливою, зрозумілою, ніж імперсоніфікована реєстрація побаченого чи почутого. Основні тактики стратегії мовленнєвого портретування часто інкорпорує тактики інших регулятивних стратегій.

Постійно присутня в сучасній українській прозі стратегія *адресованості* переконує в тому, що в «кожному художньому тексті більшою чи меншою мірою майстерно прихований авторський волоніатив, спрямований на читача» [5, с. 127]. Основною тактикою цієї стратегії є моделювання діалогу з уявним читачем, що сприяє безпосередній, особистісно-контактній, а тому повноцінній перцепції змістової консистенції твору. Апеляція ідентифікація, спонукання, читацька активність, інтертекстуальність та інтермедіальність як тактичні прийоми стратегії адресованості не лише встановлюють і підтримують контакт із реципієнтом, але й готують читача до сприйняття основної інформації. Маргінальними тактиками адресованості можуть бути повтор, контрастування, мовленнєве портретування, невербальне вираження змісту. Якщо основна тактика пов'язана з ідентифікувальною (номінування адресата за різноманітними критеріями, які реферує вікові, статеві, статусно-рольові характеристики адресата), вокативною (привернення уваги адресата до майбутнього викладу основної інформації), апелятивною (спонукання до уважного прочитання, спілкування) функціями її лінгворепрезентантів, то неосновні тактики більше спрямовані на емоційний відгук адресата й створення таким способом сприятливого тла для донесення автором необхідних ідей.

Таке багаторівнєве та поліаспектне висловлення, як художній текст, репрезентує також особливий простір неназваного, «знакової тіні», що має значний інтерпретаційний потенціал. Ідеться про стратегію *мовчання*, номінованого в науковій літературі комунікативно значущим, «мовчанням про щось», «мовчанням замість говоріння», «нульовим замісником вербальної реакції», що сприяє введенню читача в текст, провокує вгадування реального та прихованого змісту написаного, який інтерпретується врешті-решт «залежно від конкретної ситуації, змісту, ілокутивної функції попереднього висловлення або тексту» [2, с. 211]. Регулятивною тактикою стратегії мовчання є невербальне вираження змісту, посилене графіко-акцентуаційним контрастуванням.

Залежно від інтенції та ідіостилію автора регулятивна стратегія може бути слабкою чи сильною, експліцитною чи імпліцитною, однорідною чи неоднорідною. Найпростішою й достатньо дієвою щодо реалізації основних комунікативних стратегій, звичайно, постає сильна, експліцитна, однорідна регулятивна стратегія.

Регулятивна стратегічність художнього тексту, звісно, не гарант, а лише передумова його адекватного сприйняття. Варто погодитися з думкою М. Бахтіна, що «активність того, хто відкривається», потребує «активності того, хто розуміє», і лише разом вони можуть створити умови найважливішої естетичної події – «зустрічі автора з читачем» [1].

Отже, спостереження за регулятивними стратегіями в сучасному українському художньому тексті вможливило їх класифікацію та виявлення основних їхніх тактик. Метою майбутніх студій, безперечно, має стати докладний опис виокремлених регулятивних стратегій.

Література

1. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. Москва : Худ. лит., 1975. 504 с.
2. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної прагматики : підручник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2011. 304 с.
3. Зимняя И. А. Смысловое восприятие речевого сообщения. Смысловое восприятие речевого сообщения (в условиях массовой коммуникации). Москва, 1976. С. 5–33.
4. Космеда Т. А., Халіман О. В. Мовна гра в парадигмі інтерпретативної лінгвістики. Граматика оцінки. Граматична іграма (теоретичне осмислення дискурсивної практики). Дрогобич : Коло, 2013. 228 с.
5. Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту. Тернопіль: Підручники і посібники, 2005. 416 с.
6. Левчук Анна. Засоби графічного оформлення тексту та їх вплив на інтимізацію. *Актуальні питання іноземної філології*. 2015. № 2. С. 122–127.
7. Хайм Д. Х. Этнография речи. *Новое в лингвистике*. 1975. Вып. VII. С. 156–174.

Тетяна Космеда
(*м. Познань*)

АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМАТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВОКОНФЛІКТОЛОГІЇ

Серед нових напрямів мовознавства, як-от: гендерна лінгвістика, лінгвістика креативу, лінгвістика брехні, лінгвемоціологія, лінгвоперсонологія, виокремлюють і лінгвоконфліктологію. Українські й російські дослідники проблем лінгвоконфліктології, серед яких Л. Білоконенко, І. Кавінкіна, Г. Кронгауз, Г. Мацюк, Ю. Сорокін, В. Третякова, Л. Чайка, присвячують зазначеній проблемі низку наукових розвідок, репрезентуючи матеріал передусім у межах теорії психолінгвістики

(психолінгвістична лінгвоконфліктологія) та соціолінгвістики, юридичної лінгвістики, лінгвістичної експертизи. Цю проблему розглядають з огляду на теорію і практику комунікативної лінгвістики, міжособистісної й міжкультурної комунікації чи дискурсивної лінгвістики, а також теорії мовленнєвих жанрів. Крім терміна лінгвоконфліктологія, пропонують й інші назви цього лінгвістичного напрямку, порівн.: девіатологія, помилкознавство, помилкологія, ляпсологія та ін. Наведені номінації показують, що увага фокусується на мовленнєвих чи вербальних помилках, неточностях, некоректностях, комунікативних невдачах, що лежать в основі “вербального конфлікту” чи “конфлікту комунікативного”. У цьому разі увагу привертають мовленнєві чи комунікативні факти, некоректні мовні моделі, що актуалізовані пересічними носіями мови й не сприймаються суспільством, викликають незадоволення чи роздратованість.

При Вищій школі економіки в Російській Федерації створено науково-навчальну лабораторію лінгвістичної конфліктології та сучасних комунікативних практик, яку очолив Максим Кронгауз. Своє бачення проблематики лінгвоконфліктології М. Кронгауз репрезентує в монографії «Русский язык на грани нервного срыва» [6]. В анотації до цієї монографії вчений зазначив: «Починаючи з 80-х років російська мова змінюється настільки швидко, що в суспільстві виникають тривожні, а інколи й панічні настрої. Усе частіше говорять не тільки про псування, але й вже про загибель російської мови. Особливо хворобливими стають такі теми, як мова Інтернету, поширення лайки, зловживання запозиченнями, жаргонізмами й просторічними словами. Лінгвісти не завжди встигають відповідати на запити суспільства у сфері мови й комунікації, не враховують нових явищ у лексиці, граматиці, мовленнєвому етикеті, переважно розглядають їх як особливі порушення норми або не помічають загалом. Очевидно, назріла необхідність відкритої розмови лінгвіста із суспільством – не як наставника, а як співрозмовника, який розуміє сутність проблем і здатний до їхнього раціонального аналізу, а не лише до емоційної оцінки» [6, с. 3]. Звичайно, із усім сказаним можна цілком погодитися, зважаючи на класичні постулати мовознавства, зокрема доречно тут навести й слова Р. Якобсона, який наголосив: «Що стосується фактору часу, то тут я наведу власне заперечення, яке я висунув раніше проти сталої думки щодо статичного характеру мовного коду. Воно зводиться до того, що кожна зміна спочатку виникає в лінгвістичній синхронії в процесі співіснування й вимушеного чергування манери заперечення, що застаріває, і новомодної. Отже, лінгвістична синхронія сама виявляється динамічною; кожний мовний код на всіх його рівнях підлягає чергуванню, і в кожному чергуванні одна з одиниць, що по чергово замінюється на іншу, має додаткову інформаційну значущість і відтак набуває певного маркованого статусу на противагу нейтральному, немаркованому статусу іншої одиниці» [8, с. 313].

Усе, про що пише Г. Кронгауз стосовно російської мови, звичайно, простежуємо й у сучасному українському мовленні. Очевидно, маємо справу з сучасним тенденціями розвитку мов загалом. Має місце й надмірне вживання англіцизмів, і порушення принципів національного мовленнєвого етикету, постулатів увічливості, і порушення мовних норм, і под.

Однак кожний конфлікт виникає в разі виникнення гострих розбіжностей, під час зіткнення певних інтересів або ідей, що можуть фокусуватися й навколо проблем мовознавства, насамперед так званих “лінгво-політичних питань”, як їх номінує, зокрема й Г. Кронгауз [6, с. 445], що стосуються передусім і трактування статусу конкретної мови, її функцій, мовних фактів, які торкаються специфіки її розвитку, поступу, окреслення самобутності й под. Дослідницьким предметом у цьому разі стають конкретні ситуації функціонування мови, насамперед науковий та публіцистичний дискурс, де інформація не відповідає дійсності чи подається викривлено, перекручено чи загалом потрібні відомості замовчуються.

Отже, об'єктом лінгвоконфліктології є й конфліктні фрагменти наукового та публіцистичного дискурсу, у яких простежуємо вияв лінгвонаціоналізму, нетерпимості до української лінгвокультури, окремих її мовних фактів, культурних чи історичних реалій, подій, явищ. Лінгвонаціоналізм розуміємо як складник ідеології, державної мовної політики загалом, за якою перевагу надають певній “своїй” мові, а інші мови вважають “нижчими”, такими, вивчати які немає потреби; розробляється програма дій, моделюються відповідні ідеологічні міфи, налаштовані на те, щоб нав'язати іншим народам свою мову, проголошується теза, що інша мова вторинна, не може виконувати необхідні соціальні функції або загалом не є самостійною мовою, а лише діалектом чи мова “мужицька”, якою не можна навіть писати філософські трактати тощо [4].

Феномен української мови в умовах утрати Україною її державності, як відомо, став об'єктом лінгвоконфліктології, оскільки українську мову почали трактувати як діалект мови російської [3], як мову відсталу, що не має перспективи. В одній зі своїх промов у Сенаті Петро I прозорливо зауважив: «Сей малороссийский народ и зело умен, и зело лукав: он, яко пчела любодельна, дает российскому государству и лучший мед умственный, и лучший воск для свечи российского просвещения, но у него есть и жало. Доколе россияне будут любить и уважать его, не посягая на свободу и язык, дотоле он будет волом подъяремным и светочью российского царства: но коль скоро посягнут на его свободу и язык, то из него вырастут драконовы зубы, и российское царство останется не в авантаже» [2]. Проте ці слова до уваги взяті не були, як і Петро I сам спроектував програму русифікації, хоч він добре й розумів, що зазіхання на українську мову приведе до конфліктів. Мовна конфліктна ситуація була породжена й знайшла розвиток, як відомо, зокрема й унаслідок чинності Емського акту й Валуєвського циркуляру та

подальших дій Російської імперії, а згодом і Радянського Союзу щодо русифікації України, про що написано чимало.

І сьогодні, у період російсько-українського протистояння, гібридної війни, невід'ємним складником якої є “інформаційна війна”, спроектована зокрема й на українську мову, українське мовознавство, мають місце нові факти спекуляцій, неправомірної критики, відповідних маніпуляцій, що породжує новий поштовх до протистояння. Це явище потребує системного вивчення, усебічного аналізу, об'єктивного опису як у синхронії, так і в діахронії.

Загальновідомо, що “мовний конфлікт” – це соціальний конфлікт, пов'язаний з мовною політикою держави. Причини цього конфлікту лежать в економічній, політичній, соціальній, релігійній та ін. сферах, однак «він набуває конкретної форми вираження у зв'язку з мовним питанням» [1, с. 176]. Мовні конфлікти мають відповідні негативні наслідки, якщо не актуалізувати системи заходів для їхньої нейтралізації. Вони можуть переростати в “мовні війни”, коли конфлікт затягується.

Мовний конфлікт може виникати й унаслідок заперечення відповідної соціолінгвістичної термінології чи викривлення її змісту, що проектується передусім на такі терміни, як *державна мова*, *мова меншин*, *офіційна мова*, *титulyна мова*, *мовний статус*.

У соціолінгвістичній практиці України було введено й термін *регіональна мова*, який піддали критиці, і він швидко вийшов з наукового обігу як недосконалий і непотрібний [Див. про це: 5]. Авторка цього дослідження була свідком ситуації, коли український правник (росіянин за національністю, носій виключно російської мови, який українською мовою не володіє (категорично!), незважаючи на те, що все своє свідоме життя мешкає в Україні, хоч і в двомовному просторі Харківщини), який отримав освіту в українському виші за часів незалежної України, заперечував сам факт можливості використання терміна *титulyна мова* для окреслення статусу української мови в умовах української державності. Як відомо, титulyна мова – це «мова, назва якої збігається (співвідноситься) з ім'ям етносу за яким названо національно-державне чи національно-територіальне утворення» [1, с. 42], відповідно, “статус мови” – це його правове становище в соціальній системі, визначене й закріплене законом, а також його соціальне становище, що визначається його соціальним характером [1, с. 42]. Ці терміни необхідно популяризувати, щоб вони фіксувалися мовною свідомістю кожної пересічної лінгвоперсони.

Порівнявши виклад матеріалу в одному з підручників із соціолінгвістики, що виданий після розпаду Радянського Союзу в Росії [1], з підручником із соціолінгвістики, виданим в указаний період в Україні [7], можна зробити висновок, що протистояння простежуємо вже у викладі матеріалу щодо трактування явища *русифікація* й *мовний конфлікт* як таких.

Уважаємо, що виникла нагальна потреба систематичного аналізу “конфліктних фрагментів” російського наукового та публіцистичного дискурсів, у яких вербалізовано факти лінгвонаціоналізму, нетерпимості до української лінгвокультури, окремих її мовних фактів, культурних чи історичних реалій, подій, явищ.

Є необхідність виокремити самостійний розділ у структурі української лінгвоконфліктології під назвою «Вербалізація лінгвонаціоналізму: псевдоінтерпретація теорії українського мовознавства та української мовної практики в російському науковому й публіцистичному дискурсах». Метою цього розділу лінгвоконфліктології повинно стати виокремлення типових тем і проблем подібного псевдоаналізу, комплексна класифікація відповідних фейкових та маніпулятивних типів дискурсу, “розвінчення” міфів, викриття маніпулятивних механізмів впливу на мовну свідомість громадян України, що й плануємо розглянути в перспективі.

Література

1. Вахтин Н. Б., Головкин Е. В. Социолингвистика и социология языка: учебное пособие. СПб: ИЦ «Гуманитарная Академия»; Изд-во Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2004. 336 с.
2. Выступления Петра Первого в Сенате, URL: http://hklb.npu.edu.ua/full_txt/gilea/gilea17-2008.pdf (09.10.2018).
3. Камчатнов А. М., Николина Н. А. Введение в языкознание: учебное пособие. 3-е изд. Москва: Изд-во «Флинта»: Наука, 2001. 232 с.
4. Космеда Т. Актуалізація категорій “лінгвонаціоналізм” і “лінгвопатріотизм” у сучасному мовознавстві. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. пр. Донец. нац. ун-ту / гол. ред. А. П. Загнітко. Вінниця : ДонНУ, 2016. Вип. 32. С. 66–70.
5. Космеда Т. Лингвокалейдоскоп: процессы живой речи (на материале русского и украинского языков), Саарбрюккен: Lambert Academic Publishing, 2017. 340 с.
6. Кронгауз М. Русский язык на грани срыва. Москва: Языки славянских культур, 2008. 232 с.
7. Мацюк Г. Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики: навч. посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 212 с.
8. Якобсон Р. Речевая коммуникация, Его же, *Избранные работы по лингвистике*. Благовещенск: Изд-во Благовещенского Гуманитарного Колледжа им. И. А. Бодуэна де Куртенэ, 1998. С. 310–319.

Валентина Красникова, Наталья Шаповалова
(г. Вінниця)

АДАПТАЦИЯ И ПЕРЕИНТЕРПРЕТАЦИЯ ЛИТЕРАТУРНОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ: ТЕКСТ → КИНОТЕКСТ

Кинотекст, авторство которого принадлежит сценаристу, и его экранизированная версия, осуществлённая режиссером, представляют собой вторичное образование, если в основе фильма лежит художественное произведение. Создание фильма связано с «перекодированием» концепции литературного произведения: художественный текст → киносценарий → аудиовизуальный текст, поскольку вторичность предполагает переосмысление источника. Формулируя задачи философской и профессиональной кинокритики, М. Б. Ямпольский утверждает, что критическая интерпретация исходного текста «искажает этот текст, навязывая ему некую перспективу извне. В этом смысле всякая критика – сужение и искажение, неотделимые от метадискурсивности» [1, с. 15]. Киносценарий, восходящий к литературному произведению (т.н. адаптированный сценарий), представляет собой разновидность интерпретации, т.к. оригинальный авторский текст не воспроизводится и не может быть воспроизведен без к.-л. изменений. А *prigotiv* киносценарий (производное образование) сокращает (сужает), расширяет (обогащает) и трансформирует «готовый» – заимствованный из исходного текста материал (сюжетные линии, эпизоды, образы, имена, художественные детали и т.д.). М. Б. Ямпольский справедливо полагает, что искажение и сужение являются продуктивными формами смыслового обогащения: «Любая трактовка – а особенно когда их вокруг фильма накапливается множество – придаёт ему стереоскопичность, объём и глубину. <...> Каждое откровение нуждается в бесконечном наращивании интерпретаций, благодаря которым его смысл прирастает» [1, с. 15].

Кинотекст и его аудиовизуальная «копия» – творческий продукт, предполагающий множество критических оценок. В известном смысле он равнозначен исходному литературному произведению, поскольку не только находится в прямой от него зависимости (в отношениях производности), но являет собой его переинтерпретацию. Профессиональное критическое толкование фильма должно апеллировать к 1) прототексту (литературному произведению) и 2) метатексту (аудиовизуальному производному тексту). При этом прототекст не знает о своей новой «жизни» и эволюции в кинотексте, который продлевает существование первоисточника, дополняя его толкование. Следовательно, авторство фильма принадлежит как создателю художественного произведения, так и его «последователям» – сценаристу и режиссёру, «переводчикам» и интерпретаторам *existing*. Свободу творчества киносценариста и режиссёра в определенной степени

ограничивает выбор в соавторы известного мастера слова, а также присвоением и переосмыслением текста-“родоначальника”. Это обязывает творить «по образу и подобию», налагает определённую ответственность, вызывает потребность адекватного воплощения замысла текста-источника.

Разумеется, исходное произведение не абсорбируется кинотекстом в полном объёме, последний отфильтровывает (по принципу воронки) или просеивает (по принципу сита) материал, извлекая сюжетные сцены, фразы, имена, детали и под. Между метатекстом и прототекстом устанавливается связь радиального (лучевого) типа, что позволяет определить адекватность и степень изоморфизма первичного и заимствующего текста и оценить качество экранизации.

Роль собственных имен и безименных номинаций, обозначающих главных героев, второстепенных и маргинальных персонажей, упоминаемых лиц и киностатистов, маркеров места действия и под. в моделировании кинотекста наиболее информативна. В литературном произведении все обозначения художественных объектов организованы в систему, называемую поэтонимосферой. Поэтонимосфера, целостная структурированная совокупность имен (поэтонимов), как правило, не переносится в киносценарий без изменений. Её преобразование обусловлено видением сценариста и режиссёра, направленным на переосмысление канонического текста, и другими факторами, среди которых важную роль играют: 1) высокая культурная репутация литературного произведения, 2) вынужденное исключение или ограничение роли повествователя, которое предполагает 3) неизбежное сокращение поэтонимосферы и онимных парадигм (всех форм именования, соотносённых с одним художественным объектом).

Для полноценного анализа аудиовизуального текста, генетически связанного с текстом-источником, необходимо: 1) выявить мигрирующие из литературного произведения собственные имена; 2) определить сходство и отличие в парадигме именований литературных персонажей и киногероев; 3) установить целесообразность / нецелесообразность трансформации элементов поэтонимосферы в заимствующем тексте.

Как правило, имена главных, второстепенных, а нередко и эпизодических персонажей имеют варианты (диминутивы, прозвища и под.) и / или «заместители» (контекстные синонимы, художественные дескрипции, перифразы), которые составляют парадигму поэтонима и фильмонима. Производные имена (фильмонимы) имеют признаки **сходства** и **отличия** с прототипами (именами произведения-источника).

Тождество обусловлено воспроизведением элементов поэтонимной парадигмы. Так, например, изоморфизм русскоязычного романа В. Набокова «Машенька» (1926) и киносценариев «Машеньки» (режиссер Дж. Голдшмидт, автор сценария Дж. Мортимер, 1987; режиссер Т. Павлюченко, автор сценария С. Коновалова, 1992) проявляется в

вариантах ім'єн действующих и упоминаемых лиц и «мнемонической» героини *Машеньки*, наслідующих русскоязычну традицію. В основному совпадають (повторяються) узуальні антропонімні формули: імя, отчество, фамилия; імя, отчество; фамилия (нередко в супроводженні титульних слів); повне імя; диминутив / гіпокористика. Ср. :

роман В. Набокова: *Мария / Машенька, Лев Глебович / Глеб Львович / Ганин / господин Ганин / Лев / Лёва / Лёвушка, Алексей Иванович Алфёров / мсье Алфёров / господин Алфёров, Антон Сергеевич / Подтягин / господин Подтягин, Людмила Борисовна / госпожа Рубанская / Людмила;*

сценарий Дж. Мортимера: *Мария / Машенька, Ганин / мсье Ганин / Лео / Лёва, Алфёров / мсье Алфёров / господин Алфёров, Антон Сергеевич, Лили / фройляйн Лили;*

сценарий С. Коноваловой: *Мария / Машенька, Лев Глебович / Глеб Львович / Ганин / господин Ганин / Лев / Лёва / Лёвушка, Алексей Иванович / Алфёров / мсье Алфёров / господин Алфёров, Антон Сергеевич / Подтягин / господин Подтягин, Людмила Борисовна / госпожа Рубанская / Людмила.*

Переінтерпретація первинного тексту базується на трьох операціях: 1) воспроизведение (повне або частинне), 2) виключення, 3) винахід сюжетних ліній, сцен, ім'єн, мотивів, реплік персонажів і под. Всі операції в тій або іншій мірі відображають набоковизацію кіносценаріїв, підчинені узгодженій стратегії зображення хронотопу Росії – Німеччини і відтворення біографії і творчості В. Набокова.

Процеси, забезпечуючі переосмислення роману «Машенька», відбуваються в системі особистих імен. Сопоставлення берлінського і російського *dramatis personae*, позначених пропріальними і не proprіальними лексемами в вихідному – похідних текстах, доводить наявність ознак збігання (еквівалентність) і невідповідності (заміна, виключення, підключення).

Наприклад, **еквівалентність:** *Ганин* (роман В. Набокова, сценарій Дж. Мортимера, сценарій С. Коновалової), *Людмила Борисовна Рубанская* (роман В. Набокова, сценарій С. Коновалової), **заміна:** *Людмила Борисовна Рубанская* (роман В. Набокова) – *Лили* (сценарій Дж. Мортимера), *балерина* (роман В. Набокова) – *мадам Морицева* (сценарій Дж. Мортимера), **виключення:** *кухарка Ерика, гроза базару, величезна рудувата бабуся; господин Дорн, німецький комерсант; господин Куницін / Петя Куницін* (роман В. Набокова), **підключення:** *товарищ Ленин, батьки Лили* (сценарій Дж. Мортимера).

Якщо збігання імен пов'язано з воспроизведенієм (повторенням) мотивів, сцен і под., то заміна спровокована прагненням адаптувати кінотекст до потребам глядача. Виключення мотивовано скороченням епізодів прасюжета (відвідування Подтягіна його однокласником Куниціним, перебування Ганина в Криму і др.). Підключення,

расширяющее онимное пространство, основано на изобретении новых эпизодов, ситуаций и приспособлении текста романа аудиовизуальному тексту. Кроме того, подключение зависит от «круга обозрения», которое обеспечивается панорамной съёмкой или другими передвижениями съёмочного аппарата. Внимание кинозрителя фокусируется на объектах массовых сцен, участником или наблюдателем которых становится герой, на ближайшем или дистантном «окружении» персонажа, перемещающегося в пространстве и под. Основная функциональная нагрузка таких мимолётных лиц, лишённых права слова, состоит в заполнении пространства. В этом случае зритель может выступать в роли соавтора постановщиков фильма, обозначая «про себя» неназванных персонажей.

Итак, эквивалентность номинаций объясняется подражанием, т.е. копированием элементов текста-источника, отличие – творческим волеизъявлением сценариста и режиссёра. Пересечение прототекста и метатекста (-ов) представляет собой уникальный акт сотворчества, поскольку центрирующий текст не подозревает о своих «последователях».

Література

1. Ямпольский М. Б. Что такое кинокритика. *Openspace.ru*, 2012 (30.03). С. 15–20.

Елла Кравченко
(м. Вінниця)

ФЕНОМЕНАЛЬНА СУТНІСТЬ ЗАГОЛОВОК – ТЕКСТ

У лінгвістиці та літературознавстві склалося неоднозначне розуміння сутності *ім'я (заголовок) – текст*. Ю. М. Лотман убаचाє схожість «спілкування» тексту і культурного контексту з двобічними (метафоричним або метонімічним) відношеннями між текстом і заголовком [5, с. 132]. І. Р. Гальперін визначає заголовок як «компресований, нерозкритий зміст тексту», що «прагне до розгортання» [2, с. 133–134]. За О. Еткіндом, зв'язок заголовка з текстом подібний до співвідношення *означальне – означене* [8, с. 560]. Складні відношення взаємозалежності між текстом і його компонентом (заголовком) коментує Г.О. Основіна: «З одного боку, [заголовок] зумовлює певною мірою зміст тексту, з іншого – сам визначається ним, розвивається, збагачується з розгортанням тексту» [6, с. 62]. Н. А. Веселова вважає, що тільки «подвійне» існування заголовка як окремого тексту і його структурного елемента «дає імені-заголовку право не тільки репрезентувати текст, але в ряді випадків і замінювати його» [1].

Унікальність заголовка полягає у здатності ототожнюватися зі змістом, який у згорнутому вигляді зберігається в імені тексту: текст дорівнює самому собі, отже, **самість** тексту виражає заголовок. Слід визнати самодостатність

заголовка, під якою розуміємо **повну тотожність** імені тексту та його сутності (змісту), що передбачає їх взаємну «виводимість» (зумовленість). Відтворення якогось фрагмента (імені персонажу, сюжетної ситуації тощо) «проорокує» його назву і, навпаки, заголовок, виконуючи мнемонічну функцію, прогнозує цитування, переказ, тобто будь-яку форму передачі змісту. Таке розуміння не суперечить трактуванню, запропонованому А. П. Загнітком: заголовок «повністю замкнутий своєю сутністю на цілісність тексту і разом з останнім репрезентує його значеннєвий вимір» [3, с. 243].

У П. Флоренського на особливу увагу заслуговує трактування художнього простору, оскільки останній «породжується самопроявом сутності, він є світло від неї, і тому будова простору в даному творі виявляє внутрішню будову сутності, є його проекцією і виразною розповіддю про нього» [7, с. 464]. «Органом діяльності», що міститься в просторі, є ім'я: «Весь простір твору є виявом духовної сутності і, отже, іменуючи її, може тлумачитися, як її ім'я; але <...> лише ім'я гранично прилягає до сутності як її першовияв, і тому воно переважно іменує сутність у повноті її енергій». І далі: «<...> у складній системі взаємно підтримувальних найменувань, що утворюють простір літературного твору, має бути нарешті останнє, чи останні, якими стримується вся система і через яке енергія духовної сутності живить та оживляє всю систему» [7, с. 464]. Таким життєдайним ім'ям, яке організовує часопростір як систему взаємодійних мовних одиниць, є назва (заголовок) – внутрішній концентр, що абсорбує енергію тексту, стверджуючи його сутність і буття в контексті «найширшого принципу».

Будь-який художній текст, який удостоївся привілею бути названим, «живе» спільно з ім'ям (текст має / носить ім'я), тому не може бути вільним від власної сутності як «виразної енергії» (О. Ф. Лосев), явленої в словесній тканині твору. Очевидно, доцільно говорити про різний ступінь взаємопритягнення назви і тексту, в результаті якого «між заголовком й означеним текстом виникають складні смислові струми» [5, с. 132]. Нагальне теоретичне та практичне завдання поетонімології сьогодення вбачаємо у висвітленні поліфункційного статусу і текстотвірного потенціалу заголовка – високорозвиненої одиниці, яка поглинає і заміщає текст.

«Шлях» тексту співвідноситься з поступовим розвитком заголовка, але й безпосереднє «спілкування» породжує перетин смислів. Будучи «рамковим» елементом до основного тексту, заголовок може відтворюватися і «всередині», іноді в графічно оформленому вигляді. У цьому разі твір містить контекст (контексти), який експлікує ситуацію присвоєння імені (озаглавлення), що прямо або опосередковано пояснює авторський вибір, витягуючи підтекстові смисли з органічної двоєдиної сутності *ім'я – текст*. Право іменування може надаватися героєві-оповідачу, який розмірковує над відповідною назвою. У романі Л. Костенко «Записки українського самашедшого» сучасне літописання ведеться від імені київського

програміста: *Або хоча б оці мої Записки. Записки тому й Записки, що їх треба писати, записувати. Переписувати, правити* [4, с. 266]. Занурюючись у структурно-змістову цілісність, заголовок набуває образно-смыслову енергії, що «переливається» навзаєм: текст ↔ ім'я тексту.

Зазвичай у прозовому чи поетичному творі «працюють» контексти-актуалізатори заголовка, ґрунтовані на відношеннях тотожності / подібності. У романі Дж. Селінджера «*The Catcher in the Rye*» кореляцію *текст – заголовок* виявляють три дистантно розташовані контексти. Передбачувальний контекст започатковує підтекстову інформацію: головний герой *Holden Caulfield* («промовисте» прізвище-комполіт, співвідносне з англ. *caul* ‘кричати, окликати’ і *field* ‘поле’, також є засобом актуалізації змісту) звертає увагу на хлопчика, який наспівує пісеньку «*If a body catch a body coming through the rye*» [9]. Двічі повторювана фраза закрадається в підсвідомість *Holden Caulfield* і нагадує про себе під час його розмови з *Phoebe*:

“You know what I’d like to be?” I said. “You know what I’d like to be? I mean if I had my goddam choice?” <...> “You know that song “**If a body catch a body comin through the rye**”?”

I’d like – “It’s ‘**If a body meet a body coming through the rye**!’” <...> “It’s a poem. By **Robert Burns**.”

“I know it’s a poem by **Robert Burns**.” She was right, though. It is “**If a body meet a body coming through the rye**.” I didn’t know it then, though. “I thought it was ‘**If a body catch a body**,’” I said. “Anyway, I keep picturing all these little kids playing some game in this big **field of rye** and all. Thousands of little kids, and nobody’s around – nobody big, I mean – except me. And I’m standing on the edge of some crazy cliff. What I have to do, **I have to catch** everybody if they start to go over the cliff – I mean if they’re running and they don’t look where they’re going I have to come out from somewhere and **catch** them. That’s all I’d do all day. I’d just be **the catcher in the rye** and all” [9].

Ключовий контекст заголовка впливає з багаторазового точного / модифікованого повтору рядка з вірша «*Coming Through The Rye*» Р. Бьорнса: *If a body meet a body coming through the rye*, поданого в розв’язувальному контексті, де з’ясовано авторство й усунено неточність відтворення. Помилкова заміна *meet* англ. ‘звати, кликати’ на *catch* англ. ‘ловити’ призначена втілити суть заголовка, яка полягає в усвідомленні *Holden Caulfield* своєї життєвої справи: ловити дітлахів, щоб вони не зірвалися в прірву. Імпліцитним контекстом заголовка стає фрагмент розмови героя з вчителем *Mr. Antolini*, який розцінює нонконформізм і бунт підлітка Холдена як рух до прірви: *I have a feeling that you’re riding for some kind of a terrible, terrible fall* [9]. Цей контекст узгоджується з ключовим, оскільки рятівник дітей від прірви поки що й сам потребує допомоги.

Таким чином, пряму взаємодію *заголовка – текст* виявляє контекст-актуалізатор або узгоджені між собою контексти-актуалізатори, що роз'яснюють вибір імені, з'ясовують сутність тексту, унаочнюють інтеграцію текстових елементів у цілісне утворення через формально-смыслову зв'язність. Вибір і організація різних способів актуалізації / реактуалізації заголовка (точний повтор назви в основному тексті, звуковий / синонімічний / словотвірний повтор та ін.), їхня співвіднесеність, рух узгоджених із заголовком одиниць є специфічним для кожного окремого тексту, що має особистий «візерунок» – результат загального замислу автора.

Література

1. Веселова Н. А. Заглавие литературно-художественного текста: Онтология и поэтика : дис. ... канд. филол. наук. Тверь, 1998. 236 с.
2. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва : Едиториал УРСС, 2005. 144 с.
3. Загнітко А. П. Лінійний і вертикальний внутрішньотекстовий потенціал заголовка. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Сер. «Лінгвістика», 2005. Вип. 2. С. 235–243.
4. Костенко Л. Записки українського самашедшого. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. 416 с.
5. Лотман Ю. М. Семиотика культуры и понятие текста. *Избранные статьи*. Т. 1. Таллинн, 1992. С. 129–132.
6. Основина Г. А. О взаимодействии заглавия и текста (на материале рассказа А. П. Чехова «Устрицы»). *Русский язык в школе*, 2000. №4. С. 62–66.
7. Флоренский П. Имяславие как философская предпосылка. *Сочинения в 2 т.* Т. 2. У водоразделов мысли. Москва : Правда, 1990. С. 281–321.
8. Etkind A. Поэтика заглавия. *Revue des études slaves Année*, 1998. Volume 70. Numéro 70-3. Pp. 559–565.
9. Salinger J.D. The Catcher in the Rye. Режим доступу : http://www.pu.if.ua/depart/Inmov/resource/file/samostijna_robota/Catcher_In_The_Rye_-_J_D_Salinger.pdf

Ганна Кришталюк

(м. Кам'янець-Подільський)

ФРАЗЕОКОГНІТИВНИЙ ВИМІР КОНСТРУЮВАННЯ МЕДІА-ПОДІЙ

Медіа-подію визначаємо як втілену дискурсивну концептуалізацію певного фрагмента дійсності, що відзначається важливістю, новизною та змінює знання про реальність. Обрана проблематика дослідження

відзначається загальною актуальністю, однак поза увагою науковців залишаються окремі лінгвокогнітивні виміри вивчення медіа-подій, як-то фразеологічний.

Лінгвокогнітивний підхід вже застосовувався для пояснення статусу, семантики [1; 3] та функцій [2] фразеологічних одиниць у різних типах дискурсу. Невивченим залишається фразеологічний вимір репрезентації медіа-подій, дослідження якого дає нові знання про мовне конструювання медіа-подій та перспективи їх впливу на аудиторію.

Стереотипність, об'ємність та у той же час згорнутість, інтегративність, акцентність, зв'язність [4] – це ті ознаки газетного дискурсу, які корелюють з ознаками фразеологізмів, накладаються на них, а тому дозволяють простежити особливості фразеологічної репрезентації подій в газетному дискурсі, який схоплює і піддає обробці подію в її первинному вигляді. Фразеологічний вимір формується поєднанням значення фразеологічної одиниці та доступу, який ним надається до концептуалізації події із залученням когнітивних принципів, структур та механізмів.

Фразеологічний вимір визначається символічністю лінгвістичного знака, його енциклопедичною природою. Конвенційне значення фразеологічної одиниці є вказівкою, доступом до контекстуально-інтерпретаційного конструювання значення в дискурсі. Семантика та функціонування фразеологічної одиниці ґрунтується на процесах концептуалізації, що мають сенсомоторне, досвідне походження. Фразеологізми є чудовим матеріалом для підтвердження того, що мовна особистість концептуалізує ситуацію на різних рівнях схематичності [5, с. 39].

Конвенційна знаковість фразеологічної конструкції є когнітивною ознакою, яка дозволяє пояснити семантику та дискурсивні функції цих одиниць. Іншим когнітивним механізмом, залученим до дослідження фразеологічних одиниць, виступають образ-схеми – елементарні ментальні структури сенсомоторного походження, які лежать в основі концептуалізації та мови. Більшість досліджених фразеологізмів базуються на динамічних образ-схемах, що підтверджує діяльнісний принцип семантики та функціонування цих одиниць.

Газетний дискурс спрямовується на здійснення впливу на читача, а фразеологічні одиниці вважаються ефективними засобами сугестії та переконання [1]. Особливої ваги набуває значення фразеологічних одиниць, їх структурно-семантичні, загальнокатегоріальні, когнітивні та класифікаційні ознаки. Значення є визначальним для будь-яких функціональних ознак, тому пояснення семантики фразеологічних одиниць є вихідним пунктом нашого дослідження.

З-поміж фразеологічних одиниць помітне місце займає семантика сили. У газетному дискурсі переважають фразеологічні одиниці зі значенням здатності, нездатності, перешкоди та усунення перешкоди.

Фразеологізми зі значенням здатності вказують на спроможність і достатні можливості учасників подій для того, щоб бути успішними і досягти успіху, напр., *It's two weeks till Trump takes office* [The Guardian, 7.01.2017]. У наведеному заголовку дієслівний фразеологізм *takes office* з семантикою 'to assume a position of political authority, especially one that is granted as a result of public election' вказує на здатність учасника події (*Trump*) здобути високу посаду.

Визначальним для газетного дискурсу є те, що у ньому більшою мірою, ніж у інших жанрах, вибір фразеологізмів обумовлюється асоціативною кореляцією його значення з подіями, які репрезентуються, напр., *How the 'blues' of polar heroes throws light on Sad syndrome* [The Guardian, 13.10.2018]. У наведеному заголовку вибір фразеологізма *throw light on* обумовлюється близькістю його соціально абстрагованого значення до реальних фізичних умов відсутності світла в Антарктиці, що негативно впливає на здоров'я дослідників (*polar heroes*). Складник *light* бере участь у конструюванні значення здатності пояснити синдром (*Sad syndrome*), який трапляється у людей на зазначеній території.

У статті наголошується, що функціонування фразеологічних одиниць у газетному дискурсі спрямовується на репрезентацію медіа-подій. Залучення процесів концептуалізації, когнітивних структур і механізмів дозволило виокремити фразеоконгнітивний вимір конструювання медіа-подій, що забезпечує чіткі межі для визначення функцій фразеологізмів. Ці одиниці є ефективними у здійсненні впливу на аудиторію, а, отже, у конструюванні медіа-подій завдяки високому ступеню їх конвенційності, символічності та енциклопедичності.

Перспективним є поглиблення та завершення розробки методики когнітивно-комунікативного дослідження медіа-подій та їх різнорівневої репрезентації.

Література

1. Лакомська І. В. Семантика і структура фразеологізмів у газетних заголовках: впливовий аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Одеса, 2018. 26 с.
2. Міщенко Т. В. Когнітивно-риторичні функції фразеологізмів в англomовному журнальному дискурсі : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя. Ніжин, 2016. 262 с.
3. Нагорна О. О. Етнокультурні особливості семантики англійських фразеологізмів (на матеріалі британського варіанту англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.04. Одеса, 2008. 23 с.
4. Kuznetsov M. I. Idiomatic Vocabulary in Present-day Media Discourse. *Наукові праці. Сер. Філологія*. 2015. Вип 240. Т. 252. С. 62–65.

5. Langacker R. W. Cognitive Grammar: A Basic Introduction. N.Y. : Oxford Univ. Press, 2008. 562 p.

Ірина Міщинська
(*м. Хмельницький*)

ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЄВИХ СИТУАЦІЙ ДІЛОВОГО ДИСКУРСУ

В наукових колах дискурс розглядається як «семіотичний простір, який складається з вербальних і невербальних знаків, орієнтованих на обслуговування певної комунікативної сфери, а також тезаурус прецедентних висловлень і текстів» [3, с. 132]. Уявлення про дискурс тісно пов'язано з моделями мовленнєвої поведінки та набором мовленнєвих дій і жанрів, специфічних для певного типу комунікації [7, с. 11].

При цьому особистісно-орієнтований та статусно-орієнтований типи дискурсу знаходяться в опозиції. «У першому випадку нас цікавить адресант з усіма його особистісними характеристиками, у другому – також адресант, але вже як представник тієї чи іншої групи людей. Особистісно-орієнтований дискурс представлений у двох основних різновидах – побутовому й художньому спілкуванні; статусно-орієнтований дискурс – у багатьох різновидах, що виділяються в тому або іншому суспільстві згідно прийнятих у ньому сфер спілкування та існуючих суспільних інститутів (політичного, ділового, наукового, педагогічного, медичного, військового, спортивного, релігійного, юридичного та ін.)» [2, с. 4].

Лінгвіст І. С. Шевченко за соціально-ситуативним параметром розрізняє політичний, адміністративний, юридичний, військовий, релігійний, медичний, діловий, рекламний, педагогічний, спортивний, науковий, електронний (інтернет-дискурс), медійний (засобів масової інформації) типи дискурсу тощо [6, с. 233-236].

Виникає необхідність визначення особливостей мовленнєвих або комунікативних ситуацій, які розвиваються в його процесі. Комунікативна ситуація трактується як «обмежений у часі й просторі цілісний, соціально осмислений процес безпосередньої мовленнєвої взаємодії комунікантів в умовах, якими визначається їхня дискурсивна поведінка і способи реалізації їхніх прагмакомунікативних інтенцій» [4, с. 93]. Ознаками мовленнєвої ситуації вважаються: 1) місце спілкування; 2) учасники спілкування (їхні особистісні властивості й характер взаємин один з одним); 3) мотив спілкування; 4) мовленнєвий намір; 5) сфера спілкування; 6) тема спілкування [1, с. 5].

З точки зору дискурсивного аналізу при розгляді лексичних та текстових відмінностей між економічним дискурсом та бізнес-дискурсом,

можна помітити певний зв'язок між цими видами дискурсу. При цьому бізнес-дискурс можна розглядати як професійно-орієнтовану мову, а економічний дискурс – як академічний код. Згідно з визначенням науковців, «бізнес в реальному житті – це еквівалент теоретичної економіки» [11, с. 43], що й обумовлює взаємодію між ними. В свою чергу, ділова англійська мова поповнює академічну мову економіки. Ділова англійська мова розвивається в професійні мови – англійську мову комерції та фінансів, які втілюють на практиці теорії, вироблені економічною наукою [11, с. 44]. Отже, дві професійні мови комерції та фінансів розвиваються на тлі англійської мови економіки – наукової та академічної мови.

Інтелектуальний суспільно-економічний дискурс, відбуваючись серед нефахівців, наближений до повсякденної форми економіки – тобто бізнесу. Завданням цього дискурсу є донесення академічних знань до певних груп населення зрозумілою мовою. Отже, ця форма дискурсу є швидше суспільною, ніж академічною чи науковою.

Економічний дискурс розглядається лінгвістами як академічний код чи мова науки. Як зауважують Д. Еванс і С. Джон, дослідження англійської мови економіки відбувається на основі підручників – абстрактної мови і застосуванні метафор в описі економічних моделей і теорій [10, с. 50]. Бізнес-дискурс як професійно-орієнтована мова, послуговуючись визначенням Ф. Баргієла-Чаппіні та К. Нікерсона, – це «процес розмов і переписки між особами, головна діяльність котрих – сфера бізнесу, і котрі об'єднуються з метою заняття бізнесом» [8, с. 2]. Згідно з іншим визначенням, бізнес-дискурс – це «все про те, як люди спілкуються в усній та письмовій формі в комерційних організаціях з метою виконання своєї роботи» [9, с. 3].

Виходячи з наведених положень ділового дискурсу, можна стверджувати, що місце мовленнєвих ситуацій ділового дискурсу визначається сферою діяльності комунікантів та способом комунікації: особистої чи опосередкованої засобами комунікації (інтернет, листування звичайною чи електронною поштою, засоби масової інформації тощо). Учасниками мовленнєвих ситуацій в межах цього дискурсу є представники бізнесу, економісти, які займаються питаннями бізнесу й економіки на своєму професійному рівні, представники академічних кіл, які займаються викладанням економічних дисциплін, а також представники засобів масової інформації, які займаються висвітленням питань економіки й бізнесу. Крім того, учасниками цих мовленнєвих ситуацій можуть ставати й пересічні громадяни, якщо їх інтереси дотичні до зазначених сфер людської діяльності. Мотиви спілкування та мовленнєві наміри комунікантів є визначальними факторами в доборі мовних засобів для досягнення комунікативної мети. Причому оскільки будь-яка особа зазвичай належить до більш ніж однієї групи одночасно, мова, якою користуються комуніканти, є відображенням соціальних реалій та досвіду, характерних для всіх груп.

Це вимагає застосування специфічних мовних засобів – професійного мовлення, а в певних ситуаціях і секретного коду, до якого можна віднести професійний жаргон і сленг.

На думку Дж. Холмса, «метою соціолінгвіста є розроблення теорії, яка забезпечить мотивовану оцінку того, як мова використовується в певній спільноті, і вибору, який робиться особистостями при використанні мови» [12, с. 16]. Н. Хомський, цитуючи Ф. Жакоба, зауважує, що «важливість мови, яка робить її унікальною, полягає не так у її ролі в комунікативних настановах до дій», як «у її ролі у процесі символізації, у породженні когнітивних образів» [5, с. 506]. Очевидно, що такі когнітивні образи виникають або спеціально створюються залежно від сфери спілкування та мети спілкування, які є ознаками мовленнєвих ситуацій.

Отже, особливостями мовленнєвих або комунікативних ситуацій ділового мовлення можна вважати віднесеність їх до економічного або до бізнес-дискурсу; інтенціональність комунікантів, зацікавленість їх не стільки в комунікації, скільки в досягненні певного комунікативного наміру, що досягається завдяки створенню конкретних когнітивних образів з використанням певних мовних засобів, а саме – професійного мовлення.

Література

1. Авронин В.А. Проблемы изучения функциональной стороны языка: К вопросу о предмете социолингвистики. Л., 1975. 276 с.
2. Карасик В.И. Религиозный дискурс. *Языковая личность : проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики*. Волгоград, 1999. С. 5–19.
3. Карасик В.И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена, 2002. 477 с.
4. Ущина В.А. Позиціювання суб'єкта в сучасному англomовному дискурсі ризику : дисертація... докт. філол. наук. Київ, 2016. – 501 с.
5. Хомський Н. Три чинники формування мови. *Антологія сучасної філософії науки, або усмішка ASIMO = Anthology of Contemporary Philosophy of Science, or ASIMO smile*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. С. 501-548.
6. Шевченко І.С. Проблеми типології дискурсу. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен: монографія. Харків: Костанта, 2005. С. 233-236.
7. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса. Волгоград : Перемена, 2000. 368 с.
8. Bargiela-Chiappini F. and C. Nickerson. Writing Business: Genres, Media and Discourses. Harlow, UK: Longman, 1999. 338 p.

9. Bargiela-Chiappini Francesca, Nickerson Catherine, Planken B. Business Discourse. London: Palgrave Macmillan, 2013. 359 p.

10. Dudley-Evans T. and St John M. J. Developments in English for Specific Purposes. A Multi-Disciplinary Approach. Cambridge: CUP, 1998. – 301 p.

11. Gimenez Moreno R. Words for Working: Professional and Academic English for International Business and Economics. Valencia: Universitat de Valencia, 2010. 400 p.

12. Holmes J. An Introduction to Sociolinguistics. Pearson Longman, 2008. – 504 p.

Ганна Ситар, Марина Рогова
(м. Вінниця)

**КОНТЕНТ-АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНИХ ПРОГРАМ
КАНДИДАТІВ У ПРЕЗИДЕНТИ УКРАЇНИ
П. ПОРОШЕНКА, Ю. ТИМОШЕНКО ТА В. ЗЕЛЕНЬСЬКОГО
(НА МАТЕРІАЛІ ВИБОРІВ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ
2019 РОКУ)¹**

Актуальність дослідження. Глобальні процеси демократизації суспільних відносин у ХХІ столітті, розвиток феномену змагальності в усіх сферах існування суспільства зумовлюють важливість уміння та навичок переконувати, впливати на інших членів суспільства. Тому в сучасному житті до всім відомої піраміди людських потреб А. Маслоу можна і треба додати потребу ефективної комунікації, що передбачає «уміти за допомогою вербальних або невербальних засобів скоригувати чи змінити окремі аспекти світогляду й світовідчуття інших людей» [5].

Особливості політичного мовлення на різних рівнях досліджували М. Бабак, Ф. Бацевич, А. Башук, Я. Бондаренко, В. Демецька, О. Зернецька, К. Кантура, Н. Кондратенко, Н. Петлюченко, Г. Почепцов та інші вчені. Контент-аналізом **текстів різних стилів і жанрів** займалися Б. Берельсон, А. Здравомислов, Г. Ласуелл, В. Ядов та інші.

Мета дослідження – за допомогою методу контент-аналізу здійснити кількісно-якісний аналіз програм кандидатів у Президенти України Петра

¹ Дослідження виконано в межах фундаментального наукового проекту «Об’єктивна і суб’єктивна мовносоціумна граматики: комунікативно-когнітивний та прагматико-лінгвокомп’ютерний виміри» (0118U003137) Донецького національного університету імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки України.

Порошенка, Юлії Тимошенко та Володимира Зеленського (на матеріалі виборів Президента України 2019 року).

Виклад основного матеріалу. Передвиборча кампанія як один із **найважливіших елементів процедури виборів** з погляду мовознавства становить складний комунікативний процес, що відбувається між адресантом і адресатом у часовому, просторовому та інших вимірах [3, с. 45]. Особлива роль під час передвиборчої кампанії належить агітаційним матеріалам, до складу яких зараховують політичну програму.

Політична програма, за визначенням М.М. Вегеша, – «план, за яким готові діяти та чи та партія, блок, соціальна група, клас, нація, світове співтовариство» [1, с. 144]. У ній має бути відбито не тільки основні принципи бачення проблем у країні, мету і завдання політика або партії, але й методи й терміни їх розв'язання та досягнення.

У мовленні політика загалом та у програмі зокрема типово реалізуються одна чи кілька комунікативних ролей політичного лідера, для реалізації яких використовують різноманітні мовні засоби. Комунікативну роль політичного лідера, услід за О. О. Чорною, розуміємо як «ментальний образ, який адресант прагне створити у свідомості адресатів у процесі комунікації, дотримуючись прийнятих в суспільстві стереотипів вербальної / невербальної поведінки чи довільно обираючи / конструюючи моделі здійснення останньої за допомогою мовних та комунікативних ресурсів» [4, с. 34]. Дослідниця виділяє 16 комунікативних ролей політичного лідера: *Відповідальний, Віруючий, Демократ, Захисник, Керівник, Компетентний керівник, Легітимний, Лідер-що-єднає, Миротворець, Месія, Оптиміст, Патріот, Реформатор, Рішучий, Сім'янин, Філософ* [4]. Особливості їхньої реалізації в політичних програмах 2019 року простежимо на матеріалі програм трьох кандидатів у Президенти України, які, за результатами соціологічних опитувань, мають найбільшу підтримку електорату: Петро Порошенко, Юлія Тимошенко та Володимир Зеленський.

На нашу думку, використання методу контент-аналізу дасть змогу одержати неупереджені кількісні результати щодо політичних програм кандидатів. При цьому вкрай важливим етапом дослідження є подальша інтерпретація цих результатів. Так, Н. Костенко і В. Іванов наголошують, що контент-аналіз – це «якісно-кількісний метод вивчення документів, який характеризується об'єктивністю висновків і строгістю процедури та полягає у квантифікаційній обробці тексту з подальшою інтерпретацією результатів» [2, с. 44].

У цьому дослідженні контент-аналіз застосовано для визначення пріоритетів політика та для з'ясування співвідношення / неспіввідношення комунікативної ролі кандидата у Президенти України та мовних засобів, використаних у програмі.

Передвиборча програма П. Порошенка. Одна з головних умов успішного функціонування іміджу політика є психологічне об'єднання громадян навколо лідера, його соціально-політичних поглядів і стратегій розвитку країни.

Політична програма П. Порошенка складається з 1564 слів. З них 263 слова – службові частини мови, які становлять 16,8 % від усієї кількості слів. Службові частини мови далі не аналізуємо як такі, що не є суттєвими для змісту тексту з погляду реалізації в ньому комунікативної ролі політика.

Отримані кількісні дані дають змогу зробити такі висновки:

1. Політик, спираючись на базову опозицію політичного дискурсу «свій – чужий», намагається долучити до кола «своїх» якомога більшу кількість слухачів, асоціюючи все погане з «чужими» (*агресор* – 4 рази, *Росія* – 8, *країна-окупант* – 2 рази, *Москва* – 1 раз), а позитивне, перспективне й переможне – з Україною та собою як її чинним Президентом (*розвиток* – 11, *незалежність* – 4, *підтримка* – 6).

2. У центрі програми – Україна (відповідна лексема або її форми вжито 23 рази (це друга за абсолютною частотою лексема у програмі) та загальні назви *держава* – 6, *країна* – 5 разів та її *громадяни* – 2 рази, *люди* – 17, *населення* – 2, *українці* – 4).

3. Політик апелює до важливих людських емоцій, почуттів, відчуттів: *довіра* – 1, *щастя* – 6; до загальнолюдських цінностей: *воля* – 6, *життя* – 4, *успіх* – 3, *добробут* – 1.

4. В аналізованій програмі цілком очевидний намір зблизитися з народом, оскільки кандидат не відокремлює себе від нього, відповідно часто вживає займенники *ми*, *наш* та лексему на позначення спільності *єдиний*. У такий спосіб здійснено своєрідний вплив на виборців, переконування їх у єдності з політиком: *ми* – 26 разів (цей займенник є першою за абсолютною частотою лексемою в тексті програми), *наш* (з урахуванням словозміни) – 22 рази, *єдиний* – 2.

5. Аналіз тексту програми засвідчує важливість розвитку та змін у всіх сферах людського життя:

- **Економічна:** *економіка* – 13, *інвестиції* – 5, *інфраструктури* – 5, *бюджет* – 4, *галузь* – 4, *туризм* – 4, *аграрного* – 3, *гривні* – 3, *експорт* – 3, *корупція* – 3, *кошти* – 3, *оподаткування* – 3, *підприємств* – 3, *авіабудування* – 2, *доходи* – 2 і под. (за браком місця не наводимо всі лексеми, що належать до відповідної сфери, тільки найчастотніші, розташовуємо їх за зменшенням частоти). Усього – 100 слова.

- **Соціальна:** *захист (свобода)* – 13, *безпека* – 7, *права* – 6, *навчання* – 5, *соціальна* – 5, *бідність* – 4, *громада* – 4, *мир* – 4, *робота* – 4, *історія* – 3, *культура* – 3, *мова* – 3, *наука* – 3, *родина* – 3, *військові* – 2. Усього – 110 слів.

- **Політична:** *Європа* – 8, *територія* – 7, *європейський* – 6, *НАТО* – 6, *ЄС* – 5, *міжнародний* – 5, *незалежність* – 4, *окупація* – 4, *альянс* – 3,

антикорупційний – 3, децентралізація – 3, євроатлантичний – 3, політика – 3, блокада – 2 та ін. Усього – 101 слово.

• **Духовна:** автокефалія – 1, духовна – 1, православної – 1, Томос – 1, церква – 1. Усього – 5 слів.

Отже, здійснений контент-аналіз засвідчив, що центральними компонентами, навколо яких побудовано програму кандидата у Президенти, є Україна та її громадяни. Програма передбачає напрями праці у всіх сферах людського життя, але найбільш важливою для Петра Порошенка виявилась соціальна площина, політична й економічна мають практично однакове навантаження (101 і 100 слів відповідно).

Петру Порошенку властива комунікативна роль *Лідер-що-єднає* (за класифікацією О.О. Чорної). Однією з головних умов її успішного функціонування є психологічне об'єднання громадян навколо себе, його соціально-політичних поглядів (стратегія єднання становить 3,3% усієї політичної програми). Центральне місце в цій комунікативній ролі посідає апелювання до людей, їх почуттів та емоцій, спільна діяльність політика і народу. Підтвердженням цієї думки є отримані результати контент-аналізу (домінує соціальна сфера).

Передвиборча програма Ю. Тимошенко. Політична програма складається з 1520 слів. З них 251 слово – службові частини мови, які становлять 16, 6 % від усієї кількості слів. Для цієї програми характерними виявились такі особливості:

1. Найуживанішим є дієслово *буде* – 33 рази. Форма майбутнього часу застосовується на позначення дій, які лише будуть виконані, вона позиціонує наміри політика.

2. Щоб підкреслити ефективність власних дій, їх необхідність для досягнення соціального добробуту, політик вдається до комунікативної стратегії *ми-інклюзивного, єднання*, тобто введення суспільства до кола «своїх». В аналізованій програмі це реалізовано за допомогою займенників *ми* – 26, *наш* (враховуючи морфологічні варіанти) – 5, прикметника *єдиний* – 3. Ця група слів є другою за частотою вживання.

3. У програмі вжито назву країни *Україна* 19 разів і відповідні загальні назви *держави* – 6, *країни* – 2 рази та її *громадян* – 6 разів, *людей* – 4, *народу* – 4, *населення* – 1, *особу* – 1.

4. Юлія Тимошенко звертається до людських емоцій, почуттів: *відповідальність* – 1, *довіра* – 1, *ненависть* – 1, *справедливість* – 3, *стабільність* – 1, *страх* – 1; апелює до загальнолюдських цінностей: *безпека* – 4, *життя* – 3.

5. У програмі Юлії Тимошенко можна виокремити лексику, яка належить до всіх сфер людського життя, проте послідовність її пріоритетів порівняно з попередньою програмою інша:

• **Економічна сфера:** *кредит* – 14, *банк* – 10, *заробіток* – 9, *пенсія* – 9, *плата* – 9, *податок* – 9, *іпотека* – 7, *рахунок* – 7, *енергетика* – 6, *фінансовий* – 5, *гривні* – 4, *вартість* – 3, *виплати* – 3, *економічний* – 3, *імпорт* – 3, *підприємство* – 3, *тарифи* – 3, *аграрна* – 2 та ін. Усього – 163 слова.

• **Соціальна:** *медицина* – 11, *діти* – 10, *мир* – 7, *права* – 7, *страхування* – 7, *народження* – 6, *народний* – 6, *культура* – 5, *робота* – 5, *родина* – 5, *збереження* – 4, *молодь* – 4, *освіта* – 5, *армія* – 3, *гарантія* – 3, *громади* – 3, *жертвовних* – 3, *житло* – 3, *контроль* – 3, *національний* – 3, *працівники* – 3, *служба* – 3, *соціальний* – 3, *виховання* – 2 і под. Усього – 159 слова.

• **Політична:** *закон* – 6, *земля* – 6, *європейський* – 5, *політика* – 5, *президент* – 5, *територія* – 5, *окупація* – 4, *Росія* – 4, *депутатів* – 3, *дипломатія* – 3, *Донбас* – 3, *органи* – 3, *Польща* – 3, *реінтеграція* – 3, *агресор* – 2, *вибори* – 2, *виконавчі* – 2 та ін. Усього – 100.

• **Духовна:** *духовність* – 2. Усього – 2 слова.

Юлії Тимошенко властива комунікативна роль **Компетентний керівник**. Перш за все відзначимо, що вона корелює із соціальною роллю Президента – очільником держави, адже саме він прямо чи опосередковано керує більшістю державних справ. У цьому випадку пріоритетними є економічні та соціальні питання.

Передвиборча програма В. Зеленського. Усього політична програма складається з 1606 слів. З них 310 слів службові частини мови, які становлять 19,3 % від усієї кількості слів.

1. Щоб стати «своїм» у народі та досягти емпатії з виборцями, політик неодноразово використовує назву країни *Україна* – 36 разів, загальні назви *держави* – 17, *країна* – 12 з метою висловлення захоплення нею та її громадянами – 5, *людьми* – 11, *мешканцями* – 1, *народом* – 6, *населенням* – 2, *нацією* – 3, *українцями* – 5, *суспільством* – 2. Характерним є те, що Україна є другою лексемою за абсолютною частотою.

2. Політик наголошує на тому, що важливі питання приймаються разом з народом. Реалізаторами цієї думки виступають займенники *ми* – 16 разів, *всі* – 10, *наш* – 5, *кожен* – 4 та іменник *єднання* – 1 раз.

3. Бачення шляху до влади втілюють лексеми *відкритість* (5 разів) і *прозорість* (2 рази).

4. Окреме місце посідають лексеми на позначення демократичних цінностей та процесів: *влада* – 12, *референдум* – 6, *президент* – 5, *вибори* – 4, *рівність* – 4, *гарант* – 2, *закон* – 2, *народовладдя* – 2, *права* – 2, *голосування* – 1, *демократія* – 1, *опозиції* – 1.

5. Звернення до людських емоцій, почуттів здійснено через слова: *щастя* – 6, *довіра* – 4, *справедливість* – 4, *повага* – 3, *бажання* – 1, *гідність* –

1, *толерантність* – 1; до загальнолюдських цінностей: *життя* – 5, *цінність* – 3, *благо* – 1, *воля* – 1, *любов* – 1, *свобода* – 1, *совість* – 1,

6. Важливість розвитку та змін у всіх сферах людського життя:

• **Економічна:** *бізнес* – 8, *економіка* – 8, *корупція* – 5, *податки* – 4, *ринок* – 4, *бюджет* – 3, *виробництво* – 3, *вирубка* – 3, *зарплата* – 3, *капітал* – 3, *плата* – 3, *антикорупційний* – 2 та ін. Усього – 91 слово.

• **Соціальна:** *освіта* – 15, *медицина* – 11, *майбутнє* – 8, *безпека* – 5, *діти* – 5, *заклад* – 4, *молодь* – 4, *народний* – 4, *професії* – 4, *страхування* – 4, *армія* – 3, *пенсіонери* – 3, *школа* – 3, *боротьба* – 2 і под. Усього – 146 слів.

• **Політична:** *депутат* – 6, *суд* – 6, *програма* – 5, *Світ* – 5, *європейський* – 4, *органи* – 4, *посада* – 4, *ЄС* – 3, *недоторканість* – 3, *політики* – 3, *адміністративний* – 2 та ін. Усього – 100 слів.

• **Духовна:** *віра* – 1, *заповідь* – 1, *хрестили* – 1. Усього – 3 слова.

• **Екологія** (цієї сфери не виділено в інших проаналізованих програмах): *екологія* – 2, *земля* – 2, *ліси* – 2, *забруднення* – 1, *надра* – 1, *природніх* – 1, *річка* – 1, *сміття* – 1, *чорнозем* – 1. Усього – 12 слів.

Здійснений контент-аналіз засвідчив, що центральними компонентами, навколо яких побудовано політичну програму Володимира Зеленського, є громадяни та співпраця з Президентом України. Програма передбачає напрями діяльності у всіх сферах людського життя, але найбільш важливими для кандидата є соціальна та політична.

Політик ставить перед собою мету створити образ альтруїстичного справедливого керівника, який здійснює управління людьми за їхньої згоди і в їхніх інтересах, тобто «свій» управляє «своїми».

Володимир Зеленському властива комунікативна роль *Демократ*. Політик прагне сформувати у виборців ставлення до себе як до чесного, справедливого, альтруїстичного управлінця, котрий діє виключно в інтересах громадян своєї країни і ставиться до них з великою повагою та переймається їх проблемами. Підтвердженням цієї думки є отримані результати контент-аналізу (домінує соціальна сфера).

Отже, проведене дослідження дає змогу зробити такі висновки:

1. Отримані кількісні дані загалом співвідносяться з вербалізаторами комунікативних ролей політиків.

2. На відміну від Юлії Тимошенко, Петро Порошенко бажає досягти кращого майбутнього не стільки реформами, скільки ціннісним єднанням, згуртованістю нації під керівництвом лідера, який об'єднує.

3. Усі три кандидати вдаються до таких маніпулятивних стратегій: ми-інклюзивне, єднання; апелювання до людських почуттів та до загальнолюдських цінностей. Проте є відмінності у відсотковому співвідношенні: а) ми-інклюзивне, єднання: П. Порошенко – 3,3 %, Ю. Тимошенко – 2,2%, В. Зеленський – 2,2%; б) апелювання до людських почуттів: П. Порошенко – 0,4%, Ю. Тимошенко – 0, 5%, В. Зеленський –

1,2%; в) апелювання до загальнолюдських цінностей: П. Порошенко – 0,9%, Ю. Тимошенко – 0,5%, В. Зеленський – 0,8%

4. Для Петра Порошенка найбільш важливою є соціальна сфера, політична та економічна сфери є однаково навантаженими і посідають друге місце (101 і 100 слів відповідно).

5. У програмі Юлії Тимошенко домінує лексика економічної та соціальної сфери.

6. Володимир Зеленський надає перевагу соціальній та політичній сферам. Із трьох проаналізованих програм тільки у його програмі акцентовано на екологічних проблемах країни, що вмотивовано актуальністю цього питання для його рідного міста – Кривого Рогу.

7. Привертає увагу шар розмовної лексики, що вирізняє програму Володимира Зеленського від інших проаналізованих текстів: *бабця, комуналка, кнопкодавство, кумівство* і под. Це може бути як результатом належності кандидата до іншої вікової групи, так і прагненням наблизитись до власного електорату, більшість якого прогнозовано складає молодь.

Література

1. Вегеш М. М. Політологія: підручник. 3-тє вид., перероб. і доповн. Київ : Знання, 2008. 384 с.
2. Костенко Н., Іванов В. Досвід контент-аналізу: Моделі та практики: Монографія. Київ: Центр вільної преси, 2003. 200 с.
3. Морозова И. Слагая слоганы. Москва : РИП-Холдинг, 2006. 174 с.
4. Чорна О. О. Комунікативний імідж президента : Монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 300 с.
5. Maslow A. A. Theory of Human Motivation. Psychological Review, 1943. Vol. 50. № 4. P. 370–396. URL : <http://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm> (дата звертання: 07.03.2019)

Джерела

1. Передвиборча програма Зеленського В. О. URL : <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/WP001> (дата звертання: 14.03.2019)
2. Передвиборча програма Порошенка П. О. URL : <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=295pt001f01=719.html> (дата звертання: 14.03.2019)
3. Передвиборча програма Тимошенко Ю. В. URL : <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=225pt001f01=719.html>

**РОЗДІЛ V. СОЦІОЛІНГВІСТИКА, ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ ТА
ОНОМАСТИКА: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ**

**Вікторія Андрущенко
(м. Бахмут)**

**ОНОМАСТИКОН АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В ЕТИМОЛОГІЧНОМУ,
СЕМАНТИЧНОМУ ТА КОГНІТИВНОМУ АСПЕКТІ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Протягом останніх років дослідження особливостей функціонування власного імені набуває посиленої уваги. Вивчення власних імен, починаючи з часів античності до сьогодення, опиняється в руслі сучасних лінгвістичних напрямків, які досліджують мову як «дзеркало» національної культури. Модус функціонування власних імен, переважно антропонімів, полягає в ідентифікації об'єктів ономастичного континууму унікального для кожної людини у сукупності їхніх перцептивних, когнітивних та афективних характеристик, релевантних для індивідуального референта. Ці імена кваліфікуються як індивідуальні імена – ідентифікатори [3, с. 161].

Процес формування англійських прізвищ зумовлений багатою передісторією, що сформувалася на основі запозичень із різноманітних народів (кельтських, германських племен англів, саксів, фризів, ютів, скандинавів, франко-норманів) і формує фонд англійських прізвищ, які утворились у процесі становлення англійської мови. Тому кожне прізвище – це історія мови народу, що поширює наше уявлення про особливості еволюції та функціонування ономастикону народу Англії.

Заявлена стаття має на меті простеження особливостей розвитку англійських прізвищ як невід'ємної частини мовно-мовленнєвої системи англійської мови, а саме, встановлення семантичних, етимологічних та стилістичних характеристик англійських прізвищ як елементів англійського ономастикону. Досліджувана нами проблема вже неодноразово вивчалася й була висвітлена у працях відомих лінгвістів (А. В. Аксьонова «Семантика власного імені», С. М. Пак «Власне ім'я у лінгвокогнітивному висвітленні», О. Б. Шерешевська «Про значення власного імені» і под.).

Система сучасних англійських прізвищ складалася протягом багатьох століть та своїм корінням сягає у далеке минуле. Вона є тісно пов'язаною з історією країни, народу та з історією англійської мови. Вочевидь, більшість англійських прізвищ утворились від власних імен чи прізвиськ людей. Відтак, однією з найскладніших проблем у дослідженні англійських прізвищ є встановлення достовірної етимології того чи того прізвища. Як правило, одне й те саме прізвище могло виникнути внаслідок різноманітних процесів, із зовсім різних джерел. Наприклад, прізвище *Legg / Legge* має відповідний перелік можливих джерел його походження:

- за місцем проживання його носія: *at a leg or neck of land*;
- з давньоскандинавського імені *Legg* (скорочено від *Legard*);
- від застарілої форми слова *Leigh / Ley*;
- з прізвиська прудкої людини (*to show a leg*) [4, с. 91];
- від професії торгівця панчохами та білизною (традиційно як засіб реклами на вивісках зображувалася нога);
- з вивіски паба – пивної, який часто відвідували торговці.

За етимологічними ознаками більшість англійських прізвищ може бути класифікована за чотирма типами прізвищ, що походили:

- від назви місця, звідки людина родом: *Norman, Moor, Hall, Chester*;
- від назви діяльності людини: *Taylor, Clark, Smith, Turner, Cooper*;
- з різноманітних прізвиськ на позначення фізичних, моральних характеристик людей: *Long, Little, Moody, Fox, Brown, Rich*;
- зі встановлення родинних зв'язків, відносин: *Johnson, Robertson, Watkins* [7, с. 183].

За семантичними ознаками сучасні англійські прізвища з огляду на етимологію можна розподілити за такими групами:

- відтопонімні;
- відантропонімні;
- описові [2, с. 10].

Відтопонімні прізвища – утворені від англійських, французьких топонімів: назв графівств, міст, деревень, зелених угідь, полей та інших мікротопонімів [1, с. 134]. Відтопонімні прізвища охоплюють приблизно 32% всіх власних прізвищ й поділяються на такі підгрупи прізвищ:

а) – ті, що походять із прізвиськ, які, у свою чергу, вказували на походження їхніх власників із відповідної місцевості, міста чи країни. Такими є прізвища *England, English*, які шотландці змінили на *Ingle, Ingleman, Irish, Wales, Welsh, Welshman, Wallace*;

– ті, що утворились від назв та країн Західної Європи: *Germain, France, Spain*;

– ті, що походили з назв графівств: *Shetland* ('hilt land'), *Yorkshire* ('place of Eburos');

б) – прізвища, що походять з прізвиськ, у яких знайшли своє відображення топографічно примітні пункти певної місцевості: *Brook, Hill, Cliff, Dale, Fell, Moore, Fields, Grover, Forest*. Людина, яка мешкала у безпосередній близькості від певного примітного об'єкта сільського ландшафту, отримувала подібні прізвиська (*at the ley* або *lee* > *Attelea* > *Attlee*; *Brock* (давньоанглійське *broc* – струмок; той, хто живе коло струмка).

Поширеним є вживання прізвищ, які:

– відображають особливості рослинного світу: *Aspen, Beech, Birch, Holly, Shrub, Willows, Yew, Yewdale, Shaw, Ryecroft, Meadowcroft, Bancroft, Rowan*;

- походять від назв річок: *Tees, Cherwell, Teems, Calder, Becker*;
- вживаються на позначення предметів і явищ, пов'язаних із діяльністю людини: *Green* (від *village green* «деревенська лука»), *Ford, Bridgman*;
- походять із прізвиськ мешканців міста й мають у своїй основі назви примітних пунктів міста – вулиць, майданів: *Gateman, Street, Townsend* [6, с. 15].

Відантропонімні прізвища – утворені від власних імен та їхніх дериватів, а також від сполучень власних імен та їхніх дериватів із термінами спорідненості: син, дочка, брат, сестра, онук і т. д. У документах XI–XIV століть поряд із давньоанглійським терміном спорідненості *sunu* > середньоанглійським *son* – син зустрічається латинське *filius*, давньофранцузьке (*le*) *fiz, fitz* – син. Наприклад: *Rauf le fuiz William* (1299), *Henry Fitz William* (1300), *Arnald Williamssone* (1360) > *William, FitzWilliam, Williamson*.

Більшість відантропонімних прізвищ походять з індивідуального імені батька. Наприклад, ім'я *Richard* та його варіанти:

- *Richard(s), Richardson*;
- *Deeks, Dix(on), Dickson, Dickens, Dickenson, Dickins, Dickons*;
- *Digance, Hick(s), Higg, Higgins, Hitchcock, Dicklin, Diglin, Diggens, Digginson* [2, с. 165].

Як прізвища вживались і власні імена, які не зазнавали жодних змін: *Anthony, Allen*. Багато прізвищ виникло зі скорочених імен батьків (*David* – *Dawe, Dawson*; від *Anthony* – *Tonkin, Tonson, Tonnson*; *Robert* – *Robson, Ropes, Dobbs, Dobson, Hobbes, Hobson, Hopps*).

с) назви професій та посад охоплюють близько 16% всіх найпоширеніших прізвищ в Англії – *Smith* «коваль» (більше 200 000 родин мають це прізвище). Етимологічний аналіз англійських професійно-посадових прізвищ дозволяє відтворити всю соціально-економічну структуру англійського суспільства XI–XV століть. Саме в цей період формувалась основа сучасної англійської прізвищної ономастики. В основному, ці прізвища походили з прізвиськ на позначення посади, професії, ремесла їхніх носіїв. Тут можна виокремити ряд підгруп:

1. Прізвища, утворені від назв посад.

У цій групі репрезентовані прізвища, які тяжіють до різних титулів, чинів та посад, носії яких у середньовічній Англії займались безпосереднім обслуговуванням короля, членів королівської родини, що вважалося привілеєм, якою було наділене лише певне середовище осіб, які високо стояли у суспільстві: *Stewart* або *Stuart* («королівський сенешаль»); *Wardrop, Barber, Spencer* («керівник»); *Page* («подавав рушники»); *Spooners*.

Прізвища, що відображали *соціальні характеристики людини*: Knight, Squire, Gent, Sheriff, Justice, Corner, Judge, Burgess, Bailiff, Mayor, Cryer, Checker, Trumper, Clark.

Серед англійських прізвищ немало тих, що належать до церковної ієрархії: Palmer, Abbot, Bishop, Canon, Deacon, Dean, Priest, Parson [4, с. 142].

2. Прізвища, пов'язані із сільськогосподарськими професіями:

– з основою на позначення *догляду за тваринами*: Hurd, Hird, Heard (від herd – пастух, чередник); Coward (Cowherd); Swinnart (swine – herd); Hoggart, Porcher;

– Smith («коваль») – одне з найпоширеніших в Англії та США прізвищ – первинно позначало «майстер у металевій справі». Це прізвище входить до складу таких складних прізвищ, як Brownsmith, Blacksmith, Greensmith, Whitesmith, Redsmith, Goldsmith, носії яких, відповідно, мали справу з міддю, залізом, свинцем, оловом та золотом [5, с. 17];

– ті, що мали закінчення – wright, відносили до професій людей, які працювали з деревом – Cartwright, Wainwright, Boatwright, Wheelwright [8, с. 11].

3. Прізвища, утворені від назв різноманітних ремесел, якими займалися люди: Archer, Arrowsmith, Browman, Stringer, Fletcher, Plater, Lardener, Beller, Smoker:

– прізвища, що виникли у зв'язку з появою виробництва й торгівлі сукном: Woolen, Woolley, Packer, Sherman (shear-man), Walker, Fuller, Tucker, Seamer, Teazle, Comber, Webber, Tailor [7, с. 282].

Онисові англійські прізвища зазвичай походять із прізвиськ-епітетів, які утворюються від загальних назв, що не входять до топонімної чи антропонімної лексики: борода, цап, жайворонок, дятел, коваль, барон, сміливий, дикий та інші. Наприклад: Aelfsige mid tham Berde (1100–1130), Alwine bierd (1148) > Beard.

У складі прізвищ-епітетів за лексичним значенням вихідних форм можна виокремити декілька підгруп прізвищ, а саме на позначення:

– біологічних особливостей людини за її найбільш примітними фізичними, фізіологічними та духовними якостями: Henry Bigge (1177) – великий; Thomas le Brade (1212) – широкий; Henry Brag (1260) – хвалько; Strong, High, Longman, Elder, Small, Armstrong, Cudlipp («заяча губа»);

– кольору волосся людини: Black, White, Grey (Grizzle, Grissel); White (Hoar, Whiteman, Blunt); Red (Reid, Reed, Read, Redman);

– моральних, розумових здібностей людини: Bad, Good, Wise, Gay, Joyce, Makepeace Friend;

– умов життя їхніх носіїв: Poore, Rich, Ragman ('ragged man'), Masterman;

– схожості іменованих (за складом розуму, характеру, поведінкою) з тваринами, птахами, рибами, рослинами та іншими представниками навколишньої флори й фауни: *Bull, Calf, Poppy, Starling* [2, с. 52].

Дослідження етимологічних та семантичних особливостей становлення та розвитку системи англійських прізвищ дозволяє виокремити концептуальне поле, що й складає основу ономастичного англійської мови загалом – це прізвища, що надавалися людині:

– за місцем проживання (за назвами міст та країн, графівств, річок, рослин);

– за особливостями соціальної характеристики людини – професії чи посади, чинів, титулів;

– за особливостями її фізичних, біологічних, розумових здібностей та якостей.

Отже, система англійських прізвищ пройшла довгий і тривалий процес свого формування та становлення, відбиваючи характерні економічні, соціальні, суспільні, моральні та психологічні чинники й особливості життя та розвитку англійського народу.

Література

1. Аксенова А.В. Семантика имени собственного. Языковые подсистемы: сб. науч. раб. Тверь: Твер. гос. ун-т, 2002. 198 с.
2. Горбаневский М.В. В мире имен и названий. Москва: Наука, 1988. 192 с.
3. Пак С.М. Имя собственное в лингвокогнитивном освещении. *Вестник Моск. ун-та. Сер. 9. Филология*. Москва, 2004. № 1. С. 161–170.
4. Системы личных имен у народов мира: коллективная монография / [ред. колл.: Джарылгасинова Р.Ш., Крюков М.В., Никонов В.А., Решетов А.М.]. Москва: Наука, 1986. 383 с.
5. Стілов О. Семантична модифікація власних назв. *Українська мова*. Київ, 2005. № 2. С. 88–97.
6. Шерешевская Е.Б. О значении имени собственного: межвуз. сб. науч. трудов [Вопросы лексической и фразеологической семантики]. Ростов-на-Дону, 1980. С. 14–20.
7. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge University Press, 1995. 598 с.
8. Rybakin A.I. Dictionary of English Surnames, Russian Language. Москва: Наука, 1986. 586 с.

*Олена Антонюк
(м. Вінниця)*

БІЛІНГВІЗМ, ДИГЛОСІЯ ЧИ СУРЖИК (ДО ПИТАННЯ МОВНОЇ СИТУАЦІЇ МІСТА ВІННИЦІ)

Дослідження таких мовних явищ, як білінгвізм, диглосія і суржик важливе з багатьох причин. По-перше, у лінгвістиці до цього часу не вироблено єдиних критеріїв щодо чіткого розмежування вказаних понять; по-друге, ці явища тісно пов'язані з культурою мовлення як окремого індивіда, так і суспільства в цілому; по-третє, усвідомлення причин, природи й механізмів виникнення та функціонування цих явищ у живомовному середовищі сучасного міста дає можливість розробити ряд рекомендацій і заходів, які сприятимуть розширенню сфери використання української літературної мови, зміцненню її позицій.

Мовна ситуація сучасного міста є об'єктом дослідження багатьох мовознавців, серед яких М. Китайгородська, О. Селіванова, Л. Ставицька, Л. Масенко, Т. Миколенко, Т. Гарлицька, Н. Матвєєва, С. Нередкова, Т. Ткачук та ін.

Як відомо, на формування мовної ситуації впливають чинники економічного, політичного, демографічного та іншого характеру. Перетворення ж, що відбуваються в суспільстві, так само відбиваються на стані соціально-комунікативної системи, і, у свою чергу, змінюють мовну ситуацію, характерну для конкретної спільності. Таким чином, під мовною ситуацією розуміють характерний для суспільства спосіб задоволення комунікативних потреб за допомогою однієї чи кількох мов, або сукупність форм існування (а також стилів) однієї мови чи сукупність мов у їх територіально-соціальному взаємозв'язку й функціональному взаємовпливі у межах певних географічних регіонів або адміністративно-політичних утворень [2, с. 616].

Мова сучасного міста, за С. Нередковою, це усталена у визначальних рисах і водночас динамічна мовна цілісність, яка об'єднує мовні елементи, спільні з літературною мовою, просторіччям, територіальними та соціальними діалектами [4, с. 230]. Мовна ж ситуація міста має свою специфіку. Л. Ставицька зазначає, що місто як культурний феномен породжує своєрідну модель поведінки і за своєю природою (як соціальний конгломерат) передбачає вербальну активність жителів, поза якою не можна говорити про комунікативну потужність будь-якої мови [5, с. 242]. Така вербальна активність здійснюється за допомогою різних засобів – мов, діалектів, жаргонів, стилістичних різновидів однієї мови та ін., і характеризується екзотичністю з перемиканням або змішуванням кодів.

Подібна мовна ситуація спостерігається і в місті Вінниці, тому й розглянемо три основні її вияви, а саме: білінгвізм, диглосію і суржик.

При білінгвізмі, за визначенням М. Кочергана, дві мови співіснують у межах одного колективу, який користується цими мовами у різних комунікативних сферах залежно від соціальної ситуації та інших параметрів комунікативного акту [1, с. 177]. Як зазначає Т. Ткачук, у м. Вінниці виявлено дві групи мовців-білінгвів: українофони та русофони. Перші легко перемикаються з однієї мови на іншу, другі ж є стійкішими у використанні своєї мови, замкнутішими у своєму колі спілкування [6, с. 75]. Наприклад, на запитання українською мовою: *Як пройти до бібліотеки Тімірязєва?*, одна з жінок, що розмовляли російською, відповіла: *Вам нужно идти прямо*. Це ж ми спостерігаємо і серед студентів ДонНУ імені Василя Стуса. Русофони навіть на заняттях з української ділової мови часто відповідають на запитання російською. Якщо ж відповідь звучить українською, то приклади можуть наводитись російською: *Ну например, заявление – это документ...*

Диглосія – володіння людиною двома підсистемами однієї мови (літературною мовою і різновидом цієї мови – діалектом; двома різними діалектами та ін.) [7, с. 117]. Перемикання кодів залежить від ситуації спілкування (офіційне / неофіційне), від статусу учасників комунікативного акту (студент – викладач, студент – студент) тощо. До прикладу, на занятті, спілкуючись з викладачем, студентка розмовляє літературною мовою, а на перерві – з відхиленням від літературної норми: *Олена Вікторівна, я забула, я зара зроблю*.

Суржик розуміють як українсько-російські мішані форми усного мовлення [3, с. 12], українсько-російський мовний гібрид / гібридні українсько-російські форми мовлення [3, с. 47, 48], мішаний тип мовлення / змішане українсько-російське мовлення [3, с. 58, 59]. У свідомості носіїв суржику відсутнє чітке розрізнення двох мовних систем, що спричиняє хаотичне змішування елементів обох мов [3, с. 64]. Суржик, за нашими спостереженнями, є звичним мовним явищем для Вінниці. Наприклад, у студентському середовищі: *бігом здавайте гроші на подарок*; у транспорті: *пропустіть мене, пожалуста*; під час телефонної розмови: *не переживай, я тоже опаздую*; у перукарні: *дліну оставляємо* (про довжину волосся зачіски) та ін.

Отже, дослідження мовної ситуації сучасних міст є дуже важливим, оскільки це дає можливість не тільки схарактеризувати живе мовлення містян, а й спрогнозувати подальші кроки щодо розвитку певної моделі мовної поведінки, зорієнтованої на використання саме українського мовного коду.

Література

1. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. Київ : Академія, 1999. 288 с.
2. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н.Ярцева. Москва : Сов. энциклопедия, 1990. 685 с.
3. Масенко Л. Суржик: між мовою і языком. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 135 с.
4. Нередкова С.С. Мовна ситуація Луганська. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2013. Вип. 34. С. 230-234.
5. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг: соціальна диференціація української мови. Київ : Критика, 2005. 464 с.
6. Ткачук Т. До питання про мовну толерантність (результати опитування, проведеного у Вінницькій області). *Мова: класичне – модерне – постмодерне*. 2017. Вип. 3. С. 68-76.
7. Швейцер А.Д. Современная социалингвистика: Теория, проблемы, методы. Москва : Наука, 1976. 175 с.

Олена Жаровська
(м. Вінниця)

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ УНІВЕРСАЛІЇ В ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Кожна наука, як відомо, має свій категоріальний апарат або систему категорій, за допомогою якої здійснюється осмислення та відображення предмету відповідної галузі. Під категоріями розуміють найбільш загальні поняття, які відображають універсальні властивості й відношення об'єктивної дійсності. До найбільш усталених культурологічних категорій можна зарахувати такі: культурні об'єкти (культурні риси, артефакти, культурні системи і конфігурації), культурні процеси (культурогенез, функціонування культури, відтворення культури та ін.), культурні властивості (функціональність, семантичність, універсальність, локальність, унікальність культури та ін.), культурні функції (соціокультурна організація та регуляція, пізнання, акумуляція, селекція та трансляція соціокультурного досвіду та ін.), культурні норми (зразки, правила, традиції, стиль, мода та ін.), культурні позначення (знаки, символи, образи, культурні тексти та ін.), процеси і результати засвоєння культурного досвіду індивідами (соціалізація, інкультурація, акультурація, навчання та ін.), міжкультурні взаємодії (запозичення, культурна дифузія, культурний синтез та ні) тощо [4].

Культурна система (грец. *συστήμα* – поєднання, утворення) – це цілісна сукупність підсистем та елементів культурного об'єкту, між якими існує закономірний зв'язок та взаємодія, що обумовлює його властивості та

закономірності функціонування. Структура системи – це стійка сукупність підсистем, елементів культурного об'єкту та зв'язків між ними, що забезпечує його цілісність та зберігання основних властивостей при зовнішніх та внутрішніх змінах. Зв'язок між елементами культурної системи – стійкі відносини між елементами, що обумовлюють залежність властивостей одного елемента від властивостей інших елементів системи. Відтак, культурна система є сукупністю взаємопов'язаних та взаємозалежних культурних елементів [2].

Культурна система – певним чином упорядкована сукупність культурних рис і форм, яка історично склалася на практиці деякої людської спільноти та розглядається з точки зору її типічності, універсальності. У випадку, коли певна культурна система розглядається не з позиції виявлення типового, а з метою дослідження неповторності поєднання елементів системи, її унікальності, використовують поняття культурної конфігурації. Таким чином, будь яка конкретно-історична культура може бути розглянута і як власне культурна система, і як культурна конфігурація (акцент на неповторність цієї системи) [4].

Актуальним нині є дослідження культурної системи в межах інформаційного суспільства та виявлення універсальності, котра притаманна усім культурам. Так, А. Новицький [5, с. 26] окреслює такі ознаки переходу постіндустріального суспільства до інформаційного: поняття «інформація» набуває нового значення; значний розвиток інформаційних та телекомунікаційних систем в усіх сферах життя людини; загальний доступ до мережі інтернет; зміни, пов'язані із зайнятістю населення, формування, становлення і розвиток новітніх суспільних відносин, створення новин суспільних конфігурацій, суспільних груп, суспільних відносин; при здійсненні досліджень в різних галузях науки використовується різноаспектне визначення наукових підходів для вирішення проблем теоретичного обґрунтування у сфері суспільних змін; створення новинно-мережевих субкультур, що притаманні віртуальним відносинам; можливість аналізу, планування та наукового прогнозування суспільного розвитку, де найвищою цінністю є знання та інформація; різноманітність пізнавальних процесів, які зумовлені науковими дослідженнями у різних сферах науки; вивчення проблеми пізнання нових можливостей, що притаманні нашому суспільству, та співставлення знання та інформації з реальністю, дослідження умов вірогідності та істинності пізнання інформаційного суспільства; виникнення та розвиток специфічних суспільних інститутів, що притаманні новим інформаційним відносинам у суспільстві [5, с. 25]. Формування інформаційного суспільства, спровокувало виникнення такого нового феномена сучасності, як інформаційно-культурна глобалізація. Саме остання щонайбільше спровокувала неоднозначні та почасти негативні трансформації, які нині загрожують розмиванням традиційних підвалин

культурної самототожності, провокуючи виникнення на їх місці нових, суперечливих поєднань у формі своєрідних міксів різних ментальних цінностей. Перший негативний наслідок інформаційно-культурної глобалізації – трансформації у мовній сфері. Саме національна мова, з одного боку, слугує засобом ідентифікації (співвіднесення) людини себе з певним культурним середовищем та дає змогу останньому визначати своє позиціонування серед інших культурних спільнот у світі [6].

Інформаційне суспільство – це суспільство, яке ґрунтується на інформації (Парламентська Асамблея Ради Європи, 1997). У світовому суспільно-політичному просторі також здійснювались спроби визначити його сутність, зокрема: інформаційне суспільство – комплексне поняття, у якому економіка, наука й культура є взаємодоповнювальними чинниками, а основний успіх пов'язаний із синергією усіх складових. Найголовнішим ресурсом розвитку суспільства є люди, їхні інтелектуальні, творчі, духовні здібності. Нині найбільш обмежений і найдорожчий ресурс – знання й компетенції. Завдання суспільства – створити умови для реалізації потенціалу кожної людини за допомогою інформації, знань, інформаційно-комунікативних технологій. Ці положення були відображені в документах Єврокомісії, а термінологія дещо змінена. Єврокомісія надала перевагу термінам «інформаційна інфраструктура» й «інформаційна супермагістраль» на противагу поняттю «інформаційне суспільство». У такому суспільстві починає виникати мозаїчна культура (вихоплена з певного історичного або культурного контексту) і з'являється мозаїчна ідентичність (котра складається іноді із протилежних ідентичностей, які суперечать одна одній), що набуває поширення завдяки новим формам комунікацій, включаючи медійні (S. Turkle).

Останні роки характеризуються збагаченням суспільного лексикону такими поняттями, як «комп'ютероопосередкована політична комунікація», «електронний уряд», «кіберполітика», «електронне громадянство», «кібердемократія». Саме інформаційна революція, що сьогодні розгортається фактично на наших очах, і визначає рух до іншого нового суспільства – інформаційного, чи «суспільства знань» [3, с. 75]. Однією з фундаментальних характеристик цього суспільства є його глобальний характер. Процес формування суспільства характеризується стиранням меж між країнами та народами, змінюється структура світової економіки, більш динамічним та конкурентним стає ринок. Знання та інформація стають одними із ключових ресурсів країни, масштаби використання яких прирівнюються до використання традиційних ресурсів, і доступ до них є одним з основних факторів соціально-економічного розвитку цієї держави. Тому одним з пріоритетних завдань вважають формування та посилення розвитку інформаційної інфраструктури. Водночас новітні інформаційні технології, проникаючи чи не в усі сфери людського життя, продукують не лише нові

можливості щодо вирішення низки проблем, однак і породжують нові проблеми та загрози, такі як розрив зв'язків між державами, так і в межах окремої країни, додержання свободи слова та відсутність цензури, захист прав та інтересів етнічних меншин і підростаючого покоління, збереження національної мови та культурного спадку у нових умовах, охорона інтелектуальної власності, протистояння культурній експансії інших країн. Створення глобального інформаційного суспільства нині є об'єктивно-зумовленим процесом, основою якого слугує зростаючий вплив нових інформаційно-телекомунікаційних технологій на усі сфери людського життя, взаємовідносини держави та суспільства і міжнародні відносини в цілому [3, с. 45].

Нині можна говорити про загальні гуманітарні тенденції розвитку глобального мережевого співтовариства. З огляду на це, цікавими є ідеї японського дослідника Й. Масуди, за прогнозами якого створюване в його країні суспільство повинно й буде ґрунтуватися на комп'ютерній техніці. Роль людського чинника або змінюється, або значно посилюється за рахунок інтелектуальної праці. Найважливішою цінністю в такому суспільстві буде час, на відміну від індустріального суспільства, у якому нею (цінністю) було споживання товару [1]. Таким чином, інформаційне суспільство трансформувалося в інформаційно-комунікативне. Інформаційно-комунікативне суспільство – це суспільство, де базовою цінністю є не знання, не інформація, а комунікація між соціальними акторами, групами й окремими індивідами.

Література

1. Від інформаційного до інформаційно-комунікативного суспільства. / Електронний ресурс URL : https://pidruchniki.com/19110108/psihologiya/vid_informatsiynogo_informatsiyno-komunikativnogo_suspilstva
2. Герчанівська П. Е. Аналіз культури в парадигмі теорії систем. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв № 1'2017 С. 3-7 URL:https://nakkkim.edu.ua/images/vidannya/Visnyk_NAKKKiM/Visnyk_1_2017.pdf
3. Дзьобань О. Л. Інформаційна безпека у проблемному полі соціокультурної реальності [Текст] : монографія / О. П. Дзьобань. Х. : Майдан, 2010. 260 с.
4. Категорії культурології / [Електронний ресурс] URL : https://studopedia.com.ua/1_6663_kategorii-kulturologii.html
5. Новицький А. М. Феномен «інформаційного суспільства як об'єкт наукового дослідження. Інформація і право. 2011. № 1. С. 25-29

6. Пилявець Л. С. Мова і глобалізаційні трансформації в українській культурі: теоретичні аспекти. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв № 1'2017 С. 53-56. URL : https://nakkkim.edu.ua/images/vidannya/Visnyk_NAKKKiM/Visnyk_1_2017.pdf

Igor Protsenko

Universidad del Norte (UniNorte),

(Asunción, Paraguay),

Universidad Nacional de Donetsk Vasyl Stus,

(Vinnytsa, Ucrania)

**SITUACIÓN LINGÜÍSTICA DEL PARAGUAY.
PECULIARIDADES DEL ESPAÑOL Y EL GUARANÍ PARAGUAYO.
JOPARÁ – “LA TERCERA LENGUA DEL PARAGUAY”.
(reflexión de la situación lingüística del Paraguay en la literatura.
Novela de Juan Manuel Marcos “El invierno de Gunter”)**

Objeto de nuestro estudio son paraguayismos, las unidades lingüísticas, típicas para Paraguay.

Breve análisis de lo que se considera como “paraguayismo” por algunos lingüistas representan Leni Pane en el libro “Los paraguayismos” [6, pp. 14-15], Isabel Baca de Espínola y Ebelio Espínola Benítez en su libro “Glosario de paraguayismos en el *Hijo de Hombre* de Augusto Roa Bastos” [2, p.13].

Los autores mencionan que hay varios entendimientos del problema. Paraguayismos se consideran como:

- el léxico con las peculiaridades fonéticas en el español de Paraguay: p.ej. *camisá, cociná, sabaná*, etc.;
- las palabras españolas empleadas en la base de morfología del guaraní y las unidades lingüísticas construidas en la base del sintaxis del guaraní (se trata en primer lugar del sistema verbal);
- léxico de origen guaraní, que se usa activamente en el español de Paraguay: p. ej. *mbejú* ‘torta de almidón, queso y grasa’ [9, p.14], etc.

En todas formas, la determinación básica de del léxico analizado es: los paraguayismos son las unidades del lenguaje de Paraguay que se reflejan en varios niveles de la lengua: fonético, gramatical, lexical, sintáctico.

Paraguayismos fonéticos.

Carlos Alberto Posineri Scala menciona que el habla de Asunción y del Paraguay “se sitúan dentro del español austral guaraní” y menciona lo siguiente [6]:

- tendencia a oclusión glotal entre palabras, sobre todo entre consonante y vocal;
- tendencia de nasalización vocálica;
- tendencia a vocalizar [k] y [b] en final de la sílaba: *pacto* [pauto], *cable* [caule];
- tendencia de debilitamiento de [b], [d], [g]: *agujero* [aujero], *paraguas* [parauas];
- tendencia de la pronunciación fricativa de [che];
- tendencia a pronunciación asibilada de [z] de *rr* y de *tr*: *carro* [kazo], *tres* [tzes], etc.

Paraguayismos gramaticales (morfosintácticos).

1. Lo primero y más demostrativo en el español de Paraguay es el fenómeno del voseo. Voseo es el uso del pronombre *vos* para el tratamiento de cercanía en lugar de *tú*. “A diferencia con otros países, ésta modalidad no constituye una irreverencia o una confianza tomada en exceso por encima de lo que correspondiere en las circunstancias” [8, p.17]. Hay que mencionar que forma de *usted* en Paraguay existe, sin duda, pero su tratamiento tiene ciertas connotaciones. Una de ellas es “otorgar o demostrar respeto para con el interlocutor de turno (sin dejar de ser amigable o de vinculación cercana como en caso del voseo)” [14, p.17].

Vamos a demostrar los ejemplos de voseo en la novela de Juan Manuel Marcos “El invierno de Gunter”.

1.1. El uso de *vos* en lugar de *tú* en el lenguaje de los jóvenes: *Me imagino que vos te bañarás en un saque– dice Verónica a Chipi* [8, p.92]. Verónica y Chipi son los protagonistas jóvenes de la novela.

1.2. La gente que pertenece a la clase culta, a la clase elitista evita usar las formas “populares”: *Usted debe ser el doctor Roberto Asuaga – dice Monseñor Simón Cáceres* [3, p. 115]; *Cuando yo tenía tu edad, solo pensaba en mis estudios... Comprendo que debes buscar tus...expansiones. ¿Has conocido a alguna chica que te gusta?* [3, p.115] – dice tuteando a su hijo el protagonista, que representa la gente de la clase alta, educada, doctor Evaristo Sariá-Quiroga.

2. El uso de *vos* tiene ciertas peculiaridades en cuanto a concordancia. El verbo aparece en la segunda persona singular, *tú*, o plural, *vosotros*, y, en algunos casos en tercera persona en vez de *Usted* o *Ustedes* en las formas distintas de la tradición peninsular.

2.1. En primer lugar este fenómeno se nota en el Presente de Indicativo:

a) el verbo *ser* pierde sus formas tradicionales (peninsulares) y se usa en forma de *sos* (en segunda y tercera persona de singular y plural): *Sos la primera yanqui que conozco a quien le importa la parentela* [3, p.91];

b) el uso de *vos* explica la tendencia a la monodiptongización con la acentuación de la última sílaba:

- en los verbos irregulares (p. ej. *tenés* en vez de *tienes*, etc.), etc.
- en los verbos regulares: ¿*Cuánto tiempo creés que nos llevará el trabajo...*? [3, p.84], etc.

2.2. Influencia de vos en la formación del Imperativo:

a) acentuación de las últimas sílabas en los verbos regulares: *Apagà las luces* [3, p.104]; etc.

b) conjugación (formación) de los verbos irregulares en la base del modelo mencionado en el punto anterior – eliminación de la *r* final del infinitivo con la acentuación de la última sílaba: *vení, vamos a meternos* [3, p. 104], etc.;

3. El uso los sufijos diminutivos, abreviaciones a apocopes sin ningunas connotaciones: *chausito* del *chau*, *derechito* en vez del derecho ‘recto’ [3, p. 207], *todito* en vez de todo, [3, p. 275], *bibli* – ‘biblioteca’, *finde* – ‘fin de la semana’, *Facu* – ‘facultad’, *Majo* – María José, *Josema* – José María, *Juanjo* – Juan José, etc.

- abreviaturas como la base de los ocasionalismos: *pyo* – ‘paraguayo’ (usan los jóvenes en las redes sociales). *PY* – es el código internacional del país, el Paraguay, *o* – terminación del género masculino del gentilicio..

4. Tendencia a falta de concordancia de género y número: *camisa blanco, ríos profundo*. Carlos Alberto Posineri Scala [8].

5. Unos de *leísmo*: *le quiero a mi hija*.

6. Tendencia a eliminación de cópula: *mi novia [es] hermana de Pedro*.

7. Uso de *queísmo* y *dequeísmo*: *dijo de que, hacer saber de qué, retiró su voluntad que*.

8. Uso de indicativo por subjuntivo dependiendo de verbos de creencia, mandato, deseo o voluntad: *no creo que viene hoy*.

9. Uso de la preposición *en* para indicar la dirección: *voy en Asunción*.

10. Uso de concordancia con el verbo *haber*: *hubieron otras lomadas*, etc.

Paraguayismos lexicales.

El problema que aparece frente a cualquier investigador del léxico del español de Paraguay es que en este país conviven dos lenguas oficiales: español y guaraní. En este trabajo nos concentramos en la clasificación de los paraguayismos lexicales y demostraremos su uso en la novela de Juan Manuel Marcos “El invierno de Gunter”.

En la novela de Juan Manuel Marcos “El invierno de Gunter” se destacan siguientes grupos de paraguayismos:

1. El léxico que nombra las realidades de la vida cotidiana:

1.1. Representantes de flora: *lapacho* ‘tipo del árbol de flor brillante’ [3, p. 268], etc.

1.2. Representantes de la fauna: *surubies* ‘pez grande y comestible de los ríos del Cono Sur’ [3, p. 87], etc.

1.3. Comida y bebida: *mbeyù* ‘torta de almidón que incorpora harina de maíz o fariña de mandioca, junto con otros ingredientes’ [3, p. 279]. Hay que mencionar que *mandioca* es también comida para los europeos exótica y poco entendida. *Sopa paraguaya* ‘no es un líquido, sino una especie de torta o pan, hecho de harina de maíz, cebolla, huevos, queso, y otros ingredientes’ [3, p. 279]; *papa y repollo* ‘patata’ y ‘col’ [3, p. 220]; *yuyo* ‘especie de hierba’ [3, p. 212]; *tereré* ‘bebida de la hierba mate, pero con el agua fría’, etc.

1.4. Vivienda: *pieza* ‘habitación’ [3, p. 100]; *placar* ‘armario’ [3, p.85].

1.4.1. En la base de los sustantivos, paraguayismos-españoles, se forman los verbos que se usan y se entienden solamente en el Paraguay. *Piletear* proviene de la palabra *pileta*. En Grecia antigua tenía significado ‘recipiente para guardar el guay de la lluvia’. Con este significado se conserva en España, pero en el Paraguay nombra ‘piscina’. De *so piletear* es ‘nadar en la piscina’. *Tererear* – es tomar *tereré*.

1.5. Transporte: *nafta* ‘gasolina’ [3, p. 220]. En la novela no aparece, pero en Paraguay se dice *manejar* el coche en vez de.

2. El léxico que nombra las realidades de los personajes y acciones mitológicos, de las leyendas de Paraguay: *karai* – del guaraní de *mbya* ‘líder religioso’, en guaraní paraguayo ‘señor’; *Tierra sin Males* ‘paraíso terrestre’ [3, p. 45], etc.

3. El léxico que describe la capa cultural de Paraguay:

3.1. Tradiciones y costumbres.

3.1.1. Formas de llamamiento, tradiciones de la comunicación: *chamigo* – combinación de *che* en guaraní ‘mi’ y *amigo* – ‘mi amigo’ [3, p. 80], etc.

3.2. *Guaranía* – género de canción creada por el compositor paraguayo José Asunción Flores, 1904-1972 [3, p. 82];

3.3. Desde el punto de vista formal a los paraguayismos españoles pertenecen vocablos que se caracterizan por:

Modismos

Un modismo, en cambio, de refrán, no educa, no tiene esa intención. Describe una situación, un rasgo de personalidad y nada más. Por ejemplo: Ser un puerco o comer más que un remordimiento. Un modismo puede ser una frase o una palabra sola (<https://es.wikipedia.org/wiki/Modismo>).

Algunos ejemplos de los modismos paraguayos del Glosario de los modismos paraguayos de Natalio Rubinszhtein.

Andar detrás – es una expresión que casi podría asemejarse al estar pescando (estar cazando – en su sentido figural). No obstante, se refiere a alguien que quiere descubrir algo, obtener algo o también tratar de especular a una dama.

Demasiado mucho – es relativamente similar a la expresión anterior, pero con una fuerza especial. Por ejemplo, *esto me ha gustado demasiado mucho* – sería equivalente a indicar que esto me ha gustado “muy mucho”.

Comer comida – de primer punto de vista parece tautología, pero en el Paraguay tiene el significado comer, sin ningunas connotaciones.

Modismo *un poco* tiene dos acepciones.

La primera. *Un poco* utilizado como ‘por favor’: *Andá un poco a hacer eso...; vení un poco. Pero mirá un poco* – referido a algo que desea que se considere o se tenga en cuenta para un trabajo o un pedido.

La segunda. El término podría ser referido a las expresiones de sorpresa, como: *¡Mirá un poco!* Se refiere a una reflexión o comentario final ante un hecho circunstancial que ha producido asombro, quizás disgusto, o seguramente, sorpresa.

El guaraní paraguayo

Un problema que tiene el guaraní es como nombrar los elementos nuevos.

La solución se ofrece en dos formas.

La primera, es el uso de las palabras intactas del castellano. Pero así se destruye el sistema del guaraní, contra más palabras prestadas, menos queda de la lengua original.

La otra opción es nombrar los objetos nuevos a través de la descripción. Por ejemplo, la palabra “avión”. En la novela “El invierno de Gunter” de Juan Manuel Marcos hay una frase “... *ha tenido suerte de conseguir lugar en este avión*” [3, p. 47]. En la traducción de la misma novela al guaraní encontramos: *guyra pepoatânguera* [4, p. 30]. El sentido de avión de forma de: *guyra* – ‘pájaro’; *pepo* – ‘ala’, *atã* – ‘duro’, *nguéra* – ‘todo juntos’. Quiere decir que los guaraníes imaginan el avión como un pájaro con alas duras. Pero hay otra forma de nombrar avión en guaraní – *kuruzu veve*: *kuruzu* – ‘cruz’, *veve* – ‘vuela’, es decir el objeto en la forma de la cruz que vuela.

La segunda forma de formación de las palabras para el guaraní parece más apropiada por siendo esta lengua – la lengua de las imágenes.

Por ejemplo. Para nombrar el ‘cielo’ el guaraní tiene dos palabras.

La primera es *ára*, que además del nombrar la ‘bóveda del cielo’.

La segunda es *yvága*, que tiene significado ‘cielo’ en el sentido del ‘Paraíso, Edén’. Apareció con la llegada de la religión católica en las tierras de los guaraníes.

Otro ejemplo llamativo para demostrar que el guaraní es la lengua de las imágenes.

Antes del inicio de la mestización y el proceso de cristianización de los guaraníes, ellos tenían otro vocablo para nombrar el Paraíso – *Yvymarae’y* – ‘La tierra sin Males’. Los guaraníes creían y en su mitología se guarda esa creencia que “morada de los antepasados, sin duda, la Tierra sin Mal (Edén donde no se necesita

labrar la tierra para que ella produzca y el cuerpo se vuelve inmortal) era igualmente un lugar donde “sin pasar por la prueba de la muerte” se podría ir en el cuerpo y alma. Es la concepción revolucionaria porque revela que los hombres aspiraban a ser inmortales como Dioses, observando que los venidos de lejos – los conquistadores – no se pactaron de este rasgo distintivo de la cultura de los guaraníes” [9].

Jopará – “la tercera lengua del Paraguay”

El misionero austriaco Martín Dobrizhoffer menciona la existencia de “tercera lengua” en Paraguay ya en finales del siglo XVIII: “Todo el vulgo, aun las mujeres de rango, niños y niñas, hablan el guaraní como su lengua natal, aunque los más hablen bastante bien el español. A decir verdad, mezclan ambas lenguas y no entienden bien ninguna... Como suele ocurrir generalmente, cuando aún en la vejez, se aprende idiomas, los españoles corrompían miserablemente la lengua india y las indias la española. Así nació una tercera o sea la que usan hoy en día” [1, p. 149-150; 4, p. 68].

El fenómeno de jopará se observa en siguientes áreas.

1. Formación de las palabras nuevas en la base de las rices de los vocablos de dos lenguas.

- en la lengua coloquial de los paraguayos hay palabras una parte de las cuales es del español, otra del guaraní. Por ejemplo. *Chamigo*: *che* en guaraní ‘mi’, *amigo* del castellano [3, p. 76].

2. Guaranismos con morfología y sintaxis del español.

- a la palabra guaraní se añaden los marcadores gramaticales del castellano: casa llena de *poras* – es pluralización hispanizada del guaraní *póra* – ‘fantasma’ [3, p. 214].

- uso de las particular gramaticales del guaraní junto con unidades lexicales castellanas: *...esta ko’ es una ciudad enorme... como Buenos Aires pero sin demasiados curepí... Casi nadie habla inglés, tampoco guaraní, así que maneja en castellano* [3, p. 275]: Partícula ‘ko en guaraní frecuente en las oraciones declarativas e intensifica la confirmación – ‘ésta y no otra ciudad es enorme’.

Conclusión

Con los ejemplos sacados de la novela de Juan Manuel Marcos “El invierno de Gunter” se revela el comportamiento de la gente del Paraguay de diferentes capos sociales y en varias situaciones comunicativas durante los años 80 del siglo pasado y de hoy.

El uso de los paraguayismos y demostración las peculiaridades del bilingüismo paraguay (español-guaraní).

Así, al leer la novela “El invierno de Gunter”, se entiende que los paraguayismos lexicales que se relacionan con la toponimia y los nombres propios de los personajes históricos demuestran procesos del desarrollo socio-políticos y culturales del siglo XX en el Paraguay.

Las palabras que nombran a los representantes de la fauna y flora, la comida, los objetos de la vida cotidiana – es decoración del escenario en el que actúan los protagonistas de la novela que se llama “la vida real de los paraguayos de los años 80 del siglo pasado”.

Léxico mitológico revela el alma y explica los hechos de la gente durante de dictadura de Stroessner.

El guaraní suena como la música, envolviendo todas las acciones con su magia, acariciando el oído de los protagonistas y de los lectores.

La idea principal de esta investigación es provocar interés a los colegas para desarrollar los temas juntos, discutir, buscar la verdad.

En las investigaciones posteriores vamos a profundizar el tema del funcionamiento de los paraguayismos en este país, intentaremos explicar las procedencias de las formas gramaticales, fonética o lexicales de habla de Paraguay con la finalidad general de crear el diccionario de los paraguayismos que puede ser útil como para la gente hispanohablante (de los países de América), tanto para los nativos de otras leguas que estudian español y sus peculiaridades en varias formas.

Referencias

1. Dobrizhoffer, Martín. 1974. Historia de los Abipones. V. 3. Resistencia. [Portal Guaraní]. URL: http://www.portalguarani.com/1673_martin_dobrizhoffer/13495_historia_de_los_a_bipones_volumen_iii_padre_martin_dobrizhoffer_.html. [Accedido 18.01.19].
2. Espindola Isabel, Espindola Ebelio. Glosario de paraguayismos. En Hijo de Hombre de Augusto Roa Bastos. Asuncion: CEADUC, 2011. 167.
3. Marcos J. M. El invierno de Gunter. Edición crítica por Tracy K. Lewis [texto] Asunción: Servilibro, 2013. 449 p.
4. Marcos J.M. Gunter Araro'y. Asunción: Universidad del Norte, 2014. 284 p.
5. Melia Bartomeu. La tercera lengua del Paraguay. Asunción: Servilibro, 2013, 207 p.
6. Moliner María. Diccionario de uso del español (ed. en DVD). Madrid: Gredos. – 2007.
7. Pane L. Los Paraguayismos II. Asunción: Criterio Ediciones, 2014. 197 p.
8. Posineri Scala Carlos Alberto. Catalogo de voces hispánicas. Paraguay. Asunción. Asunción: Centro Virtual Cervantes. URL: https://cvc.cervantes.es/lengua/voces_hispanicas/paraguay/asuncion.htm [Accedido 18.10.2016].

9. Rubén Alvares. El Yvymparae'ỹ, la Tierra sin Mal. URL: <http://www.musicaparaguaya.org.py/latierrasinmal.htm> [Accedido 19.04.2018].

Марина Руденко
(*м. Слов'янськ*)

**ДО ПИТАННЯ ПРО ЗАГАЛЬНОЛІНГВІСТИЧНИЙ
АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ЖАРГОНУ
(40-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.)**

Вивчення жаргону має багату історію, зазначений феномен давно привертає увагу лінгвістів. Це зумовлено широкими можливостями жаргону в плані збагачення мови, його особливостями в національних мовах, відсутністю сталих критеріїв і оцінок.

Уже в 40-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст. існувало багато різних жаргонів. У XIX ст. – на початку XX ст. в Німеччині превалує молодіжний жаргон, носіями якого була винятково учнівська молодь. На початку XX ст. молодіжний жаргон поширюється, впливає на мову інших шарів населення.

У 1909 році Г. Гірт виділяє чотири групи жаргонів: 1) професійні мови: селян, мисливців, гірників, ремісників, купців, моряків, солдат, злочинців, філософів, математиків, граматики; 2) мови станів: релігії, юриспруденції, канцелярська, поетів; 3) мови статі: жіноча, чоловіча; 4) мови вікових класів: годувальниць, молоді, школярів, студентів. Особливе значення автор надає студентській мові.

Англійський дослідник Дж. К. Хоттен (1859) зафіксував цілий ряд жаргонізмів: соціально-професійні: (військово-) морський, військовий, театральний, друкарів, юристів; соціально-корпоративні: університетський, шкільний, злочинський, боксерський, бродяг, парламентський та ін. [5, s. 71–346].

У США в другій половині XIX ст. побутують професійно-корпоративні жаргони: університетський, гравців в азартні ігри, більярдистів, брокерів і боксерів.

На початку XX ст. Дж. Б. Грінаф і Дж. Л. Кіттрідж (1901) виділяють жаргони гуманітарних наук, філософії, релігії, школярів, студентів, моряків, різних професій, торговців, соціальних класів, державних службовців, мистецтва, спорту.

Ш. Баллі (1909) у французькій мові відмічає наявність своїх жаргонів майже у всіх великих закритих учбових закладах. Також фіксує жаргон м'ясників, злочинський тощо.

У другій половині XIX ст. – на початку XX ст. в Росії побутують жаргони шахраїв, злочинців, різних професій (кравецький і перукарський, крочників, відходництва, книжкової торгівлі та ін.), робітників фабрик і

заводів, селянський, солдатський, молодіжний, бурсацький, кадетський, гімназичний, інститутський, училищний, студентський, шкільний та ін. Жаргонним утворенням є так звані класові мови – дворянська, купецька та ін. Після революційних подій 1917 г. з'являється «нова пролетарська мова»: блатна мова деяких професій, дитяча блатна мова, злочинська мова школярів та ін.

В Україні на кінець XVIII ст. – впродовж XIX ст. побутує бурсацько-семінарський жаргон. У XIX ст. – на початку XX ст. засвідчено кримінальний, професійний жаргони. К. В. Широцький (1904 – 1906), крім бурсацько-семінарського, фіксує жаргони: морський, друкарський, шахтарський, копачів скарбів, ковалів, тюремний тощо.

Упродовж другої половини XIX ст. – початку XX ст. лінгвісти Європи та США приділяють певну увагу жаргону, висвітлюють питання його походження та функціонування. Але на той час жаргон фіксувався переважно в глосаріях та словниках. Теоретичних досліджень було обмаль. Розуміння жаргону в XIX ст. – на початку XX ст. в різних мовах значно відрізняється.

Ф. Толль (1864) характеризує жаргон як (французьке), зіпсоване наріччя, місцеву мову, говір; також мову, вигадану для певної мети, наприклад, мову злодіїв.

К. В. Широцький (1904 – 1906) розуміє жаргон як специфічний і для загального розуміння не зовсім приступний запас слів.

Американські лінгвісти Дж. Б. Грінаф і Дж. Л. Кіттрідж (1901) бачать у жаргоні «класичний діалект», що формується будь-яким обмеженим колом, об'єднаним загальними інтересами, наприклад, школярами, студентами, матросами, державними службовцями та ін.

На думку Ш. Баллі (1909), жаргон – це незрозуміла, таємна мова замкненого кола людей.

Уже наприкінці XIX ст. – на початку XX ст. багато лінгвістів жаргон розуміють переважно як мову окремої соціальної групи. Ш. Баллі (1909) вважає, що жаргон зароджується частіше всього в замкненому середовищі, відокремленому від зовнішнього світу або виключеному із суспільства [1, с. 278]. П. Фабричний (1923) стверджує, що кожна суспільна група людей має свою особливу «мову».

Жаргонна лексика відзначається емоційністю, експресивністю, гумором. Уже в лексиці німецького студентського жаргону в XVII – XIX ст. відмічається багатство експресивно-оцінних синонімів, жартівливість, іронія. Жартівливість, влучність, дотепність характерні і бурсацько-семінарському жаргону. Задля цього бурсаки використовують навіть мову церковно-слов'янську, – мову святого Письма й церковних книг; також ласкаві й поменшуючі бурсацькі імена (наприклад: *Куньо* (Яків), *Гесьо* (Григорій)) [4, с. 177, 179]; певні суфікси: *фотографчик* – фотограф; *шинелина* – шинеля; *закусменти* – закуска [3, с. 131].

Жаргонна лексика відзначається тематичною направленістю. У XIX ст. – до 30-х рр. XX ст. в німецькій молодіжній мові найбільш широко були представлені позначення осіб, які не є студентами. Наступною за об'ємом була група позначення людей за їх характерними рисами, частіше всього негативними. Майже так само різнобічними були і позначення студентів, котрі диференціювалися в залежності від року навчання, фінансового положення тощо. Доволі численні найменування алкогольних напоїв і тютюнових виробів, дуелей, зброї і видів покарання, а також осіб жіночої статі [2, с. 52–53].

Тематичний склад бурсацько-семінарського жаргону вміщує в собі теми, зв'язані, в першу чергу, з людиною, картиною світу, биттям, покаранням, лайкою, навчанням та ін. [3, с. 118–127].

Жаргонна лексика так само, як усе в мові, історично мінлива. Жаргонні слова конкурують між собою. Усе менш виразне виявляється в значній мірі схильним до зникнення. Зміни в лексико-фразеологічному складі жаргону, тобто поява нових лексем і фразем та втрата старих, відбуваються порівняно швидко. Особливо швидко і постійно змінюється злодійська мова, вона нестійка в часі.

Уже в XVIII – XIX ст. студентська мова з її постійно змінною семантикою представляла собою надзвичайно рухомий шар лексики німецької мови. Це підтверджується численними прикладами, зареєстрованими в словнику Ф. Клуге [6].

Незважаючи на очевидний висновок щодо мінливості й рухомості жаргонної лексики, усе ж необхідно визнати її певну стійкість. І. Мейер, зіставивши жаргонну лексику студентів Базельського університету, представлену в словнику «Basler Studentensprache» (1910), з жаргонізмами словника І. Фольмана (1846), дійшов висновку, що велика кількість жаргонізмів першої половини XIX ст. використовується до цього часу [7, с. XXVII–XXVIII].

У більшості своїй жаргонна лексика розповсюджується на всю територію використання тієї або іншої мови. Разом з тим, є жаргони, характерні для певних регіонів. У XIX ст. в німецькій молодіжній лексикі зустрічаються жаргонні лексичні одиниці регіональної приналежності: баварські, північнонімецькі, швейцарські тощо.

В. А. Тонков (1930), дослідивши злодійський жаргон, відмічає, що в словниках московських в'язниць переважав архаїчно-національний елемент, а в мові злодіїв західних в'язниць відчувався західний вплив.

Жаргонізмам притаманна багатозначність. Особливо це характерно для німецької молодіжної лексики. Підтвердженням є матеріал словника І. Фольмана (1846). Більшість наведених у словнику лексем багатозначні, і кількість значень доходить іноді до 100. Яскравим підтвердженням є, наприклад, жаргонізм *Besen*, для якого І. Фольман указує 24 значення.

Важливою рисою жаргонної лексики є позитивність. З приводу молодіжного жаргону М. Ю. Россихіна (2014) відмічає, що, незважаючи на велику кількість жаргонних найменувань для явищ, негативних з точки зору моралі і суспільної думки, молодіжний жаргон був і залишається позитивним. Молоді людикладають у свою мову все своє молодіжне завзяття, позитивну енергетику і захопленість. Про це свідчить великий арсенал жаргонних прикметників зі значенням «sehr gut, klasse, super» в студентському соціолекті XIX ст.

Здійснене дослідження дозволяє зробити такі висновки. У 40-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст. в індоевропейській сім'ї мов існує багато різних жаргонів. У цей період наукове вивчення жаргонів тільки починається. У XIX ст. жаргон досліджується переважно в глосаріях і словниках, теоретичних досліджень дуже мало. Тільки наприкінці XIX ст. – на початку XX ст. з'являються поодинокі ґрунтовні теоретичні праці з жаргону. Розуміння жаргону в різних мовах відрізняється, єдиного визначення немає, проте дослідники вже виділяють низку характерних особливостей жаргону. Перспективи подальших наукових розвідок ми вбачаємо в систематизації наукових поглядів мовознавців на жаргон, розширенні кола досліджуваних мов, вивченні праць відповідних авторів у лінгвістотіоґрафічному аспекті.

Література

1. Балли Ш. Французская стилистика. Москва : Эдиториал УРСС, 2001. 392 с.
2. Крючкова Т. Б., Нарумов Б. П. Зарубежная социалингвистика. Москва : Наука, 1991. 157 с.
3. Ставицька Л. О. Арго, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови. Київ : Критика, 2005. 464 с.
4. Широцький К. В. Бурсацький жаргон української мови на Поділлі. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія*. Харків, 1998. Т. 6. С. 175–180.
5. Hotten J. C. The slang dictionary. East Ardsley, Wakefield, Yorkshire, England : Republished by EP Publishing, Ltd., 1972. (This reprint taken from the 1889 edition). 382 p.
6. Kluge F. Deutsche Studentensprache. Straßburg : Verlag Karl J. Trübner, 1895. X, 136 s.
7. Meier J. Vorwort. *Basler Studentensprache*. Basel : Georg, 1910. S. III–XXVIII.

Валентина Тихоша
(м. Херсон)

УРБОНІМИ МІСТА ХЕРСОНА: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ

Власні назви займають значне місце у складі лексики будь-якої мови. Їх сукупність являє собою народну творчість, яка складалась століттями. З давніх часів географічні назви, їх походження та історія цікавили людей: з античності до нас дійшли давньогрецькі тексти, які мають вигляд зібрання географічних назв та їх класифікацію, спроби пояснити ті чи інші географічні назви можна зустріти у працях грецьких і римських істориків та географів.

Географічні назви, особливо давні, є історичними пам'ятками, тому що в них відобразилися соціальні відносини попередніх століть, особливості етнографії, побуту, а головне – мова відповідного періоду з усіма його рисами. Як би добре людина не володіла тією чи іншою мовою, її знання завжди будуть неповними і поверхневими, якщо вона не має уявлення про культуру, історію і традиції народу. Ономастична лексика робить можливим поєднання вивчення мови з літературою та історією народу, його культурою.

Світ, у якому ми живемо, можна назвати світом імен і назв. Адже практично кожен реальний об'єкт (часто і вигаданий) має або може мати своє власне найменування. Одні назви настільки давні, що їх сприймають як ті, що виникли самі собою, оскільки невідомий їх автор, а іноді навіть і народ, мові якого це слово належало. Історія таких імен прихована від нас завісою часу. Цим, зокрема, відрізняються назви деяких річок, морів, гір, зірок.

Місто – це сукупність різноманітних явищ суспільного життя. Місто, як багатопланова структура, потребує комплексного вивчення. Мовне дослідження цього об'єкта відстає від суспільствознавства. Наукову проблему вивчення мови міста порушили Д. Бучко, Г. Бучко, В. Лучик, Є. Степанов, С. Мартос, А. Мезенко, Л. Белай, О. Скляренко.

Однак ще відчувається гострий брак у лінгвоукраїністиці досліджень мовного побуту, зокрема урбаністичних мовних утворень українських міст, зумовлює актуальність дослідження. Актуальність дослідження зумовлена також підвищенням в останні роки зацікавленості у вивченні мовних особливостей сучасного міста, виявленні їх специфічних рис. Нагальність зібрати й проаналізувати урбоніми зумовлена тим, що цей клас онімів протягом останнього півстоліття зазнав і далі продовжує зазнавати значних змін. Багато урбонімів безповоротно і назавжди зникає з людської пам'яті, хоча майже кожен тісно пов'язаний з історією місцевої людності, в них відображається побут, вірування, творчість народу, простежуються його торговельні, господарські та культурні зв'язки. Місто прийнято вважати простором, що складається з центру й окраїн, старих і нових районів з

особливою історією, з характерними для них територіальними зв'язками, тобто саме місто має лінгвістичний ландшафт.

Власні назви внутрішньоміських об'єктів входять до складу загальнонаціональної лексики, утворюючи окремий лексичний шар, що підпорядковується законам її розвитку.

Людину здавна цікавили питання походження географічних назв, і в першу чергу своєї місцевості, їх зміст і значення. Не знаючи справжніх причин їх походження, вона пояснювала (і пояснює) ці назви за допомогою випадкової фонетичної подібності, без урахування мовних, географічних чи історичних закономірностей. Тому досить важливе місце в топонімії посідає народна термінологія. Лексика говорів має багато своїх місцевих особливостей. У ряді випадків вони є єдиним джерелом для пояснення окремих, на перший погляд зовсім неясних топонімів. Місцеві географічні терміни здавна брали активну участь в утворенні власних географічних назв – топонімів. Отож знання народної географічної термінології (як української, так й іншомовної), різних діалектів значно полегшує розкриття суті топонімів, їх значення, значною мірою служить для визначення їх змісту.

Топонімія України об'єднує власні назви будь-яких географічних об'єктів, залежно від характеру яких виділяють гідроніми, ороніми, ойконіми, хороніми, дрімоніми та ін. У системі кожного з цих розрядів реалізуються різні принципи й мотиви номінації, між якими існують спільні та відмінні риси. Топоніми становлять одну з найчисельніших груп у складі української мови загалом, що зумовлено розмаїттям і невизначеною кількістю позначуваних ними географічних об'єктів. Початок їх системного лінгвістичного вивчення в Україні припадає на кінець 50-их - 60-і роки ХХ ст. у зв'язку з підготовкою "Гідронімічного атласу України" (керівник К. К. Цілуйко), після того як на IV Міжнародному з'їзді славістів було вирішено створити загальнослов'янський ономастичний атлас (керівник В. Шмілауер) та його частину – загальнослов'янський гідронімічний атлас (керівник П. Зволінський).

Мовознавці Ю. Карпенко, Д. Бучко вважають, що для номінації топонімів має значення мотив номінації [1]. Терміносполучення «мотив номінації» пов'язане з урахуванням конкретної причини та характерної особливості, що стала примітною ознакою в процесі називання географічного об'єкта. Таке розуміння мотиву номінації є традиційним і загальноприйнятим у топоніміці, а всі пов'язані з процесом назвотворення терміни (способи, принципи, або сфера, й мотиви номінації) з урахуванням певних особливостей закріпилися в різних розділах ономастики і в мовознавстві загалом [1, с.75-79].

Місто як об'єкт вивчення цікавить сьогодні представників численних напрямів наукових досліджень. Найбільших успіхів у вивченні феномену міста мають сьогодні географи. У географів склався такий самостійний

дослідницький напрямок з чітко окресленим колом проблем, як геоурбаністика. Підґрунтям для спостережень геоурбаністів часто виступають надбання економічної науки, соціології, культурології, історії. Останніми десятиліттями багато уваги вивченню міста приділяють екологи, кліматологи, біологи, соціологи. Рідше місто є об'єктом лінгвістичних досліджень. Помітну роль у розробці проблем урбанолінгвістики відіграють праці таких учених, як: Б. Ларін, В. Колесов, В. Єлістратов, Г. Мезенко, Т. Шмельов, Н. Шумаров, Л. Кудрявцев, Б. Вечоркевич, М. Камінська, М. Грухманов, І. Зайферт-Наука, Б. Дунай, В. Патраш, Дж. Дрейк, Л. Педерсон, Р. Макдевід.

Урбанонім – це «вид топоніма; власне найменування будь-якого внутрішнього міського топографічного об'єкта» [5, с.15].

Для того, щоб виокремити ті найменування, які будуть відноситися до урбанонімів, вчені пропонують під останніми розуміти топоніми, що називають об'єкти, для яких характерні наступні ознаки: 1) антропогенність – усі ці об'єкти мають бути створені або оброблені людиною; 2) належність до території або окраїн населеного пункту (єдність локальної топонімної системи забезпечується екстралінгвальною заданістю меж – це територіальна і господарська спільність, яка склалася історично [5, с.48]; 3) позначення певного відрізка території; 4) потреба в мовнознаковій репрезентації при використанні людиною [5, с.49].

Як було сказано, топоніми відображають простір перебування людини. Процеси урбанізації у містах нової та новітньої доби мають значний вплив на топоніміку сучасного міста, бо жива мова, яка природно відповідає духу сьогодення – це мова урбанізму.

Планарні урбаніми іменують назви умовно вичленованих фрагментів міської території, як правило, досить великої: мікрорайонів, селищ, містечок.

Лінійні урбаніми називають об'єкти, які мають лінійну протяжність : вулиці, провулки, проспекти, бульвари, спуски, набережні.

Локальними урбанімами вважаються назви об'єктів культурно-побутового та екстер'єрного призначення : магазини, кафе, кінотеатри, стадіони, фонтани, мости, тощо[5].

До лінійних назв міста Херсона відносяться годоніми та агороніми.

Годоніми (з грец. «шлях, дорога, вулиця, русло» + онім) – назви лінійних об'єктів у місті, в тому числі проспектів, вулиць, провулків, проїздів, бульварів, набережних, тощо [5].

Агороніми (з грец. «площа») – назви площ, майданів міста.

Система годонімів та агоронімів сучасного міста охоплює великий шар лексики. Аналіз зібраного матеріалу дозволяє виділити такі лексичні групи :

1) Лексеми, які мають просторову семантику. Вулиці називаються за сторонами світу: (вул.Західна) .

2) Назви, які позначають загальну характеристику самої вулиці: вул.Робітнича.

3) Назви, які називають міські об'єкти. Ці назви використовуються у формі прикметників: (вул.Стадіонна).

4) Лексеми, пов'язані зі специфікою професій мешканців, з предметами та реаліями праці : вул.Нафтовиків, вул. Гончарна.

5) Лексеми, що характеризують мешканців за родом їх занять: проспект Будівельників, проспект Текстильників.

6) Найбільшу групу лексики складають антропоніми – власні імена людей: вулиці Іллі Кулика, Янки Купали, Пилипа Орлика.

Таким чином, годонімія та агоронімія сучасного міста Херсона охоплює достатньо широке коло лексики, що складається із загальноновживаних та професійних назв. Найповніше в назвах вулиць та площ Херсона представлені антропоніми, що дає можливість увічнити в пам'яті мешканців імена тих людей, діяльність яких пов'язана з містом.

За морфолого-словотвірним критерієм топоніми поділили на прості (провулок Новий, Глухий, вулиця Заводська, Газова) і складені (вулиця Пилипа Орлика, Янки Купали). За цим критерієм урбоніми ми поділили на такі групи:

а) іменник+іменник (вул. Героїв Крут);

б) прикметник+іменник (вул. Молочна балка);

в) числівник +прикметник (вул. 1-а Олешківська, провулок 3-й Селянський);

г) ідіоматичні словосполучення (Карантинний острів);

д) назви-скорочення (аббревіатури) (БКТ) .

Українські годоніми часто будуються за моделлю корінь+суфікс або корінь+корінь і можуть мати ряд варіантів, залежно від використаного суфікса: провулок Селянський, вулиця Теплоенергетиків.

За лексико-семантичним критерієм визначили дев'ять лексико-тематичних груп .

Найбільшу групу складають антропонімні назви (за власними іменами людей). Частина з них відтворюють лише імена, деякі лише імена і прізвища і незначна частина-імена і титули : вулиця Айвазовського, Баженова, Миколи Куліша, Лавреньова, Андрія Грабенка, В'ячеслава Чорновола, Ісака Гуревича, Ушакова, Іллі Кулика, Янки Купали, Полковника Кедровського, Володимира Великого, Василя Стуса, Інженера Корсакова, Капітана Ванденка.

Відразу зазначимо, що топонімічні назви – категорія історична, вони не залишаються незмінними, в них відображаються зміни в суспільному житті, в поглядах, ідеології громадян.

Набуття Україною незалежності стало причиною зміни назв таких вулиць як Карла Маркса на Потомкінську, Баумана – на Ісаака Гуревича,

Леніна – на Грецьку (повернено давню назву), Рози Люксембург – на вул.Стрітенську, вул. Будьонного – на вул. Полковника Кедровського, вул.Декабристів – на вул. Преображенську, вул. 9 Січня – на вул. Пилипа Орлика. Усього переіменовано в м. Херсоні 80 вулиць, 2 площі, 14 провулків, 1 проспект та 1 шосе.

Назви вулиць, пов'язані з видатними особами, які зробили певний внесок у розвиток міста залишені без змін. Це насамперед вулиці : Потьомкінська (генерал фельдмаршал Потьомкін, Г.О. був засновником порту і власне особисто багато зробив для розбудови міста), вул. Ушакова (адмірал Ушаков Ф.Ф. брав участь у побудові флоту в м. Херсоні), вул. Суворова – одна з найдавніших назв (1855), названа на честь полководця, який укріплював бастіони Херсона, перед початком російсько-турецької війни (1787 р.)

Другу групу годонімів складають назви у формі прикметників, що вказують на місце знаходження їх : вул. Стадіонна, Загородня, Привокзальна, провулок Прибережний.

Значна група назв вулиць, утворених на позначення речовин, матеріалів, предметів, пов'язаних з виробничим життям міста : вулиці Залізнична, Гончарна, Заводська, Газова, Сахарна, Кузнецька, Торгова, Робітнича, провулки Текстильний, Бавовняний, Винний, Батарейний.

Низка годонімів утворені прикметниками, які характеризують вулиці і провулки за кольорами, довжиною, характером використаного при будівництві матеріалу : провулок Короткий, Червоний, Мідний, Кам'яний, Насипний, Новий,Проточний, Глухий, Сквозний.

Незначна частина годонімів названа за сторонами світу: вул. Східна, вул. Західна, провулок Південний, Північний.

Окрему групу годонімів складають назви за професіями та родами занять мешканців міста: вулиця Нафтовиків, Матроська, вул. Теплоенергетиків, провулок Авіа моторний, пров. Флотський, Кошовий.

У Херсоні є також назви вулиць, що пов'язані з топонімією світу та міст України: вул. Баку, Дніпропетровська, Донецька, Кримська, провулок Житомирський, Уманський, Черкаський. Місто Херсон – член Міжнародної Асамблеї столиць та великих міст – побратимів, з якими склалися міцні економічні та культурні зв'язки. Це вулиці: Тираспільська (на честь м.Тирасполя в республіці Молдова), Шуменська (на честь м. Шумена в Болгарії), вул. Фрітауна (на честь столиці Сьєрра-Леоне – засновника портових міст в Атлантичному океані), вул. Залаегерсег (на честь м.Залаегерсег в Угорщині).

На території м. Херсона багато символічних знаків залишила Друга світова війна. У 1941 році 19 серпня о 21:00 Херсон був повністю окупований фашистами. На честь визволителів (13.03.1944) у місті названо вулиці: 295 стрілецької дивізії, вулиця Шенгелія (брав участь у форсуванні Дніпра і

визволенні м. Херсона, – командир батальйону 1038-го стрілецького полку, вулиця 28-ї армії (визволяла Херсон), вул. Покришева (командир 159-го винищувального полку, генерал-майор авіації, уродженець Голої Пристані), вул. Гірського (командир Херсонського партизанського загону), вул. Іллі Кулика (керівник молодіжної підпільної організації «Патріот Вітчизни»), вул. Комкова (керівник підпільної групи «Центр» у Херсоні 1941-1943 рр.), вул. 49-ї Гвардійської Херсонської дивізії (брала участь у визволенні Херсонщини від окупантів), вул. Суботи (сержант 1042 стрілецького полку, який загинув, визволяючи Херсон).

Серед годинімів є й такі, що походять від назв рельєфу місцевості: вул. Лісна, Озерна, Паркова, Польова, Садова, провулок Садовий, Степовий, Приозерний, Річний, Береговий).

Невелика кількість проспектів у м. Херсоні. Їх назви пов'язані з професіями (проспект Будівельників, проспект Текстильників) та відомими особами (проспект Ушакова, Дмитрова, нині переіменований на проспект Шуменський).

Отже, у м. Херсоні знаходимо розмаїття урбанонімів, серед яких чільне місце посідають різноманітні за лексико-семантичним значенням годиніми, які занурюють будь-кого з відвідувачів міста у багатий на минуле й сучасне міський простір.

Література

1. Бучко Д. Бучко Г. Урбаноніми як маркер взаємодії народу і влади в Україні (радянський і пострадянський періоди). Київ: Пульсари, 2002. С. 75-79.
2. Лучик В.В. Відновлення історичних топонімів як чинник українського державотворення. *Магістеріум*. Київ, 2011. С. 49-53.
3. Мартос С. Сленгові назви міських об'єктів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»*. 2010. Випуск 12. С. 150–154.
4. Матеріали XXIV Міжнародного конгресу з ономастики. URL.: www.gencat.cat/Uengua/BTPL/ICOS
5. Мезенко А.М. Урбанонимия Белоруссии. Минск, 1991. 256 с.
6. Негер О. До питання про термінологічно-поняттєвий апарат урбанонімики. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 1987. Випуск 27. 486 с.
7. Складенко О.М. Про топонімізацію апелитивів місцевих географічних термінів (на матеріалі болгарської мови). *Записки з ономастики*. Київ, 1999. №3. С. 63–68.
8. Українська мова: Енциклопедія / 3-є вид. зі змінами і доповненнями. Київ: Українська енциклопедія імені М.П. Бажана, 2007. 856 с.

РОЗДІЛ VI. ПРИКЛАДНА ЛІНГВІСТИКА: НАПРЯМИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ірина Гарбера
(м. Вінниця)

ЛІНГВІСТИЧНА БАЗА ДАНИХ «КОНЦЕПТ ЛЮДИНА У ФРАЗЕОЛОГІЇ СХІДНОСТЕПОВИХ УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРОК» ЯК ЗАСІБ ФОРМАЛЬНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ СТРУКТУРИ КОНЦЕПТУ

Сучасні студіювання з прикладної лінгвістики Донецького національного університету імені Василя Стуса визначають базу даних як один із найефективніших способів структурування, формалізації й упорядкування мовних даних загалом, і фразеологічного фонду мови зокрема (див. праці А. Загнітка [2], І. Данилюка [1], Ж. Краснобаєвої-Чорної [4], Г. Ситар [5]).

Лінгвістичні бази даних забезпечують автоматизацію лексикографічної діяльності масового та спеціального призначення, тобто підготовку словників різних типів, дають змогу створювати запити, переглядати й аналізувати дані в різний спосіб, ураховуючи ті або ті параметри досліджуваних одиниць. Стратегія створення ЛБД спрямована на обробку мовних об'єктів за різними параметрами та типами інформації. Проектування бази даних, за Є. Карпіловською [3, с. 34], передбачає два етапи: 1) інфологічний – етап відбору інформації та її структурування, тобто етап внутрішньої формалізації інформації, етап моделювання інформації; 2) датологічний – етап оформлення інформації відповідною мовою подання, придатною для комп'ютерного опрацювання, тобто етап зовнішньої формалізації інформації, етап моделювання її форми, перетворення інформації на дані.

Проектна таблиця ЛБД «Концепт *людина* у фразеології східностепових українських говірок», опрацьована як результат інфологічного етапу, представлена дев'ятьма полями: 1) порядковий номер АФО; 2) АФО; 3) значення; 4) репрезентант коду культури; 5) різновид коду культури; 6) різновид АФО за ідеографічною класифікацією; 7) різновид АФО за аксіологічною класифікацією; 8) різновид АФО за структурною класифікацією; 9) контекст (напр., **язик по коліна** у кого. Про людину, яка не вміє берегти таємниці, займається пересудами та плітками; **язик + коліно**; соматичний; ФСГ «Спілкування», ФСПГ «Язикатий»; негативнооцінний; зі структурою словосполучення; *Та ж у них язик по коліна, не слухай їх даже!*).

Ідеографічна модель ФСП «Людина» в східностепових українських говірках визначається структурою:

1. ФСГ «Характер» (35,5%): 1) ФСПГ «Добрий» (*на душу багатий; ангел небесний*); 2) ФСПГ «Злий» (*гримза патлата; з чорткових кусочків шиштий*); 3) ФСПГ «Працьовитий» (*дятел-стукун; хазяйського батька син*);

- 4) ФСПГ «Лінивий» (щодня неділя; кабеля невироблена);
- 5) ФСПГ «Сміливий» (і чорту в пащу залізи; і дрючком не злякати);
- 6) ФСПГ «Боязкий» (герой у жінчиній кофті; сміливий до порога);
- 7) ФСПГ «Старанний» (аж піт виступив; аж тирса сипиться);
- 8) ФСПГ «Спритний» (як з гуся вода; із розбовтка курча висидіти);
- 9) ФСПГ «Талановитий» (майстрова жила; усе в руках горить);
- 10) ФСПГ «Допитливий» (голодний кумі тільки хліб на умі; любопитний Варварі хвіст одірвали);
- 11) ФСПГ «Непосидючий» (дзига вкусила; юлу ковтнути);
- 12) ФСПГ «Покірний» (без коників; хоч у вухо стрель);
- 13) ФСПГ «Впевнений у собі» (завертіти хвіст бубликом; зубами дріт перекусити);
- 14) ФСПГ «Самостійний» (ні Богу свічка ні чорту коцюба; ні клятий тудуб ні мятій);
- 15) ФСПГ «Нікчемний» (куряча воша; цуцик замандрючений);
- 16) ФСПГ «Жадібний» (за руб зайця перегнати; як два жиди вкупі);
- 17) ФСПГ «Нервовий» (зібрати нерви в тряпочку; кропивою вкушений);
- 18) ФСПГ «Пихатий» (ділова колбаса; на бричці не підкотитися);
- 19) ФСПГ «Байдужий» (сонна муха; холодильна камера; і краном не зрушити);
- 20) ФСПГ «Легковажний» (горобчик влітку; летять вітри із макітри);
- 21) ФСПГ «Впертий» (аж ногами в землю врости; страшенна сила);
- 22) ФСПГ «Лицемірний» (укусити й губи поховати; змія підколодна);
- 23) ФСПГ «Простакуватий» (Дуся з пивзаводу; простий, як труси за руб двадцять);
- 24) ФСПГ «Безхарактерний» (мішок із половою; хоч віник зв'яжи);
- 25) ФСПГ «Дивакуватий» (комедія без картинок; кінь педальний);
- 26) ФСПГ «Розбещений» (кішка драна; посьолочна дівка);
- 27) ФСПГ «Улесливий» (барвінком стелитися; солодкий, хоть до рани прикладай);
- 28) ФСПГ «Хитрий» (змія з жовтими очима; дочка лисиці);
- 29) ФСПГ «Нахабний» (нахабніший за Клименка; в любов дирку затичка);
- 30) ФСПГ «Вередливий» (з вибриками; кондрики напали);
- 31) ФСПГ «Егоїстичний» (сам себе на умє; товста шкура);
- 32) ФСПГ «Заздрісний» (багно болотові завидує; груди розпухли);
- 33) ФСПГ «Шибайголова» (шкура барабаняча; одірви голову й вибрось);

2. ФСГ «Зовнішній вигляд» (15,6%): 1) ФСПГ «Зовнішньо привабливий» (як майська квіточка; як з журналу); 2) ФСПГ «Зовнішньо непривабливий» (гречкою притрушений; три дні макаки лиськали); 3) ФСПГ «Худий» (глиста в скафандрі; в тріски можна взяти); 4) ФСПГ «Гладкий» (аж морда лопається; будку наїсти); 5) ФСПГ «Високий» (як черешня надворі; тополю доганяти); 6) ФСПГ «Низький» (гном без ковпачка; ліліпут без Гулівера); 7) ФСПГ «Лисий» (волосся стерти об подушки; кучерявий без волос); 8) ФСПГ «Кучерявий» (аварія на макаронній фабриці; Африка пішла); 9) ФСПГ «Зовнішньо подібні» (як з інкубатора; в одній діжці вимішані); 10) ФСПГ «Зовнішньо неохайний» (коза в сарафані; голий, босий і в носках);

3. ФСГ «Фізичний стан» (13,5%): 1) ФСПГ «Фізично здоровий» (*хоч у воли запрягай; зірочок сталеви*); 2) ФСПГ «Хворобливий» (*легені відхаркувати; зійти з лиця*); 3) ФСПГ «Виснажений» (*як через м'ясорубку перекрутили; виутюжений Іван*); 4) ФСПГ «Відчувати холод» (*аж гусяча шкура вилізла; під носом соплі замерзають*); 5) ФСПГ «Відчувати головний біль» (*голова розривається; голова як чавун*); 6) ФСПГ «Відчувати біль у грудях» (*підпирає кілком під груди; як камінь даве*); 7) ФСПГ «Відчувати біль у ногах» (*ноги аж гудуть; ноги як колодки*); 8) ФСПГ «Зорове відчуття» (*аж каганці засвітилися; чорні галки літають*); 9) ФСПГ «Слухове відчуття» (*аж серце закалатало; аж у вухах заляцало*); 10) ФСПГ «Стан вагітності» (*ходити з барабаном; від Ветрова залетіти*); 11) ФСПГ «Стан алкогольного сп'яніння» (*асфальт обнімати; надратися в стельку*); 12) ФСПГ «Ситий» (*утробу набити; живе сало зав'язав*); 13) ФСПГ «Голодний» (*зуби на полицю закинуть; кишки сваряться*);

4. ФСГ «Розумові здібності» (12,8%): 1) ФСПГ «Розумний» (*голова повна ума; живий ум*); 2) ФСПГ «Дурнуватий» (*маргарин у черепі; трактором переїханий*); 3) ФСПГ «Удавано розумний» (*впасти на умняк; вумний як вутка*); 4) ФСПГ «Нетямущий» (*голова і два вуха; Толік з водокачки*); 5) ФСПГ «Досвідчений» (*не пальцем дсланий; у горщику танцювати й не перекинути*); 6) ФСПГ «Недосвідчений» (*ще недоспіле яблучко; в голові неспілі овочі*); 7) ФСПГ «Божевільний» (*з дурки втекти; криша поїхала*); 8) ФСПГ «Забудькуватий» (*йолопень-телепень; в одне ухо влітає, а з другого вилітає*);

5. ФСГ «Спілкування» (8,5%): 1) ФСПГ «Мовчазний» (*закрити піддувайло; мов язик одкусити*); 2) ФСПГ «Брехливий» (*народитися в квітні; губа як у старої циганки*); 3) ФСПГ «Язикатий» (*посьолочне радіо; язик по коліна*); 4) ФСПГ «Лайливий» (*крючки збирати; в роті чорно*); 5) ФСПГ «Говорити без логіки» (*із п'ятого в десяте перескакувати; ні тпру ні но*); 6) ФСПГ «Говорити нісенітниця» (*у ступі воду молотити; з дуба впасти*); 7) ФСПГ «Дошкулити під час розмови» (*вколоти шпильку; солі на рану насипати*); 8) ФСПГ «Висловлювати згоду під час розмови» (*в один свисток свистіти; в одну дудку грати*); 9) ФСПГ «Висловлювати неповагу під час розмови» (*балакати крізь губу; через губу не плюнути*); 10) ФСПГ «Ображати під час розмови» (*в чужий город кидати каміння; змішати з грязюкою*); 11) ФСПГ «Сперечатися під час розмови» (*заводити бучу за чужою онучу; збити бучу*);

6. ФСГ «Емоційний стан» (7,2%): 1) ФСПГ «Веселий» (*наїстися смішного борщу; ніби смішинку з'їсти*); 2) ФСПГ «Засмучений» (*аж каша кисне; покласти вуха на спину*); 3) ФСПГ «Розгніваний» (*бити буруна; гедзики б'ють*); 4) ФСПГ «Наляканий» (*аж сорочка пополотніла; ні живий ні мертвяк*); 5) ФСПГ «Засоромлений» (*аж ніс почервонів; набратися страму*); 6) ФСПГ «Шокований» (*аж дух забиває; як чмелений їжак*);

7) ФСПГ «Роздратований» (*скажена качка; аж скули зводять*);
 8) ФСПГ «Бути в поганому настрої» (*надутися як сич і виглядати як ніч; смерть в очах*); 9) ФСПГ «Заспокоїтися» (*наковальня остила*);

7. ФСГ «Соціальна характеристика» (4,8%): 1) ФСПГ «Заможний» (*кататися як сир у маслі; щодня малину їсти*); 2) ФСПГ «Бідний» (*голіший од миші; франт без шкарпеток*); 3) ФСПГ «Впливовий»: (*важна птиця; волохата лапа*); 4) ФСПГ «Нерідний» (*Васька бабина сестра; через чотири версти коліно*); 5) ФСПГ «Незаконнонароджений» (*син Ветрова; вітром нав'яне, в подолі принесене*); 6) ФСПГ «Невірний» (*слабий на передок; майстер чужим свиням поросята робить*); 7) ФСПГ «Небажаний гість» (*лишиній рот страшніше пістоleta; незваний гість хуже татарина*);

8. ФСГ «Вікова характеристика» (2,1%): 1) ФСПГ «Молодий» (*зелень незрізана; юний орел*); 2) ФСПГ «Старий» (*ромашками тхнути; Божий одувачик*).

Аксіологічна класифікація дає змогу розподілити фактичний матеріал на 1) позитивнооцінні АФО (*без рукавиць не взяти; загартований як сталюка; червона писанка*); 2) негативнооцінні АФО (*бичача голова; городити чортівню; як з воза лопатою скиданий*) та 3) нейтральнооцінні АФО (*в роті засмачити; язика не розв'язати; як із парілки вийти*).

За структурною класифікацією виокремлено такі типи АФО: 1) зі структурою «неповнозначна частина мови + повнозначна» (*в годах; як антена; з вибриками*); 2) зі структурою словосполучення (*аж світитися сонцем; аришин з кепкою; Вася отморожений*); 3) зі структурою речення (*в голові бабочки матюкаються; болячки обсіли; аж вуха горять*).

Під час датологічного етапу створено ЛБД на основі Microsoft Office Access. Головне меню ЛБД представлено вікнами «Ареальні фразеологічні одиниці», «Коди культури», «Аксіологічна характеристика». Запит «Ареальні фразеологічні одиниці» (див. Рис. 1) уводить до таблиці з даними, що уможливило перегляд усіх даних і здійснення пошуку певних фразеологізмів, розташованих за алфавітом.

Запит «Коди культури» вводить до меню, де кожна кнопка відповідає певному культурному коду: акціональному, антропному, гастрономічному тощо. Вибір необхідного коду відкриває форму з вибіркою АФО, що його репрезентують (див. Рис. 2).

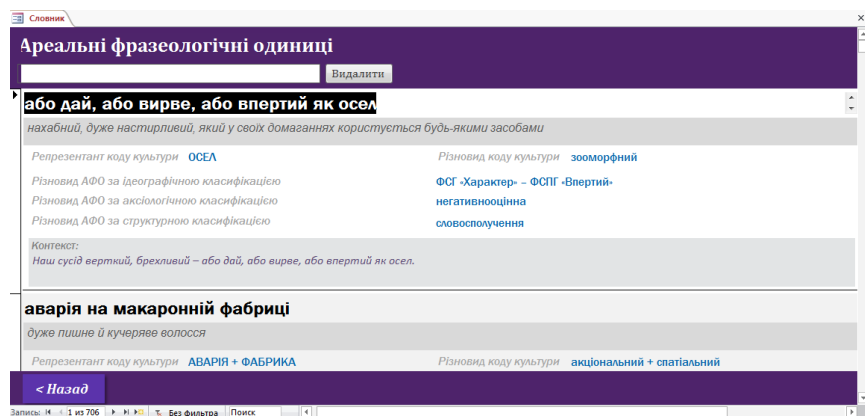

Рис. 1. Результат запиту «Ареальні фразеологічні одиниці» ЛБД «Концепт людина у фразеології східностепових українських говірок»

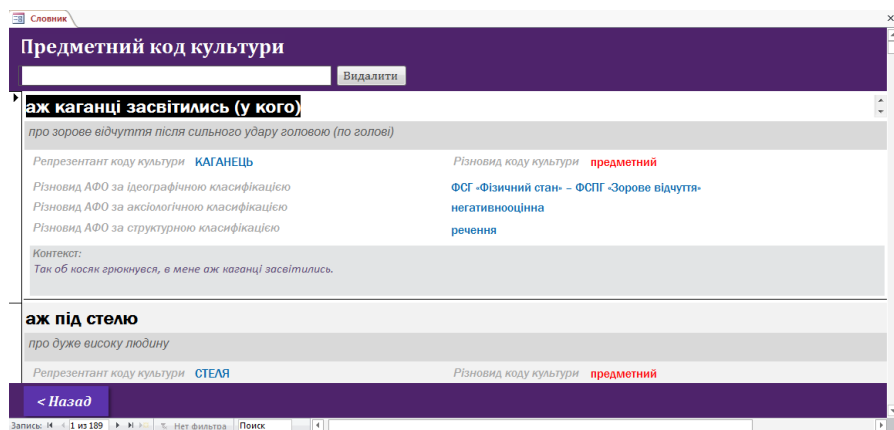

Рис. 2. Результат запиту «Предметний код культури» ЛБД «Концепт людина у фразеології східностепових українських говірок»

Вибір необхідного аксіологічного типу («Аксіологічна характеристика») вводиться у форму з вибіркою АФО, що його представляють (див. Рис. 3).

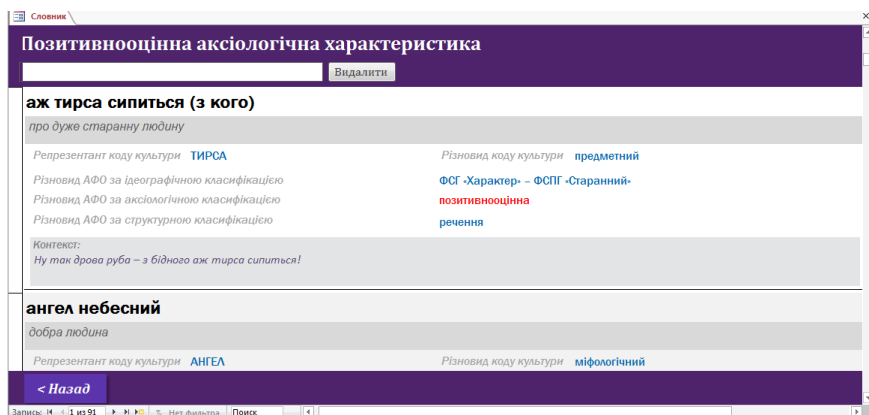

*Рис. 3. Результат запиту позитивнооцінних фразеологізмів
ЛБД «Концепт людина у фразеології східноstepових українських говірок»*

Отже, ЛБД «Концепт *людина* у фразеології східностепових українських говірок» виступає найефективнішим засобом формальної репрезентації структури аналізованого концепту.

Література

1. Данилюк І. Методика створення словника з використанням бази даних MS ACCESS. Людина. Комп'ютер. Комунікація: зб. наук. праць / за ред. Ф. Бацевича. Л. : Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2008. С. 190-193.
2. Загнітко А., Данилюк І., Краснобаєва-Чорна Ж., Путиліна О., Ситар Г. Парадигмально-категорійні основи прикладної лінгвістики. Вінниця : «ТОВ Нілан-ЛТД», 2015. 472 с.
3. Карпіловська Є. Вступ до прикладної лінгвістики: комп'ютерна лінгвістика. Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2006. 188 с.
4. Краснобаєва-Чорна Ж. Ідеографічна класифікація фразеологічних одиниць у Словнику фразеологічних термінів сучасної української мови. *Лінгвістичні студії: зб. наук. праць*. Донецьк : ДонНУ, 2011. Вип. 22. С. 289-298.
5. Ситар Г., Милостна О. База даних як інструмент лінгвістичного дослідження (на прикладі аналізу лексичних конверсивів). *Лінгвістичні студії: зб. наук. праць*. Донецьк, 2008. Вип. 16. С. 385-392.

Ілля Данилюк
(м.Вінниця)

МОДЕЛЬ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ НА РІВНІ ПУНКТУАЦІЇ¹

Вчені пропонують кілька визначень поняття *мовної особистості* [Воркачев, 2001]. З одного боку, мовною особистістю називають людину як носія мови, взятую в аспекті її здатності до мовленнєвої діяльності, тобто це по суті комплекс психофізичних властивостей індивіда, що дозволяє йому генерувати і сприймати мовлення, – *особистість мовленнєва*.

Мовною особистістю називають також сукупність особливостей вербальної поведінки людини, що використовує мову як засіб спілкування, – *особистість комунікативна*.

Крім того, мовною особистістю називають закріплений переважно в лексичній системі базовий національно-культурний прототип носія певної мови, щось на кшталт «семантичного фоторобота», який складається на основі світоглядних інтенцій, ціннісних пріоритетів і поведінкових реакцій, зафіксованих у словнику – *особистість словникова*, або *етносемантична*.

А.П. Загнітко тлумачить мовну особистість як сукупність здібностей і характеристик людини, що зумовлюють продукування і розуміння особистістю текстів, що різняться між собою: 1) ступенем мовно-структурної складності; 2) глибиною, послідовністю і точністю вияву дійсності; 3) комунікативною настановою; 4) естетичним навантаженням; 5) психологічним ефектом тощо [Загнітко, 2016]. Тому мовна особистість – це поєднання в особі мовця: а) мовної компетенції, б) прагнення до творчого самовияву, в) вільного, автоматичного здійснення усебічної мовленнєвої діяльності.

В. В. Красних [Красных, 1998, с. 8] пропонує розмежовувати поняття, пов'язані з особистістю: *мовець* – особистість, одним із видів діяльності якої є мовленнєва діяльність (що охоплює як говоріння, так і процес сприймання мовлення); *мовна особистість* – особистість, що проявляє себе в мовленнєвій діяльності, володіє певною сукупністю знань та уявлень; *мовленнєва особистість* – особистість, яка реалізує себе в комунікації, вибирає та реалізує ту чи іншу стратегію і тактику спілкування, вибирає та використовує той чи інший репертуар засобів (як власне лінгвістичних, так і екстралінгвістичних); *комунікативна особистість* – конкретний учасник конкретного комунікативного акту, який реально діє в реальній комунікації.

¹ Дослідження виконано в межах фундаментального наукового проекту «Об'єктивна і суб'єктивна мовносоціумна граMATика: комунікативно-когнітивний та прагматико-лінгвокомп'ютерний виміри» (0118U003137) Донецького національного університету імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки України

Ю. М. Караулов описує структуру мовної особистості як сукупність трьох рівнів: а) *семантичного* – цей рівень передбачає для носія нормальне володіння повсякденною мовою, для дослідника семантичний рівень є традиційним описом формальних засобів вираження певних значень; б) *лінгвокогнітивного* – цей рівень передбачає виявлення, встановлення ієрархії смислів і цінностей у картині світу мовної особистості, в її тезаурусі, охоплює інтелектуальну сферу особистості, даючи досліднику вихід через мову, через процеси говоріння і розуміння – до знання, свідомості, процесів пізнання людини; в) *прагматичного* – рівень, який включає цілі, мотиви, інтереси та інтенції. Цей рівень забезпечує в аналізі мовної особистості закономірний і обґрунтований перехід від оцінок її мовленнєвої діяльності до осмислення мовленнєвої діяльності у світі [Караулов, 1987].

Отже, поняття мовної особистості має різні рівні абстракції, що передбачає кілька аспектів її вивчення. Початковий ступінь абстракції – конкретна мовна особистість, наприклад, письменника, вченого, політика тощо (пор. [Мацько, 2013]). Так само мовною особистістю можуть називати особистість пересічного, звичайного носія мови, особливості якого проявляються в продуктах його мовної діяльності.

Наступний рівень абстракції – колективна мовна особистість, наприклад, мовна особистість в гендерному аспекті або мовна особистість певної професійної групи ([Іваницька, 2012]).

Найвищий ступінь абстракції – мовна особистість народу, національна мовна особистість, наприклад, українська мовна особистість ([Редько, 2014]).

Загалом, дотримуючись тенденцій сучасної лінгвоперсонології, ми розглядаємо мовну особистість як конкретного індивіда.

Нарешті, у дослідженні мовної особистості виділяють два підходи: 1) дедуктивний (від особистості) і 2) індуктивний (від мови).

За першого підходу вивчають особистість, її комплексний портрет, включно з мовленнєвими характеристиками, які доповнюють, підтверджують те, що було виявлено психологами, соціологами, фізіологами тощо. Для такого підходу характерним є, що позамовні типи подано апіорі і лінгвіст шукає їхні мовні відмінності.

У межах другого підходу описують мову, текст, мовленнєву поведінку в персонологічному аспекті. Тут як предмет вивчення виступає мова, що характеризується в аспекті особистісних властивостей. За такого підходу типи мовної особистості виділяються за результатами дослідження продуктів мовленнєвої діяльності носіїв мови. Так, наприклад, лінгвоперсонологічного характеру набувають синтаксичні одиниці, частини мови, лінгвокогнітивні стилі репродукування наукового тексту тощо.

Для моделювання процесу діяльності мовної особистості можна запропонувати систему координат трьох категорій, запропонованих у [Геодакян, 1970]: *простір здатностей*, *простір можливостей* і *простір*

реалізацій. Перший з них – це сукупність внутрішніх ступенів свободи системи, які утворюють певний багатовимірний простір. Це перелік усього, що система здатна робити, перелік внутрішніх потенційних програм системи. Простір можливостей – це сукупність зовнішніх ступенів свободи, які так само утворюють багатовимірний простір, це перелік усього того, що системі дають змогу реалізувати умови середовища, у якому вона функціонує. Точки, які належать одночасно до простору здатностей і простору можливостей, утворюють третій простір – простір реалізацій, який характеризує поведінку системи.

Якщо спроектувати таку модель координат на мовну особистість як систему, то простір здатностей конкретної мовної особистості утворений набором мовних одиниць (фонем, морфем, слів тощо) та правил їх поєднання, які зберігаються в мовній свідомості (пам'яті) людини. Простір можливостей для мовної особистості – це сукупність специфічних дискурсивних чинників, які формують межі вільного використання людиною мови для досягнення комунікативних цілей. Нарешті, простором реалізацій мовної особистості є множина породжених нею текстів, у яких відбивається взаємодія, перетин простору здатностей і простору можливостей.

З трьох наведених просторів останній може бути об'єктом емпіричного дослідження з використанням методів машинного навчання. Іншими словами, маючи в розпорядженні корпус текстів, породжених мовною особистістю, можна встановити конкретні елементи її простору здатностей, а інформація про біофізіологічні, психологічні, соціально-статусні характеристики мовної особистості, її біографічні дані дають змогу реконструювати й простір можливостей.

Простори здатностей і реалізацій мовної особистості можуть бути сегментовані за різними критеріями, зокрема і з традиційним для мовознавства поділом на лексичний та граматичний рівні, на рівень орфографії (тобто особливостей дотримання мовною особистістю певних орфографічних норм) та орфоєпії (дотримання норм вимови) тощо. Одним з таких рівнів є пунктуаційний, тобто вживання мовною особистістю розділових знаків. З одного боку, їх вживання регулюється правописом, з іншого – мовна особистість завжди обирає, як і де ставити розділові знаки, чи буде мовлення так, аби цей вибір був для неї максимально простим. На використання розділових знаків може впливати як знання чи незнання чинних норм, так і внутрішнє бажання мовної особистості. Наприклад, поет Олександр Косенко в окремих творах зі збірки «На сьомий день» взагалі уникає пунктуації.

У межах вивчення мовної особистості Юрія Шевельова (Шереха) було зібрано ємний корпус текстів. Для моделювання мовної особистості вченого методом суцільної вибірки було сформовано підкорпус з речень з комами, з мінімальною довжиною 3 слова. Характеристики підкорпусу: 4422266 знаків,

656033 токенів, 36958 речень, у яких вжито 88492 коми. Було висунуто гіпотезу про можливість створення прогностичної моделі пунктуаційного рівня мовної особистості Юрія Шевельова, здатної відтворювати пунктуацію (вживання ком) у тестових реченнях (текстах), де її спеціально видалено.

Було використано 3 методи з категорії машинного навчання: 1) метод опорних векторів, у якому модель прогнозує, чи треба поставити кому між 2 словами, спираючись на а) 2 останні літери попереднього слова і наступне слово; б) ціле попереднє і наступне слово; 2) двонаправлена рекурентна штучна нейронна мережа (RNN): модель спирається на проходження тестового речення зліва направо і справа наліво, прогножуючи, чи треба і на якій саме позиції вставити кому; 3) згортоква штучна нейронна мережа (CNN): модель спирається на проходження тестового тексту рамкою у 15 слів, прогножуючи, чи потрібно ставити кому між 7-м і 8-м словом. Усі три методи показали значно вищу за випадкову прогностичну силу.

Зокрема, в моделі, побудованій з використанням RNN, побудованій, як описано в [Tilk, Alumăe, 2016], усі розділові знаки в тренувальній вибірці були замінені на штучні токени: ?QUESTIONMARK, !EXCLAMATIONMARK, ,COMMA, -DASH, :COLON, ;SEMICOLON, .PERIOD. Відповідно, декодер генерує ланцюжки зі слів вхідного речення, додаючи відповідні токени, порівняйте результат:

кінець кінцем видавці справді стали домагатися ,COMMA щоб дюма писав сам .PERIOD

тоді йому пощастило знайти людину з таким же письмом ,COMMA як у нього ,COMMA і ця людина переписувала романи ,COMMA а дюма приносив їх ,COMMA хвалячися ,COMMA що це вже він нарешті сам написав .PERIOD

безперечно ,COMMA дюма був у романах такий же спритний комбінатор ,COMMA як і в комерції .PERIOD

але назвати цю фабрику безідейного й безстильового читива « величчю світової літератури » ?QUESTIONMARK

достоевський писав про дюма :COLON « саме тому дюма і не мистець ,COMMA що він не може стриматися в своїй розгнущданій фантазії від перебільшених ефектів .PERIOD

але навіть смарагдовий флякон для отрути ?QUESTIONMARK

навіщо та споживна речовина ,COMMA що її однією щипкою він міг наїстися на кілька днів ?QUESTIONMARK

звичайно ,COMMA є фізична ймовірність відшукати в природі великий смарагд ,COMMA придатний на флякон ,COMMA але ж треба знати й міру ,COMMA треба вміти стриматися своєчасно .PERIOD

Отже, використання методів машинного навчання дає змогу змоделювати різні рівні мовної особистості, спираючись на простір реалізацій, і застосувати її для реконструкції ймовірного простору реалізацій, а також відтворення простору здатностей конкретної мовної особистості.

Література

1. Tilk O., Alumäe T. Bidirectional recurrent neural network with attention mechanism for punctuation restoration // Proc. Annu. Conf. Int. Speech Commun. Assoc. INTERSPEECH. 2016. Т. 08-12-Sept. № September. С. 3047–3051.
2. Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании // Филологические науки. 2001. Т. 1. № 1. С. 64–72.
3. Геодакян В.О. Организация систем - живых и неживых // Системные исследования 1970. Ежегодник. Москва: Наука, 1970. С. 49–62.
4. Загнітко А.П. Лінгвоіндивідуалізації та лінгвоіндивідуалізації в епістолярному дискурсі: закономірності реалізації мовної особистості // Лінгвокомп'ютерні дослідження. 2016. Т. 9. С. 121–143.
5. Іваницька М.Л. Мовна особистість перекладача як чинник впливу на продукт перекладу (на матеріалі роману Б. Леберта Крейзі) // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. 2012. № 21. С. 147–159.
6. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. : УРСС, 1987. 262 с.
7. Красных В.В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность?: человек, сознание, коммуникация. Москва: Dialog-Mgu, 1998. 352 с.
8. Мацько Л.І. Мовна особистість Андрія Малишка як лінгвокультурологічний феномен національного виховання у світлі лінгвофілософії // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16 Творча особистість учителя проблеми теорії і практики. 2013. № 20. С. 141–146.
9. Редько Є.О. Українська мовна особистість і арго (на прикладі семантичних назв осіб за спорідненістю і свояцтвом) // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). 2014. № 5. С. 212–218.

Наталія Дарчук
(м.Київ)

ДЕРЕВО ЗАЛЕЖНОСТЕЙ ЯК ПАРАМЕТР АВТОРСЬКОГО СТИЛЮ

У багатьох системах автоматичного опрацювання тексту і вітчизняних, і зарубіжних використовується спосіб формального синтаксичного аналізу, який базується на граматиці залежностей (ГЗ), а структура речення має вигляд дерева залежностей (ДЗ). В основі ГЗ лежить синтаксис Теньєра [3]. Будова речення уподібнюється молекулі, складається з атомів – слів, пов'язаних між собою. Принципи такі:

1) при аналізі увагу скеровано на зовнішню мовну форму, лінгвістичні одиниці ототожнюються і класифікуються не на основі значення, як це мало місце у традиційній граматиці, а на основі їх розподілу (дистрибуції) у мовленні [1]; кожне явище вивчається в оточенні інших явищ й у взаємодії з іншими явищами.

2) лінгвістичний синтаксичний опис являє собою набір процедур опрацювання тексту, виконання яких у певному порядку має привести до створення моделі мовленнєвої діяльності.

3) у реченні розгортаються синтагматичні зв'язки або синтагматичні залежності;

4) керування – синтаксична особливість слова.

Теоретичні засади, практичне значення і перспективи формального синтаксису у вигляді ДЗ для мовознавства були розроблені в І.П.Севбо у ґрунтовній праці «Графічне представлення синтаксичних структур і стилістична діагностика» [2].

І.П. Севбо пропонує такі основні домовленості ГЗ [2, с.8 – 9].

1. Речення будується з одиниць одного таксономічного (англ. taxonomy – систематизація) рівня – зі словоформ. Службові слова, як і повнозначні, вважаються мінімальними елементами синтаксичної структури.

2. Словоформи у реченні зв'язані відношенням підпорядкування, яке є узагальненням традиційних синтаксичних відношень керування, узгодження, прилягання (сурядність й однорідність вписуються в загальну систему підпорядкування).

3. У реченні є одна абсолютно незалежна словоформа – присудок. Усі інші словоформи підпорядковуються якомусь «хазяїну», причому тільки одному (у словоформи не може бути одночасно відразу двох керувальних). Однак одна словоформа може підпорядковувати більше двох словоформ. У системі підпорядкування виділяються два типи зв'язку в групі словоформ:

- гілкування, коли від однієї словоформи залежить кілька словоформ;
- ланцюжок підпорядкувань, коли кожна наступна словоформа залежить від попередньої.

Структура залежностей закінчується словоформами, яким не підпорядковані жодні інші словоформи.

4. Для кожної словоформи можна задати набір підпорядкувань, який відображає її поведінку в мовленні при побудові конкретних речень. Такі моделі описують валентності словоформ, тобто потенційні синтаксичні сполучуваності певної словоформи із залежними від неї словоформами.

5. Ієрархічна структура залежностей між словоформами речення зображується графічно за допомогою дужок, стрілок або у вигляді дерева залежностей.

Слід зазначити, що увагу розробників синтаксичного модуля автоматичної обробки українськомовного тексту АГАТ було сконцентровано

саме на останніх двох положеннях (4-5), які використовувалися в більшості систем: числення моделей валентностей; графічна побудова дерева залежностей.

Мета даного проекту полягає у комплексній та аспектній розробці Корпусу текстів української мови стилів і дискурсів з можливістю «портретувати» речення, визначаючи морфологічну характеристику кожного члена речення із набором підпорядкувань і синтаксичну у вигляді ДЗ. Цей шлях забезпечує можливість, з одного боку, одержання однотипної, точної у лінгвістичному смислі інформації, з іншого – створення за результатами розмітки набору параметрів стилістичного характеру, що передбачає наявність комп'ютерних інструментів – пакету програм для різнобічної лінгвістичної обробки текстового матеріалу, в тому числі стилістичної.

ДЗ дає важливу інформацію для стилістичних висновків, оскільки слугує параметричною інформацією. Напр.:

- 1) вузлові параметри, або середня кількість вузлів у дереві;
- 2) параметр глибини дерева, або середня кількість рівнів у дереві;
- 3) параметр ширини, або середня кількість вузлів на одному рівні дерева;
- 4) асиметричний параметр, який являє собою співвідношення у кількості вузлів між піддеревами, отриманими поділом навпіл другого рівня;
- 5) гілковий параметр, який вимірюється числом кінцевих вузлів до числа дерев;
- 6) параметр кратності – відношення числа кратних вузлів до числа дерев (кратним називаються вузли, у якого кілька підлеглих);
- 7) наскрізний параметр, або середня довжина наскрізного ланцюжка (наскрізний ланцюжок – це шлях у дереві, який веде від кореня до кінцевого вузла).

Вся перерахована інформація, яка стосується ДЗ, будується для кожного речення конкретного тексту. Накопичення її в кінцевому підсумку дасть чимало корисних даних про словосполучення, їх синтаксичну модель із кількісними характеристиками, структуру речення і стилістичні особливості синтаксису (Рис. 1).

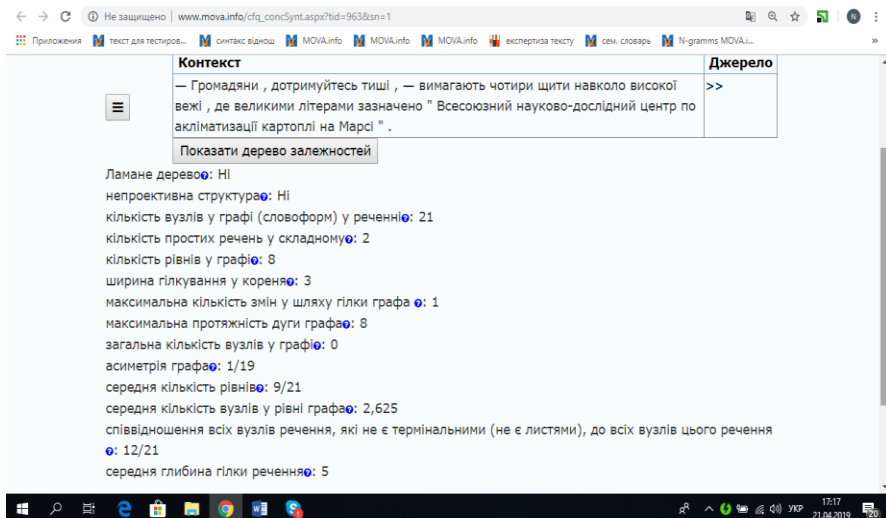

Рис. 1 Параметризація дерева залежностей (на прикладі речення В.Стуса)

Дослідження здійснювалося на матеріалі чотирьох вибірок з поетичних творів М.Вінграновського, І.Драча, В.Стуса й А. Мойсієнка (по 100 речень). Автоматично створювалися ДЗ і параметризація кожного речення, встановлювалися особливості авторської манери та неоднорідність як метод стилізації, різноманітність ДЗ в однорідному тексті (перелік типів структур).

Література

1. Атаян Э. Р. Предмет и основные понятия структурального. Ереван : Митк, 1968. 279 с.
2. Севбо И. П. Графическое представление синтаксических структур и стилистическая диагностика. Київ : Наукова думка, 1981. 192 с.
3. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. Москва : Прогресс, 1988. 656 с.

Альона Дорожинська
(м. Київ)

ЛЕКСИКОН ПОЛЬСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ АКТИВНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ: СТВОРЕННЯ ОНЛАЙН СЛОВНИКА ІЗ ДРУКОВАНОЇ КНИГИ

Доступ до друкованих словників у наш час, зазвичай, обмежений. Це зумовлено перш за все малими тиражами (наприклад, Лексикон виданий накладом 1000 примірників). Представлення цього словника в онлайн форматі значно розширить його аудиторію. Крім того, сучасне цифрове лексикографічне середовище сформувало вже вимоги до лінгвістичних компетенцій своїх користувачів. Тому інтерфейси цифрових словників знаходяться у фокусі розробників API.

У цій роботі ми продемонструємо підхід до створення веб-сайту із паперового словника «Лексикон польської та української активної фразеології» (<http://leksykon.loc/>) [1].

Під час дослідження робота проводилась за таким планом:

1. аналіз структури тексту паперової книги;
2. візуальна розмітка файлів (HTML);
3. створення сайту на платформі WordPress.

Паперова книга

Перший крок нашої роботи – перетворенні файлу формату DOC у простий HTML-файл, що містить тільки візуальну розмітку. У нашому випадку нам пощастило отримати файли друкованого словника у форматі DOC: вступ, інформацію про авторів, список скорочень, корпус текстів словникових статей, та індекс. Всі файли ми отримали на польській і на українській мовах. Файли індексів ми на разі не використовували для створення статичного сайту [2].

Візуальна розмітка (HTML)

На другому етапі роботи ми виділили структурні елементи статей за їх формальними ознаками (шрифтовою розміткою в тексті) та розробили шаблон коду словникової статті. HTML файл нам необхідний для того, щоб правильно представити словникову статтю у редакторі матеріалів. В подальшому ця розмітка необхідна для побудови бази даних [3]. Як ідентифікатор структури словникової статті використовуються маркери HTML, які відповідно позначають:

- < td class="td_pf"> – польський фразеологізм
- < td class="td_uf"> – український фразеологізм
- < td class="td_pi1"> – дефініція до польського фразеологізму
- < td class="td_ui1"> – дефініція до українського фразеологізму
- < td class="td_pi2"> – ілюстрація на польській мові
- < td class="td_ui2"> – ілюстрація на українській мові

На рис. 1 показано приклад словникової статті у форматі DOC і візуально розмічену, з використанням представлених класів.

L 148. lać jak z cebra 'wtedy, gdy pada bardzo obfity deszcz' <i>Od wczoraj leje jak z cebra.</i> літи як з відра 'тоді, коли іде дуже сильний дощ' <i>Надворі лило як з відра. Тому нам довелося залишитися вдома.</i>	<pre><table class="tbl_s" data-id="148" data-lang="pu" data-letter="l"> <tbody> <tr> <td class="td_pf"> <div class="d_pf">lać jak z cebra</div> </td> <td class="td_uf"> <div class="d_uf">літи як з відра</div> </td> </tr> <tr> <td class="td_pi1"> <div class="d_pi1">'wtedy, gdy pada bardzo obfity deszcz'</div> </td> <td class="td_ui1"> <div class="d_ui1">́ 'тоді, коли іде дуже сильний дощ'</div> </td> </tr> <tr> <td class="td_pi2"> <div class="d_pi2">Od wczoraj leje jak z cebra.</div> </td> <td class="td_ui2"> <div class="d_ui2">Надворі лило як з відра. Тому нам довелося залишитися вдома.</div> </td> </tr> </tbody> </table></pre>
--	---

Рис. 1. Приклад представлення статті у форматах doc та html

Далі, для організації розмітки тексту відповідно до нашого шаблону, була написана програма, яка перетворює файл формату DOC у HTML файл. Таким методом ми перетворили весь корпус текстів словникових статей.

Інші файли було конвертовано в HTML-формат за допомогою редактора матеріалів WordPress.

WordPress

Для створення сайту ми використовували платформу WordPress — систему керування вмістом з відкритим кодом, яка через свою простоту в установленні та використанні широко застосовується для створення веб-сайтів. Сфера використання — від блогів до складних веб-сайтів. Вбудована система тем і плагінів у поєднанні з вдалою архітектурою дозволяє конструювати на основі WordPress практично будь-які веб-проекти.

Процес роботи із сайтом включає такі етапи:

1. Встановлення Денвера — локального сервера, на якому і буде розміщено WordPress.
2. Реєстрація в системі і початок створення сайту за допомогою тем, плагінів та шаблонів.
3. Розробка інтерфейсу сайту з використанням CSS каскадної таблиці стилів.
4. Розміщення алфавіту української та польської мов як окремої веб-сторінки.

5. Робота із вмістом сайту: наповнення сайту словниковими статтями польської та української фразеології, додавання вступу, інформації про авторів, умовних скорочень на обох мовах словника та створення вкладки *Контакти* для зворотного зв'язку. Візуальне представлення словникової статті на платформі WordPress можна побачити на рис 2.

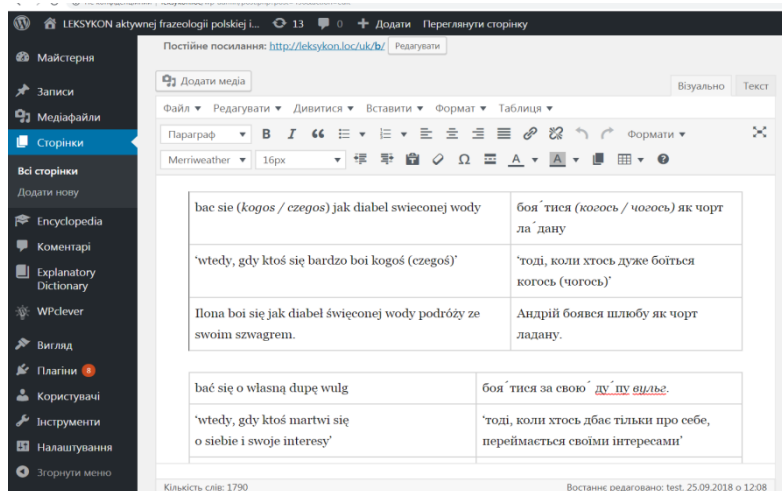

Рис. 2. Представлення статті у редакторі WordPress

6. Для того щоб представити виноски, було використано *Easy Footnotes* плагін, за допомогою якого створюються виноски у тексті. Вставляючи простий шорт код [note] [/note] отримаємо виноску.

7. Строго дотриманні вимоги по структурі словникової статті, всі елементи розміщені відповідно до її представлення у паперовій версії словника і підсвічені кольорами для кращої візуалізації (рис.3). У редакторі матеріалів було розроблено шаблон-контейнер для статті, щоб не порушити структуру і показати відповідність між елементами словникової статті.

A

a nuž, widelec kol.

чого доброго

'wtedy, gdy ktoś ma nadzieję,
że coś może się udać'

'тоді, коли хтось вважає щось імовірним, можливим'

*Dzisiaj można wygrać piętnaście milionów w totka. Kup
trzy losy. A nuż, widelec się uda.*

*Нам не завадить заздалегідь зібрати валізу. Чого
доброго щось забудемо*

albo rybki, albo akwarium / albo rybka, albo pipka
kol.

одне з двох

'wtedy, gdy trzeba się zdecydować na jedną z dwóch
rzeczy'

'тоді, коли потрібно визначитися з однією з двох
речей'

*Nie stać nas na dwa wypadki w te ferie. Zdecyduj się:
albo góry, albo morze – albo rybka, albo akwarium.*

*Доведеться вибирати одне з двох: або кар'єра, або
стосунки.*

Рис. 3. Фрагмент розміщених словникових статей на сайті

8. Елементи меню справа створюються як окремі сторінки із вмістом (рис. 4)

Посилання на сайт на локальному сервері <http://leksykon.loc/>.

O autorach

- [Wstęp](#)
- [Lista koryfikatorów polskich](#)
- [O autorach](#)
- [Богдан](#)
- [Список українських рецензентів](#)
- [Про авторів](#)

Roman Tymoshuk, doktor nauk humanistycznych w zakresie językoznawstwa, adiunkt w Ukrainkiej Fundacji Lingwistyczno-Informacyjnej Narodowej (Instytut Ukrainy). Odłamek obszary zainteresowań naukowych: semantyka, konfrontacja językowa, lingwistyka komputerowa. Brał udział w międzynarodowym projekcie CLIR.PL (Common Language Resources & Technology Infrastructure). Współautor „Paralelnego korpusu polsko-bułgarsko-rosyjsko-ukraińskiego”, autor publikacji z zakresu leksykografii, lingwistyki korpusowej, językoznawstwa konfrontacyjnego, frazeologii.

Wojciech Sosnowski, doktor nauk humanistycznych w zakresie językoznawstwa, glottodydaktyki, adiunkt w Instytucie Ślawistyki Polskiej Akademii Nauk, starszy wykładowca w Szkole Języków Osiomych Uniwersytetu Warszawskiego, współpracując z Bernackim Językowym Korpusem Europejskiego w Nafolinie, specjalista w dziedzinie semantyki i leksykografii, współautor cyklu publikacji „Ucz się z nami” oraz „Paralelnego korpusu polsko-bułgarsko-rosyjsko-ukraińskiego” (CLIR.PL), współautor „Leksykonu odpowiedności semantycznych w języku polskim, bułgarskim i rosyjskim”.

Maciej Paweł Jasłoć, doktor nauk humanistycznych w zakresie językoznawstwa, adiunkt w Katedrze Języków i Literatury SWPS.

Yuriy Ganoshenko, doktor nauk humanistycznych w zakresie literaturoznawstwa, docent na Wydziale Kulturoznawstwa i

Рис. 4. Сторінка, що містить інформацію про авторів

Головна сторінка сайту виглядає так, як на рис.5.

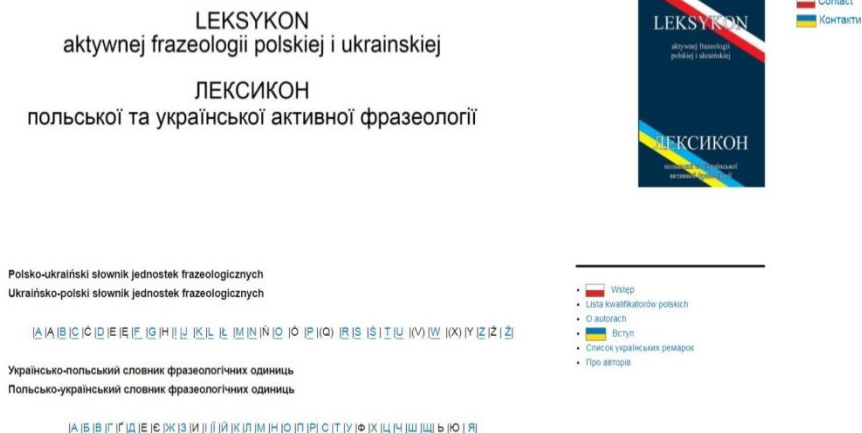

Рис. 5. Зовнішній вигляд сайту

Подальша робота над сайтом

Наступне завдання: організувати навігацію по статтях Лексикону, використовуючи індекси словника (польський та український). Для цього необхідно представити структуру словника у форматі бази даних.

Нами була обрана швидкодіюча документо-орієнтована база даних LiteDB.

LiteDB не вимагає зовнішніх серверів бази даних і зберігає всі дані в переносимому файлі бази даних. Застосування бази даних такого типу надає можливість для прозорого представлення лексикографічних даних складної структури та побудови на її основі ефективних пошукових інтерфейсів.

Наступним кроком у роботі над проектом стане створення додатку для смартфонів,

У перспективі – створення на основі сайту контейнера для двомовних фразеологічних словників і ефективної технології конверсії відповідних текстів друкованих словників такого типу.

Література

1. Р. Тимошук, В. Сосновський, М. Яскот, Ю. Ганошенко. Лексикон польської та української активної фразеології. Варшава: JV DigitalSp.z o.o., 2018. 310 с.
2. Ефремова А. Н. Автоматизация распознавания макро- и микроструктуры бумажного словаря. *Слово и словарь=Vocabulum et vocabularium*. Вып. 14. Санкт-Петербург, 2016. С. 296–303.

3. Thomas Widmann, Phyllis Buchanan. The Orkney Dictionary: Creating an Online Dictionary Efficiently from a Printed Book. *Proceedings of the eLex conference*, 2017. С. 637–650.

**Зубань Оксана, Гарбіч Аліна, Новікова Дар'я,
Романюк Богдана, Єсіпенко Анастасія
(м. Київ)**

**БАЗИ ДАНИХ ЕЛЕКТРОННОЇ ВЕРСІЇ СЛОВНИКА
«АКТИВНІ РЕСУРСИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НОМІНАЦІЇ»
(студентський проект)**

Сучасна українська лексикографія, відповідаючи вимогам інформаційного суспільства, характеризується тенденцією цифрового представлення лексикографічних даних. Керуючись актуальними завданнями й методами комп'ютерної лінгвістики у галузі словникарства, колектив студентів-бакалаврів 3-го курсу ОПП «Прикладна (комп'ютерна) лінгвістика та англійська мова» Інституту філології Київського національного університету ім. Т. Шевченка під керівництвом доцента кафедри української мови та прикладної лінгвістики О. Зубань розпочав проект «Електронна версія словника «Активні ресурси сучасної української номінації».

Мета проекту передбачає організацію роботи у два етапи: 1) автоматичну конвертацію текстової інформації у текстові дані: розроблення програмного забезпечення для автоматичного укладання баз даних¹ на матеріалі текстового файлу (формат *.txt) словника «Активні ресурси сучасної української номінації»² [1]; 2) конструювання електронної версії словника: розроблення програмних запитів до укладених баз даних і консольного інтерфейсу; розроблення людино-машинного інтерфейсу з використанням web-дизайну. Конференційна доповідь представляє результат першого етапу роботи – структуру баз даних електронної версії Словника.

Словник «Активні ресурси сучасної української номінації» ознаменував своїм виходом у 2013 році новий етап української лексикографії – інтегральної неографії. «Мета Словника – описати нову українську лексику, що виявляє системотвірні ознаки, здатність до творення лексичних об'єднань: словотвірних гнізд і рядів, синонімічних рядів, антонімічних опозицій (пар або тріад), демонструє широкий спектр словосполук, а отже, виявляє розгалужені парадигматичні, синтагматичні й епідигматичні (дерицаційні) відношення в тексті та в системі мови» [1, с. 8]. Інтегральний

¹ Базы даних позначаються у тексті статті аббревіатурою БД.

² Словник «Активні ресурси сучасної української номінації» у тексті статті буде називатися скорочено Словник.

характер Словника зумовив складність його макро- та мікроструктури: словникова стаття об'єднує 7 зон, які у свою чергу поділяються на підзони, а в деяких випадках підзони можуть структуруватися на менші підзони до 4-го рівня ієрархії; крім того, словникові статті, зони та підзони мають доповнювальні відношення у представленні лінгвістичної інформації макроструктури Словника. Складна лексикографічна модель Словника може бути значно спрощена для сприйняття та роботи користувача, якщо текстову інформацію в електронній лексикографічній системі представити окремими пошуковими зонами.

Конструювання електронної версії Словника базується на інфологічній та даталогічній моделі баз даних, які передбачають структуруацію на зони й підзони тексту Словника, відповідно до зонного принципу подання інформації в комп'ютерних версіях традиційних словників, розробленого Л. І. Колодяжною [4]. Текст словника уже має зонний принцип будови, тому інфологічна модель будується дуже просто: 1) на макрорівні вона відображає структуру Словника за розділами змісту; 2) на мікрорівні вона відображає ієрархічну залежність зон і підзон словникової статті. Особливістю даталогічного етапу є автоматична конвертація текстової інформації у дані: автоматичне конструювання БД електронної версії Словника.

За інфологічною моделлю макроструктури Словника, яка представлена у змісті (6 інформаційних зон словника), було створено даталогічну модель макроструктури, яка представляє 4 реляційні БД (див. Табл.1).

Таблиця 1. Кореляція зон інфологічної та даталогічної моделей

Інфологічна модель Словника	Даталогічна модель електронної версії Словника
1. Передмова	1. БД "база_передмови"
2. Умовні позначення у форматі статті	2. БД "умовні_позначення"
3. Умовні скорочення назв джерел	3. БД "умовні_скорочення"
4. Корпус словника	4. БД "корпусСловника"
5. Індекс слів	
6. Індекс словосполук	

Всі бази даних конструювалися автоматично за послідовністю виконання трьох завдань: 1) створення таблиці БД за допомогою системи керування базами даних SQLite3; 2) вилучення із тексту Словника (формат *.txt) за допомогою розробленого програмного забезпечення мовою Python текстової інформації і структурування цієї інформації на текстові частини: перетворення текстової інформації у текстові дані; 3) «пакування» таблиці БД: імпорт текстових даних у колонки таблиці.

Перші три БД (БД «база_передмови», БД «умовні_позначення», БД «умовні_скорочення») мають просту схему даних і кожна представлена однією таблицею, яка складається із трьох полів: 1) ID – номер об'єкта БД; 2) назва об'єкта БД; 3) текст, що відповідає пошуковому об'єкту.

БД «база_передмови» виконуватиме інформаційну функцію: знайомитиме користувача із лексикографічними особливостями Словника, його джерельною базою, будовою, призначенням.

БД «умовні_позначення» та БД «умовні_скорочення» будуть виконувати дві функції: 1) інформаційну – тлумачення значення умовного позначення та скорочення назви джерела; 2) інформаційно-навігаційну: кожне умовне позначення чи скорочення при зустрічі у тексті електронної версії Словника буде подано як гіперпосилання, до якого додаватиметься його пояснення.

Функціонально центральною в даталогічній моделі й найскладнішою за схемою даних є БД «корпусСловника». Вона складається із 9-ти таблиць, між якими встановлено зв'язок через поле ID – номер реєстрової одиниці, що в усіх таблицях однаковий (див. Рис.1).

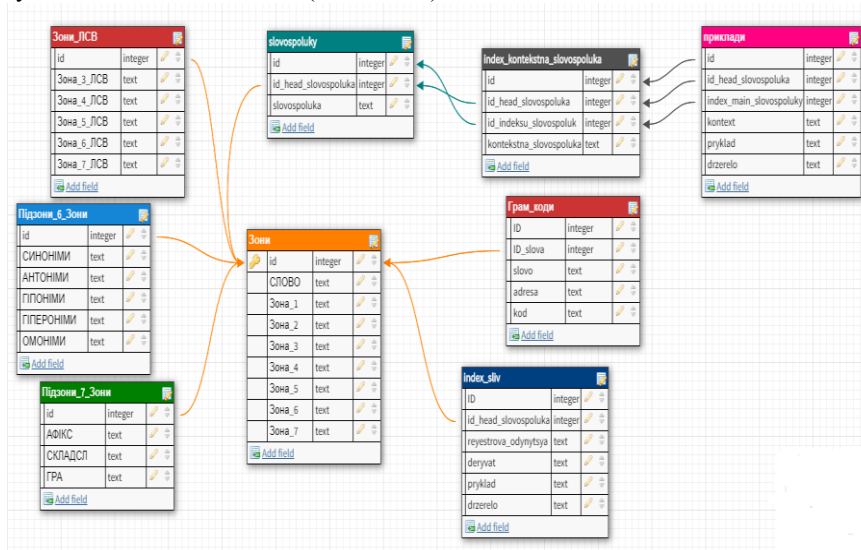

Рис.1. Реляційна діаграма схеми даних БД "корпусСловника"

БД «корпусСловника» виконує дві функції: 1) систематизує текстові дані статей реєстрових одиниць Словника [1, с. 22 – 360]; 2) забезпечує п'ять входів в електронний словник.

Систематизація текстових даних мікроструктури словника

Як демонструє реляційна діаграма на рис. 1, центральною у БД є таблиця «Зони», що систематизує текстові дані автоматичної сегментації тексту розділу «Корпус словника»: 1) на статті (статтею вважаємо текстову інформацію про одну одиницю реєстру (слово чи морфему) Словника від першої до сьомої зони включно); 2) у межах кожної статті на зони (зонами вважаємо пронумеровані у Словнику частини текстової інформації однієї статті від 1-ої до 7-ої).

Таблиці «Зони_ЛСВ», «Підзони_6_Зони», «Підзони_7_Зони» БД «корпусСловника» систематизують текстові дані про поділ 3-ої, 4-ої, 6-ої, 7-ої зон на підзони (підзонами вважаємо частини текстової інформації кожної зони статті, маркованої двома цифрами – 3.1., 3.2., 5.1., 5.2. і т. д.).

Деякі реєстрові одиниці Словника у межах зони 3 «Дефініція нова», а слово *зелений* і в зоні 4 «Дефініція стара» мають декілька ЛСВ, які марковані цифрами 3.1., 3.2., 3.3. або 4.1., 4.2. Важливо, що за цими ЛСВ закріплена відповідна лінгвістична інформація у 5-ій зоні – синтагматика, 6-ій зоні – парадигматика та 7-ій зоні – епідигматика. Для створення ефективного пошуку і класифікації інформації в електронній лексикографічній системі, було створено окрему таблицю «Зони_ЛСВ», в якій кожен ЛСВ реєстрової одиниці представлений окремим рядком із відповідною до них інформацією наступних 5-ої, 6-ої та 7-ої зон.

Кожна 6-та зона Словника «Парадигматичні відношення реєстрової одиниці (парадигм)» може складатися із 5-ти підзон: синоніми, антоніми, гіпоніми, гіпероніми та омоніми. З метою ефективного пошуку за кожним із 5-ти типів лінгвістичної інформації цієї зони текстова інформація 6-ої зони представлена у вигляді диференційованих текстових даних (окремі колонки) таблиці «Підзони_6_Зони».

Кожна 7-ма зона Словника «Епідигматичні (дериваційні) відношення реєстрової одиниці (епідигм)» може бути структурована на 3 підзони: 7.1. афікс – афіксальні прості похідні; 7.2. складсл – складні слова; 7.3. гра – мовна гра (каламбурне словотворення). Відповідно до цих підзон конструюється таблиця «Підзони_7_зони».

Таблиця «Грам коди» укладається вручну за даними четвертої колонки «Зона_2» таблиці «Зони». У тексті Словника у 2-ій зоні подано граматичний код словозміни реєстрового слова (наприклад, 2. грам ж, -и, 1 О – код) за «Граматичним словником української літературної мови» [2], який представлено в електронній версії на порталі mova.info [3]. Із метою відображення моделі парадигми відмінювання реєстрового слова у створюваній електронній лексикографічній системі укладається таблиця «Грам_коди», яка поєднує граматичний код слова, взятий із 2-ї зони словника «Активні ресурси сучасної української номінації», та модель словозміни, що відповідає цьому коду в електронній версії «Граматичного словника

української літературної мови». Зв'язок граматичного коду із моделлю словозміни забезпечує 4-та колонка таблиці «adresa», що подає електронні адреси моделі словозміни електронної версії «Граматичного словника української літературної мови».

Таблиця «index_sliv» укладається з метою поєднання розділу «Індекс слів», що подає список дериватів, утворених на базі реєстрових одиниць, із контекстами вживання цих дериватів у 7-ій зоні словникової статті «Епідігматичні (дериваційні) відношення реєстрової одиниці (епідигм)».

Таблиці «slovospoluky», «index_kontextna_slovospoluka», систематизують текстові дані розділу «Індекс словосполук», у якому подано заголовкові слова, що входять до реєстру Словника, та словосполучення, які ці слова утворюють в ілюстративних текстах 5-ої зони словникової статті. Із цими таблицями пов'язана таблиця «приклади», яка зв'яже контексти вживання словосполучень, вилучені із 5-ої зони Словника, із реєстром словосполучень. Зв'язок між таблицями «приклади» та «index_kontextna_slovospoluka» здійснюється через 1-ше поле ID обох таблиць, в яких номери словосполучень збігаються. Це дозволяє представити однією константою (номером) різні тестові записи словосполучень: препароване словосполучення таблиці «index_kontextna_slovospoluka» та непрепароване словосполучення таблиці «приклади», наприклад: *альтернатив (у пошуках)* → ID 2=ID 2 ← *у пошуках альтернатив*.

Входи в електронний словник

Макроструктура текстового варіанта Словника має три входи до словникових статей: 1) за списком реєстрових одиниць розділу «Корпус словника» у змісті Словника [1, 3-5]; 2) за списком реєстрових одиниць та дериватів, утворених від реєстрових одиниць, у розділі «Індекс слів» [1, 360-388]; 3) за списком реєстрових одиниць та словосполучень із цими одиницями у розділі «Індекс словосполук» [1, 388-414]. В електронному варіанті Словника ставиться завдання збільшити кількість входів до п'яти. Функції п'ятиох входів в електронний словник виконуватимуть три центральні таблиці БД «корпусСловника»: 1) таблиця «Зони» – основний вхід (1) за списком реєстрових одиниць Словника (82 входи) до словникових статей; 2) таблиця «index_sliv» – додатковий вхід (2) за заголовковою реєстровою одиницею розділу «Індекс слів» до 7-ої зони Словника «Епідігматичні (дериваційні) відношення реєстрової одиниці (епідигм)»; додатковий вхід (3) за дериватами (2039 входів), утвореними від // за допомогою реєстрової одиниці, до прикладів текстового вживання 7-ої зони; 3) таблиця «index_kontextna_slovospoluka» – додатковий вхід (4) за заголовковою реєстровою одиницею розділу «Індекс словосполук» до 5-ої зони Словника «Синтагматичні відношення реєстрової одиниці (синтагм)»; додатковий вхід (5) за словосполученням (1868 входів) до прикладів текстового вживання 5-ої зони.

Велика кількість таблиць БД «корпусСловника» зумовлена автоматичним способом вилучення текстової інформації та імпорту текстових даних, що спричинило дублювання текстової інформації у деяких полях таблиць, тому на другому етапі конструювання електронної лексикографічної системи – розроблення програмних запитів та створення консольного інтерфейсу – кількість таблиць буде зменшена. Сьогодні колектив проекту працює над цим завданням. Найближчим часом електронна версія словника «Активні ресурси сучасної української номінації» буде представлена на порталі mova.info. Учасники проекту щиро дякують колективу авторів словника «Активні ресурси сучасної української номінації» за наданий електронний варіант тексту Словника.

Література

1. Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики / Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко, В. І. Критська, Т. К. Пузирєва, Ю. В. Романюк; Відп. ред. Є. А. Карпіловська. Київ: ТОВ «КММ», 2013. 416 с.
2. Граматичний словник української літературної мови. Словозміна / В. І. Критська, Т. І. Недозим, Л. В. Орлова, Т. К. Пузирєва, Ю. В. Романюк; Відп. ред. Н. Ф. Клименко. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. 760 с.
3. Граматичний словник української мови. URL: <http://www.mova.info/grmasl.aspx>.
4. Колодяжная Л. И. Структура словарного текста в аспекте машинной лексикографии: автореф. дис. ...канд. филол. наук. Москва, 1986. 23 с.

Наталія Клименко
(*м. Покровськ*)

ПРИНЦИПИ УКЛАДАННЯ СЛОВНИКА СХІДНОСТЕПОВИХ ГОВІРОК

Останнім часом активізувалося вивчення словникового складу новостворених українських діалектів. І чимала заслуга в цьому належить дослідникам слобожанських говірок. Ще на початку ХХІ ст. побачили світ такі лексикографічні праці, як: «Словник східнослобожанських українських говірок» (автори: К. Д. Глуховцева, В. В. Леснова, І. О. Ніколаєнко, Т. П. Терновська, В. Д. Ужченко), «Словник діалектної лексики Луганщини» (відп. редактор – З. С. Сікорська). Приблизно в цей же час з'являється низка публікацій А. А. Сагаровського, присвячених укладанню діалектного словника Харківщини: («Лексика Центральної Слобожанщини (Харківщини) як об'єкт словництва» (2001), «Фрагмент діалектного словника Харківщини»

(2001), «Із досвіду укладання діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини)» (2003) та ін. У доробку лексикологів південно-східного наріччя української мови маємо й інші праці: «Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини» В. А. Чабаненка (2001), «Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу» В. Д. Ужченка (2002), «Словник українських говорів Одещини» (2011) та ін.

Найменш лексикографічно опрацьованими дотепер залишаються східностепові говірки Донеччини. У 2006 році побачив світ перший випуск «Матеріалів до словника східностепових українських говірок», видання яких було заплановане як поетапне відображення роботи над укладанням Словника східностепових українських говірок. Наразі йдеться про настигнуту необхідність активізувати подальшу роботу над укладанням словника говірок Донеччини. Актуальність цього полягає в тому, що східностепові говірки вже досить давно «привертають увагу дослідників історією формування та розвитку, своєрідною мовною структурою, хоча й досі залишаються чи не найменш вивченими серед інших південно-східних говорів» [3, с.3]. Крім того, збереження найповнішої за обсягом інформації про східностепові українські говірки є важливим, доки вони не зазнали глибинних структурних перетворень унаслідок не лише інтенсивної міждіалектної взаємодії, а й через воєнні дії та окупацію, що охопили з 2014 року частину Донецької області [2, с.136].

Метою цієї розвідки є висвітлення основних принципів укладання Словника східностепових українських говірок, що передбачає ілюстрацію лексичного матеріалу, який увійде до Словника, та опрацювання його в лексикографічних статтях.

Для укладання Словника, а відповідно й другого випуску «Матеріалів до словника східностепових українських говірок», використано записи діалектного матеріалу, здійснені в 60 обстежених населених пунктів Донецької області, що відображають діалектні особливості лексичного складу одного з новостворених периферійних говорів української мови. Основою Словника є багатотисячна картотека, збагачення якої новими записами з різних населених пунктів Донецької області триває.

Пропонований Словник є диференційним, що не охоплює всієї лексики, яка функціонує в східностепових говірках Донеччини, а подає лише традиційну діалектну лексику, яка не увійшла до основного словникового складу української літературної мови й репрезентує всі фонетичні, словотвірні, семантичні різновиди діалектної лексики, уживаної в донецьких говірках.

У Словнику буде зібрано як традиційну лексику повсякденного спілкування, так і назви, пов'язані з різними видами діяльності, переважно господарською та професійною. До реєстру Словника включено: назви їжі,

напоїв, кухонного начиння, сільськогосподарську лексику, метеорологічні, астрономічні номени, назви людських хвороб і понять, пов'язаних з ними, ботанічну лексику, назви людини та її рис, транспортну лексику, назви одягу, взуття, прикрас, головних уборів, меблів та інших хатніх речей, рибацьку лексику, назви бджільництва.

Реєстр словника охоплює: **специфічно східностепові слова** (наприклад, *све"рбл'ачка* 'кропива' (Є М), *с'орбанка* 'дуже рідкий суп' (Бл Амв), *л'опанка* 'рідка картопля' (Н-укр М), *кладу́нка* (Кам Д), *се"рун'ц'і* 'штани для немовлят' (Є М), *ки"сл'атни"к* 'приплюснутий, поколотий ножом хлібець з кислого тіста, печений на сковороді' (Бил Сл), *л'апанець* 'т. с.' (Грод), *троака́р* 'довгий верхній піджак без підкладки, пошитий із чотирьох частин, для носіння восени або навесні' (С, Сонц, Мих П, Ол М, Роя, Олексіївка ВН), **регіоналізми**, тобто слова, поширені в інших південно-східних говорах (*бухánка* 'хлібина', *це"бёрка* 'відро', *бутил'ок* 'трилітрова скляна банка', *розорі́т* 'розібрати на частини', *пособі́т* 'допомогти', *барán*, *барánчик* 'середина кавуна', *годи́на*, *годи́нка* 'добра погода', *гробкі́* 'поминальне свято', *сапéтка* 'низький широкий плетений кошик з двома ручками', *потáпц'і* 'страва зі шматочків хліба, зволожених водою та приправлених олією', *тормозо́к* '1) їжа, яку беруть шахтарі з собою в шахту; 2) будь-яка їжа, яку беруть із собою в дорогу').

Крім лексичних, до Словника східностепових українських говірок увійдуть і семантичні діалектизми, що, як правило, є лексемами відомими іншим українським говорам, однак у східностепових говірках мають іншу семантичну структуру: *ма́мка* 'велика хижа риба роду окунеподібних, яка містить багато ікри й живе в прісній та морській воді' (Бз НА); *токсикóз* 'отруєння бджіл отрутохімікатами, які застосовують для боротьби зі шкідливими комахами, хворобами сільськогосподарських культур та бур'янами' (Гр); *р'áбчик* 'моряцька смугаста спідня сорочка, звичайно трикотажна' (М-Кач НА), *лапс'орда́к* 'ірон. назва будь-якого верхнього одягу' (у більшості східностепових говірок); *су́кн'а* 'спідниця з сукна' (Лис Амв); *д'ід* 'дротяний гачок гаплика' (Вільне, Шевч ВН), *закóт* 'верхній зимовий одяг рівного крою, з овечої шкіри, з широким виложистим коміром' (Н-петр ВН), *калитá* 'кишеня, яку жінки носили під фартухом' (Шах Яс).

Реєстрові слова подано спрощеною фонетичною транскрипцією й розташовано в алфавітному порядку. Тлумачення значення реєстрових слів здійснено переважно описово, хоча використано й антонімічний, синонімічний та комбінований (тлумачно-синонімічний) способи.

Так само, як і в першому випуску «Матеріалів до словника східностепових українських говірок», послідовно подано *граматичні ремарки*. При відмінюваних іменниках, записаних у називному відмінку однини, указано закінчення родового відмінка однини та рід. Якщо іменник уживається тільки в однині, це позначено скороченням **одн.**, якщо слово

Словник відображає деякі *стилістичні явища*, особливості вияву парадигматичних та синтагматичних відношень у системі лексики східностепових українських говірок. Наприклад,

лапс'орда́к (лапс'ерда́к, лапс'урда́к, лапсарда́к),-а́, ч. *Ірон.* назва будь-якого верхнього одягу (у більшості східностепових говірок)

Кожне реєстрове слово паспортизується літерним скороченням назв населених пунктів, у яких воно зафіксоване. Список деяких скорочень назв населених пунктів, зазначених у Словнику й продубльованих у доповіді, наводимо нижче. Якщо слово охоплює весь ареал поширення досліджуваних говірок, то в дужках після значення вказано (в усіх східностепових говірках) або (у більшості східностепових говірок).

Перспективи подальших наукових досліджень убачаємо не тільки в завершенні роботи над другим випуском «Матеріалів до до словника східностепових українських говірок», а й укладанні повного Словника східностепових українських говірок.

Список скорочень обстежених населених пунктів Донецької області

Є М – Єлизаветівка Мар'їнського району, Бл Амв – Благодатне Амвросіївського району, Н-укр М – Новоукраїнка Мар'їнського району, Кам Д – Кам'янка Добропільського району, Бил Сл – Билбасівка Слов'янського району, Грод – Гродівка Покровського району, С – Селидове, Сонц – Сонцеве Покровського району, Мих П – Михайлівка Покровського району, Ол М – Олександрівка Мар'їнського району, Роя – Роя Мар'їнського району, Олексіївка ВН – Олексіївка Великоновосілківського району, Бз НА – Безіменне Новоазовського району, Гр – Гришине Покровського району, М-Кач НА – М – Качкари Новоазовського району, Лис Амв – Лисиче Амвросіївського району, Вільне – Вільне Волноваського району, Шевч ВН – Шевченко Великоновосілківського району, Н-петр ВН – Новопетриківка Великоновосілківського району, Шах Яс – Шахова Ясинуватського району.

Література

1. Вікторіна О. М. Принципи укладання словника лексики та фразеології народної медицини та лікувальної магії Кіровоградщини. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Ужгород, 2008. № 12. С. 94-97.
2. Клименко Н. Б. Діалектні тексти як джерело дослідження генези та сучасного стану українських говірок Донеччини. *Лінгвістичні студії / Linguistic Studies*: Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2018. Вип. 35. С. 135-139.
3. Омельченко З. Л., Клименко Н. Б. Матеріали до словника східностепових українських говірок. Донецьк: Вид-во ДонНУ, 2006. 114 с.

4. Сагаровський А. А. Лексика Центральної Слобожанщини (Харківщини) як об'єкт словництва. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Ужгород, 2001. В. 4. С. 465-469.
5. Сагаровський А. А. Фрагмент діалектного словника Харківщини. *Волинь-Житомирщина*. Житомир, 2001. № 6. С. 249-254.
6. Сікорська З. С. Про особливості Словника діалектної лексики Луганщини. *Волинь-Житомирщина*. Житомир, 2005. № 14. С. 192-196.
7. Словник українських східнослобожанських говірок / К. Глуховцева, В. Леснова, І. Ніколаєнко, Т. Тернавська, В. Ужченко. Луганськ, 2002. 234 с.
8. Хобзей Н. В. Сучасне українське словництво. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2006. № 15. С. 819-826.

**Валентина Робейко, Микола Сажок, Руслан Селюх, Дмитро Федорин,
Олександр Юхименко
(м. Київ)**

МОНІТОРИНГ НОВИННИХ YOUTUBE-КАНАЛІВ ЗА ДОПОМОГОЮ СИСТЕМИ РОЗПІЗНАВАННЯ МОВЛЕННЯ

Оперативний моніторинг телерадіопрограм є важливим суспільним завданням, що має на меті здійснення запису, зберігання та аналізу аудіовізуальних даних медіа-сервісів на всій території України. На сьогодні велика кількість світових телеканалів ведуть своє мовлення засобами веб-сервісу YouTube. Цей сервіс дає змогу користувачам Інтернету переглядати трансляції як наживо, так і окремі випуски телепередач або сюжетів у записі. Українські телеканали віднедавна активно опановують новий спосіб донесення медійної інформації до користувача. В недалекому минулому провести аудіовідеозапис трансляцій телеканалів можливо було через антену або з місцевих сервісів цифрового ТБ. Тепер же до переліку національних новинних каналів, що максимально використовують можливості YouTube, входять канали *Еспресо*, *5 канал*, *112*, *24*, *Zik* та ряд інших. Крім того окремі передачі новин, такі як *ТСН*, *Факти ICTV* тощо, створюють власні YouTube-канали, викладають туди записи своїх випусків та інколи транслюють їх наживо.

Перша з розроблених в Україні систем, що давала змогу проводити оперативний моніторинг аудіоінформації, забезпечувала надійне перетворення на текст записів спонтанного мовлення, в яких наявні лише незначні шуми і завади — [2]. Сюжети, знайдені за ключовими словами, користувач переглядав синхронно з розпізнаним текстом із метою аналізу або редагування.

На сьогодні рівень розробок у галузі розпізнавання мовлення

забезпечує 70–90 і більше відсотків послівної надійності розпізнаного тексту — залежно від наявності в аудіозаписі шумів, завад, а також одночасного мовлення кількох дикторів, мовлення кількома мовами [1].

Система перетворення мовлення на текст, що реалізована авторами для оперативного моніторингу звукової медійної інформації на основі низки інструментальних засобів, зокрема [3], поділяється на компоненту навчання розпізнаванню та власне розпізнавач. У процесі навчання розпізнаванню оцінюються параметри моделей на всьому рівні ієрархії мовленнєвих образів з використанням відповідного корпусу на основі мовлення та/або тексту. Розпізнавач, отримуючи мовленнєвий сигнал, спочатку здійснює перехід від амплітудно-часового подання сигналу в простір первинних ознак. Таким чином отримані акустичні вектори аналізуються на предмет наявності в них мовлення, та обчислюються додаткові ознаки, що моделюють індивідуальні особливості мовлення дикторів. Потім обчислюються та запам'ятовуються значення критерію для всіх перспективних гіпотез еталонного сигналу з суттєвим обмеженням лексичного контексту. І вже на основі значень параметрів перспективних гіпотез послідовностей слів формується остаточна відповідь розпізнавання з урахуванням впливу більш широкого лексичного контексту. Отже, розпізнавач для кожного мовленнєвого сегменту надає одну або більше послідовностей слів із оцінками початку слова, його тривалості та мірою довіри.

База даних і знань системи перетворення мовлення на текст формується з моделей, що використовуються в різних блоках розпізнавача. Параметри моделей оцінюються за навчальною вибіркою, що формується з корпусів як мовленнєвих, так і текстових, які відповідають предметній області. При цьому враховуються мови, тематика, лексика, прогнозований розподіл мовців і стилів мовлення, акустичне середовище, властивості каналів, через які передається звукова інформація тощо. Так для оцінки параметрів акустичних моделей фонем використано близько 500 годин анотованих записів телерадіоефіру для української та російської мов. Цей же матеріал — для визначення голосової активності та моделювання індивідуальних особливостей мовця. Для побудови моделі врахування обмежень на слідування слів — лінгвістичної моделі — сформовано текстовий корпус з використанням понад 2 ГБ текстів, отриманих із новинних сайтів, зокрема [5].

Подальший аналіз оброблення розпізнаного тексту здійснюється як людиною, так і автоматичними засобами. Наприклад, експерт виправляє помилки в отриманому тексті для формування звіту. При автоматичному обробленні текстів виникає необхідність роботи з числами тощо. Тому для системи розроблено блок пост-процесингу відповіді розпізнавання, метою якого є полегшити сприйняття людиною отриманого тексту та підготувати результат розпізнавання для подальшого автоматичного оброблення:

регістром літер позначаються мови; кольором виділяються слова, щодо яких система “сумнівається”; здійснюється прогноз щодо знаків пунктуації на основі [4]; позначаються моменти вірогідного переходу черги говорити до іншої особи [6]; відновлюються числові вирази за послідовностями слів.

Запропонована схема перетворення мовлення на текст дала змогу отримати результат розпізнавання аудіоданих з YouTube-каналів у зручному вигляді як для користувача-людини, так і для подальшого автоматичного оброблення з метою оперативного моніторингу. Розроблено моделі для української, російської мов та їх одночасного використання, а також для англійської та німецької мов.

У ближчих планах: здійснювати пошук сегментів мовлення конкретної особи; тональний аналіз; розширення кількості мов; адаптація системи для диктування тексту, автоматичного формування субтитрів і реалізації усного діалогу між людиною та технічними системами.

Література

1. Вінцюк Т. К., Сажок М. М., Селюх Р. А., Федорин Д. Я., Юхименко О. А., Робейко В. В. Автоматичне розпізнавання, розуміння та синтез мовленнєвих сигналів в Україні. *Керуючі системи та комп'ютери*. 2018. № 6. С. 7–24.
2. Сажок Н. Н., Робейко В. В., Федорин Д. Я., Селюх Р. А. Система преобразовання телерадиовещания в текст для украинского языка. *Управляющие системы и машины*. 2015. № 6. С. 66–73.
3. Povey D., Ghoshal A., Boulianne G. et. al. The Kaldi Speech Recognition Toolkit. *IEEE 2011 Workshop on Automatic Speech Recognition and Understanding*.
4. Tilk O., Alumäe T. Bidirectional Recurrent Neural Network with Attention Mechanism for Punctuation Restoration. *Interspeech*. 2016. S. 3047–3051.
5. <http://lang.org.ua/uk/corpora/>
6. Zewoudie A. W., Luque J., Hernando J. The use of long-term features for GMM- and i-vector-based speaker diarization systems. *EURASIP Journal on Audio, Speech, and Music Processing (2018)* 2018. 14.

Ганна Ситар
(м. Вінниця)

СИНТАКСИЧНА ІНДЕКСАЦІЯ КОРПУСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Важливою рисою лінгвістичних досліджень у ХХІ столітті є корпуснозорієнтованість, що висуває на перший план потребу створення великих корпусних проєктів, виконаних на матеріалі різних мов. В Україні одним із великих і доступних для широкого загалу корпусних проєктів є Корпус української мови, створений під керівництвом Наталії Дарчук колективом лабораторії комп'ютерної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка і розміщений за адресою <http://www.mova.info/corpus.aspx>.

Теоретичним підґрунтям індексування текстів у цьому проєкті є «комп'ютерна граматики АГАТ із вбудованими процесорами опрацювання українськомовного тексту» [2, с. 148] (докладно про граматику АГАТ див. у монографії Наталії Дарчук [3]).

Здійснюваний у Корпусі української мови автоматичний синтаксичний аналіз ґрунтується на двох принципах:

- 1) аналіз речення за **безпосередніми складниками**, ідея якого належить Леонарду Блумфілду;
- 2) побудова для речення **дерева залежностей**, правила якої визначив Люсьєн Теньєр.

Вибір цих принципів є не випадковим: обидва підходи запропоновано в межах структуралізму, відповідно вони втілюють суто формальний підхід до речення і виявляються найпридатнішими для виконання автоматичного аналізу. Водночас накопичений на сьогодні досвід синтаксичного розмічення корпусів англійської, шведської, російської та інших мов базується саме на принципах граматики залежностей і передбачає побудову дерев залежностей з визначенням головного й залежного компонентів і встановленням типу синтаксичного зв'язку між ними і/або синтаксичного відношення [6; 7; 8; 9; 5 та ін.].

На етапі експертної перевірки результатів автоматичного синтаксичного аналізу до проєкту долучились викладачі кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології та студенти спеціальності 035 «Філологія» освітньої програми «Прикладна лінгвістика» Донецького національного університету імені Василя Стуса.

У процесі корегування результатів автоматичного поділу речень на двокомпонентні комплекси й визначення залежностей між парами слів форм було виявлено окремі моменти, які, очевидно, потребують подальшого обговорення.

Зокрема, у межах кваліфікації безпосередніх складників велику увагу приділено визначенню морфологічного статусу головного і залежного слів, що, безумовно, є цілком виваженим, оскільки:

а) автоматичний морфологічний аналіз є необхідною передумовою для виконання автоматичного синтаксичного аналізу;

б) одним із критеріїв (але не єдиним) класифікації словосполучень є саме частиномовна належність їх компонентів.

Водночас основними категоріями формально-синтаксичного аналізу є **синтаксичний зв'язок і член речення** [1; 4 та ін.], кваліфікація яких і має бути завданнями здійснюваного синтаксичного аналізу. Так, для речення *Сьогодні учні виконали складне завдання* комп'ютерна програма приписує однакові параметри парам слів *виконали сьогодні* і *виконали завдання*, оскільки за прийнятою у проекті класифікацією з погляду частиномовного статусу обидва словосполучення є дієслівними безприйменниковими, хоча з погляду формально-синтаксичного вони поєднані різними типами синтаксичного зв'язку – відповідно приляганням і керуванням. Тому вважаємо за доцільне розмежувати кілька параметрів аналізу для виділених пар слів:

1) частиномовна належність головного і залежного компонентів;

2) тип синтаксичного зв'язку, що їх поєднує (розмежування словосполученневотвірних (керування, прилягання (власне-прилягання і відмінкове прилягання), узгодження), реченневотвірних (предикативний на рівні простого, сурядний і підрядний зв'язки на рівні складного речення (із подальшою диференціацією підтипів)) і реченнєвомодифікувальних (сурядний, опосередкований, напівпредикативний та ін.) зв'язків обґрунтовано у працях Анатолія Загнітка [4 та ін.]);

3) член речення (підмет, присудок, додаток, обставина, означення, прикладка) / компонент у складі відповідного члена речення (за умови семантичної цілісності типу *повинен був працювати, батько з матір'ю, двадцять дві книжки*) / не є членом речення (наприклад, підрядний сполучник у складнопідрядному реченні).

У перспективі таке розмежування дасть змогу встановити закономірності співвідношення / неспіввідношення типу синтаксичного зв'язку, морфологічного наповнення компонентів та членів речення, якими вони виступають. Важливим також вважаємо передбачити варіант «інше» в межах усіх параметрів, оскільки, як свідчить практика, спрогнозувати всі можливі вияви синтаксичної реалізації є проблематичним. Наприклад, у реченні *У Державній податковій адміністрації України (ДПАУ) сьогодні і так удосталь повноважень для нормального збору податків* аббревіатура ДПАУ залишилась поза межами комп'ютерного аналізу.

Нечастотними, проте такими, які потребують уваги програміста, виявились помилки у встановленні меж речення. У таких випадках йшлося

про складні багатокомпонентні конструкції з різними видами зв'язку та прямою мовою. Зрозуміло, що в класичних працях, присвячених граматиці залежностей, подібні речення не розглядалися. Проте аналізовані в межах публіцистичного підкорпусу тексти газети «День» продемонстрували випадки штучного розривання частин речення, очевидно, через складність пунктуаційного оформлення. Так, роз'єднання підрядної і головної частин унеможливує визначення зв'язків між ними та правильну побудову дерева залежностей, наприклад:

Коли спитати громадянина України: «Хто Ви?

і

», він відповідає: «Я українець російського походження», або «Я українець єврейського походження», або «Я українець гагаузького походження», або «Я українець із діда-прадіда»¹.

Тому пропонуємо передбачити можливість для лінгвіста-експерта об'єднати два чи більше речення в одне за допомогою введення спеціальної опції.

Наступним етапом досліджень є автоматичне визначення синтаксичних (семантико-синтаксичних) відношень у межах виділених складників, що можуть бути відображені в межах побудованих дерев залежності.

Література

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ: Либідь, 1993. 368 с.
2. Дарчук Наталія. До питання про створення автоматичного словника словосполучень української мови. *Лінгвістичні студії / Linguistic Studies*: зб. наук. праць. Вінниця, 2018. Вип. 36. С. 148–158.
3. Дарчук Н. П. Комп'ютерне анотування українського тексту: результати і перспективи / монографія. Київ: Освіта України, 2013. 544 с.
4. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис: Монографія. Донецьк: ДонНУ, 2001. 662 с.
5. Национальный корпус русского языка. URL: <http://www.ruscorpora.ru> (дата звернення 10.03.2019).
6. Nivre Joakim. Introduction to Dependency Grammar and Dependency Parsing (Uppsala University). URL: ufal.mff.cuni.cz/~bejcek/parseme/prague/Nivre1.pdf (дата звернення 10.03.2019).
7. Nivre Joakim. Inductive Dependency Parsing. Springer, 2006. 212 p.
8. Silveira Natalia, Dozat Timothy, de Marneffe Marie-Catherine, Bowman Samuel R., Connor Miriam, Bauer John and Manning Christopher D. Gold

¹ Зверніть увагу на пунктуаційне оформлення частин речення, виділених програмою як окремі речення.

Standard Dependency Corpus for English. *Proceedings of the Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC-2014)*. 2014. P. 2897–2904. URL:

<https://aclweb.org/anthology/papers/L/L14/L14-1067/> (дата звернення 10.03.2019).

9. Universal Dependencies. URL: <https://universaldependencies.org/> (дата звернення 10.03.2019).

Микита Яблочков

(м. Київ)

**СТВОРЕННЯ КОМП'ЮТЕРНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ
ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРИ СТАТТІ
ТЛУМАЧНОГО СЛОВНИКА: НА ПРИКЛАДІ
СЛОВНИКА ІСПАНСЬКОЇ МОВИ**

На основі аналізу інтерфейсів цифрових тлумачних словників (СУМ-20 – <http://http://services.ulif.org.ua/expl>, Оксфордський словник англійської мови – <http://en.oxforddictionaries.com/>, Словник іспанської мови Королівської академії іспанської мови – <http://dle.rae.es>), що відрізняються структурами і методами укладання, виникла ідея створити інструмент для більш глибокого аналізу їх структур в одній концептуальній схемі. В цій статті описані перші етапи цієї роботи.

Цей інструментарій створюється як для аналізу структури статей тлумачного словника, так і усього словника в цілому, перевірки прозорості лексикографічних даних словника (виявлення імпліцитної інформації, структур та закономірностей), а також для можливості швидкої зміни зовнішніх інтерфейсів.

Як матеріал дослідження було вирішено використати текст Словника іспанської мови Королівської академії іспанської мови (<http://dle.rae.es>). Цей вибір був зумовлений наступним: принциповою відмінністю підходу до формування структури словника від прийнятої в УМІФ та тої, що використовується в Оксфордському словнику англійської мови (Oxford Dictionary), наявністю проведених досліджень лексикографічної системи іспанської мови [2], а також наявність цифрової версії словника у форматі HTML5, що гарантує автентичність тексту (його лінгвістичну достовірність) і дозволяє повністю зосередитися на його структурі.

Крім цього важливою особливістю цього словника є високий рівень складності структури словникових статей та велика кількість лінгвістичної інформації (включаючи граматичну, етимологічну та іншу), що включена в усі статті словника. Ця лексикографічна праця містить основну частину

національної лексики та фразеології й характеризується докладним описом лексико-граматичної і лексико-семантичної системи мови. Такий текст є носієм великого числа імпліцитно заданих зв'язків і відношень, що перетворює такі великі лексикографічні системи на певного роду «речі в собі».

Проведений аналіз структури словникових статей дозволив визначити первинні параметри для їх парсингу та подальшої обробки. Треба зазначити, що нас цікавили тільки параметри, що явно представлені в структурі словникових статей, а саме:

1. Омонімія:
 - 1.1. Присутня.
 - 1.2. Відсутня.
2. Опис реєстрової одиниці
 - 2.1. Заголовкове слово
 - 2.2. Член реєстрового ряду
 - 2.3. Дуплет (заголовкове слово)
 - 2.4. Дуплет (член реєстрового ряду)
3. Структура реєстрової одиниці
 - 3.1. Слово
 - 3.2. Словосполучення
 - 3.3. Морфема
4. Тип реєстрової одиниці
 - 4.1. Слово іншомовного походження
 - 4.2. Абревіатура
 - 4.3. Акронім
 - 4.4. Інше
5. Структура тлумачної частини статті
 - 5.1. Присутня дефініція реєстрового ряду
 - 5.2. Дефініція реєстрового ряду відсутня, присутня дефініція фразеологізму
 - 5.3. Дефініція реєстрового ряду відсутня, є посилання на неї
 - 5.4. Дефініція реєстрового ряду і посилання на неї відсутні, є посилання на дефініцію фразеологізму

Цей набір параметрів параметрів ми вважаємо достатнім для проведення начального аналізу словника.

Ефективний інструмент може бути побудован тільки при адекватном представлення складної структури словникової статті тлумачного словника в цифрових форматах. Накопичений досвід свідчить, що реляційні бази даних не дозволяють будувати достатньо ефективні цифрові лексикографічні системи. Зокрема, недоліком реляційних моделей при зберіганні та обслуговуванні лексикографічних об'єктів можна назвати той факт, що дані зберігаються імпліцитно – у вигляді набору з декількох таблиць та відношень

між ними. Оперування окремими таблицями як єдиним об'єктом вимагає потужної програмної інфраструктури і додаткових витрат часу для створення нових лексикографічних агентів, призначених для обробки цих масивів таблиць. Крім того, еволюційний потенціал цифрового об'єкту обмежений «непрозорістю» бази даних.

Оскільки словникові статті є елементами відповідної лексикографічної системи зі строго визначеною структурою, то логічним є їх пряме представлення у вигляді класів в об'єктно-орієнтованих мовах програмування, з подальшою обробкою, редагуванням та зберіганням саме в такому явному вигляді. Таку можливість дають NoSQL бази даних, а точніше – документно-орієнтовані бази даних, для яких головним елементом для зберігання і обробки є документ (об'єкт) зі строго описаною структурою.

Це дає можливість експліцитно зберігати лексикографічні об'єкти, не порушуючи при цьому їх внутрішню структуру, що відкриває прямий доступ до кожного елемента лексикографічного об'єкту і крім цього значно спрощує можливість їх редагування та модифікації (розширення).

Як приклад, у структурі словникової статті визначаються класи реєстрової та тлумачної частин, до них переходять атомарні елементи (реєстр та сама стаття відповідно) і з'являються нові елементи (характеристики реєстру та статті як цілісних об'єктів), після чого створюються класи для опису форми та змісту (характеристик) кожної одиниці реєстрового ряду (Схема 1).

При використанні реляційної бази даних така редукція лексикографічного об'єкту потребує крім створення додаткових таблиць ще й переписування функцій доступу та редагування, в той час як при використанні документарної бази даних новий складний об'єкт одразу зберігається в прямому вигляді. Інваріантність щодо даних, які зберігаються, – ще одна перевага документарних баз даних; єдиною вимогою є дотримання одноманітності структури об'єктів в одному сховищі (базі).

Схема 1

У процесі проектування було вирішено побудувати стенд для поступової модифікації додатку в бік розширення функціоналу (додавання нових лексикографічних агентів), а також поглиблення опису (редукції) лексикографічних об'єктів (словникових статей).

Первинний функціонал був реалізований без оптимізації роботи додатку та використання «важких» елементів інтерфейсу, через можливість змін в моделі лексикографічного об'єкту (статті) та супутніх змін в лексикографічних агентах, а також для демонстрації дослідницьких можливостей, що надають такий «легкий» інструментарій, використовуючи невелику кількість виділених характеристик.

Через ці ж причини було вирішено використати технологію Web API задля забезпечення обміну даними, а саме обробки запитів, між клієнтською та серверною частинами веб-додатку.

Для виконання закладених функцій було створено наступні API: запит на отримання тексту статті за його ID та запит на отримання вибірки реєстру за параметрами.

Так як поставленою задачею був аналіз структури словника, інтерфейс розроблявся саме в такому напрямку – візуалізація статті і її структури, варіації пошуку по реєстру та створення вибірок словникових статей по раніше виявленим параметрам.

Основними елементами інтерфейсу являються вікно-список реєстру (Рис. 1, цифра 1), рядок з інформацією про кількість відображених реєстрових одиниць (Рис. 1, цифра 4), вікно для відображення HTML-коду словникової статті (Рис. 1, цифра 3) та область відображення статті в оригінальному вигляді (Рис. 1, цифра 2).

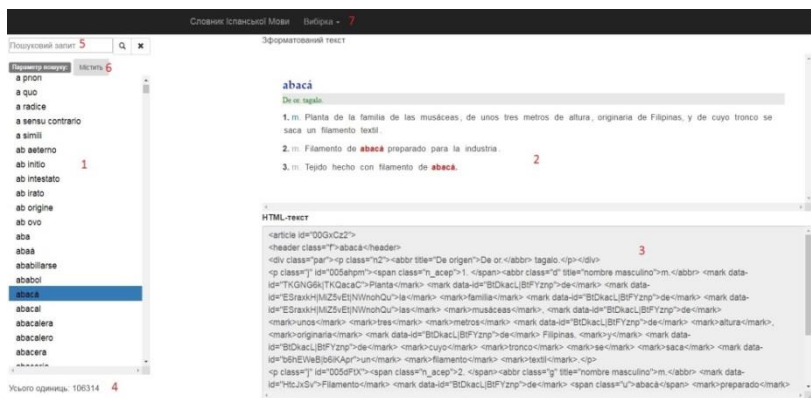

Рис. 1

Над списком реєстру знаходиться область з елементів інтерфейсу, що забезпечують декілька видів пошуку по реєстру (Рис. 1, цифра 5,6). Основним

елементом тут є віртуальна клавіатура для вводу пошукового запиту, що дозволяє набирати літери з діакритичними знаками іспанського алфавіту на пряму без встановлення іспанської мови на пристрій користувача (Рис. 2).

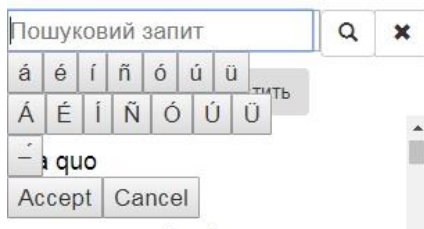

Рис. 2

Цей елемент можна легко модифікувати під відображення символів інших алфавітів шляхом модифікації його файлу налаштувань.

Зверху сторінки знаходиться кнопка виклику виринаючого вікна для вибору параметрів формування вибірки реєстру (Рис. 1, цифра 7).

Як приклад у цьому вікні можна вибрати характеристики «Заголовкове слово» з параметру «Структура реєстру», «Слово» з «Структура реєстрової одиниці», «Іншомовного походження» з «Тип реєстрової одиниці» та «Без омонімії» з «Омонімія» (див Рис. 3).

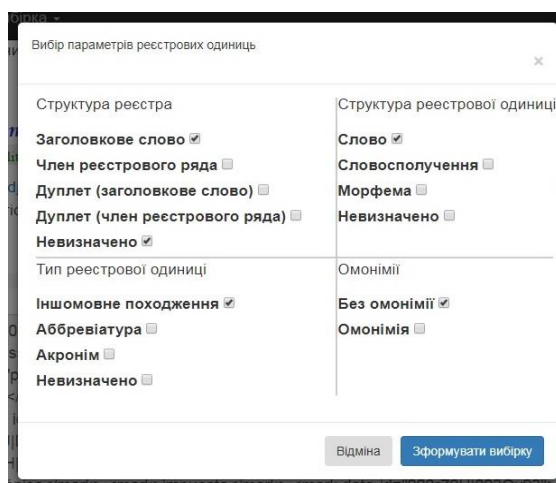

Рис. 3

Ця вибірка видає реєстрові одиниці, що являють собою заголовкове слово (не словосполучення) іншомовного походження, не маюче омонімів. Результат можливо побачити на Рис. 4.

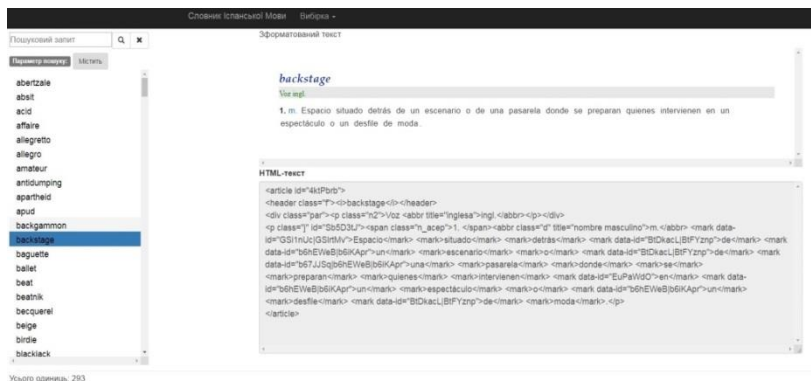

Рис. 4

Так як даний додаток планувався як стендовий, то його перша ітерація носила більш тестовий характер.

У подальшому планується здійснити редукцію класу тлумачної частини словникової статті за структурно-семантичними ознаками. Для цього буде здійснений аналіз статей з метою ідентифікації маркерів елементів структури словникових статей та розробка механізмів для їхнього індексування, пошуку та створення вибірок. Це дозволить виділити окремі семантичні тлумачення та більш глибоко розгорнути лексикографічну систему цього словника.

Також планується виділення граматичних і етимологічних ознак зі статей для подальшого створення на базі даного словника етимологічного і граматичного з подальшою їх інтеграцією.

У результаті планується отримати потужну інтегровану систему, спроможну підтримувати проведення різноманітних досліджень явних та прихованих лінгвістичних структур та елементів, що буде легко масштабуватися та модифікуватися під потреби різних словників.

Література

1. Bański Piotr, Bowers Jack, Erjavec Tomaž. TEI-Lex0 Guidelines for the Encoding of Dictionary Information on Written and Spoken Forms, Electronic lexicography in the 21st century. Proceedings of eLex 2017 conference. 2017. Pp. 485–494.

2. Купріянов Є. В. Лексикографічна система іспанської мови: феноменологія інтегрального опису: [монографія]. Київ: УМІФ НАНУ, 2018. 254 с.

3. Надутенко М. В. «Віртуалізовані лексикографічні системи та їх застосування у прикладній лінгвістиці»: автореф. дис. канд. тех. наук, НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського. Київ, 2016. 22 с.

4. Широков В. А. Комп'ютерна лексикографія. Київ: Наукова думка, 2011. 351 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Андрущенко Вікторія Олегівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології та перекладу Горлівського інституту іноземних мов Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Бахмут, Україна).

Антонюк Олена Вікторівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української філології і культури Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна).

Берест Вікторія Сергіївна – студентка 1 курсу СО «Магістр» ОПП «Українська мова та література» Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна).

Бойко Юлія Петрівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германської філології та перекладознавства Хмельницького національного університету (м. Хмельницький, Україна).

Бондарева Олена Валеріївна – студентка 4 курсу ОП «Українська мова і література» Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна).

Бортун Каріна Олександрівна – асистент кафедри української мови Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна).

Важеніна Олена Григорівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна).

Верби́ненко Юлія Ігорівна – молодший науковий співробітник Українського мовно-інформаційного фонду НАН України (м. Київ, Україна).

Галаур Світлана Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (м. Полтава, Україна).

Гарбера Ірина Володимирівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна).

Гарбіч Аліна – студентка 3-го курсу ОПП "Прикладна (комп'ютерна) лінгвістика та англійська мова" Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна).

Горобець Дар'я Олегівна – асистент кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна).

Данилюк Ілля Григорович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології

Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна).

Дарчук Наталія Петрівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови та прикладної лінгвістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна).

Домрачева Ірина Романівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна).

Дорожинська Альона Вікторівна – молодший науковий співробітник Українського мовно-інформаційного фонду НАНУ (м. Київ, Україна).

Єсипенко Анастасія – студентка 3-го курсу ОПП "Прикладна (комп'ютерна) лінгвістика та англійська мова" Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна).

Загнітко Анатолій Панасович – доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна).

Зубань Оксана Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та прикладної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна).

Клименко Наталія Борисівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри мовної підготовки Донецького національного технічного університету (м. Покровськ, Україна)

Коваль Людмила Михайлівна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна).

Козаченко Олена Євгенівна – аспірантка кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна).

Колібаба Лариса Миколаївна – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови НАН України (м. Київ, Україна)

Космеда Тетяна Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри україністики Університету імені Адама Міцкевича (м. Познань, Польща).

Кравченко Елла Олександрівна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української філології і культури Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна).

Краснікова Валентина Василівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української філології і культури Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна).

Краснобаєва-Чорна Жанна Володимирівна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна).

Кришталюк Ганна Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський, Україна).

Лембик Сніжана Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри романської філології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (м. Харків, Україна).

Митько Неля Андріївна – старший викладач кафедри української мови Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна).

Міхєєва Тетяна Ігорівна – аспірантка кафедри історії та культури української мови філологічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (м. Чернівці, Україна).

Міщинська Ірина Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри перекладу Хмельницької Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький, Україна).

Новікова Дар'я – студентка 3-го курсу ОПП "Прикладна (комп'ютерна) лінгвістика та англійська мова" Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна).

Островська Людмила Станіславівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української філології, теорії та історії літератури Чорноморського національного університету імені Петра Могили (м. Миколаїв, Україна).

Петрова Тетяна Олексіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовних дисциплін Харківського національного аграрного університету імені В.В. Докучаєва (м. Харків, Україна).

Пилипак Валерія Павлівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна).

Проценко Ігор Юрійович – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри романських мов та світової літератури Донецького національного університету імені Василя Стуса; Coordinador Académico de la Facultad de Postgrado, Universidad del Norte (м. Асунсьйон, Парагвай).

Робейко Валентина Василівна – науковий співробітник Міжнародного науково-навчального центру інформаційних технологій та систем, асистент Інституту філології Київського національного університету імені Т. Шевченка (м. Київ, Україна).

Рогова Марина – студентка 4-го курсу ОП «Прикладна лінгвістика» Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна).

Романюк Богдана – студентка 3-го курсу ОПП «Прикладна (комп'ютерна) лінгвістика та англійська мова» Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна).

Руденко Марина Юріївна – аспірантка кафедри германської та слов'янської філології Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ, Україна).

Сажок Микола Миколайович – кандидат технічних наук, завідувач відділу Міжнародного науково-навчального центру інформаційних технологій та систем (м. Київ, Україна).

Ситар Ганна Василівна – доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна).

Терещук Марія Олександрівна – аспірантка кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна).

Фурса Валентина Миколаївна – кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови НАН України (м. Київ, Україна).

Шаповалова Наталія Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української філології і культури Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна).

Шрамко Руслана Григорівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської та німецької філології Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (м. Полтава, Україна).

Яблочков Микита Мирчович – молодший науковий співробітник Українського мовно-інформаційний фонду (м. Київ, Україна).

ГРАМАТИЧНІ ЧИТАННЯ – X

Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції 16-17 травня 2019 року

Науковий редактор – Анатолій Загнітко
Веб-редактор – Ілля Данилюк
Відповідальний секретар – Інна Аксьонова

Затверджено до друку Вченою радою Донецького
національного університету імені Василя Стуса
(№ 10 від 26 квітня 2019 р.).

Адреса Редакційної колегії:
Кафедра загального та прикладного мовознавства
і слов'янської філології,
Донецький національний університет імені Василя Стуса,
вул. 600-річчя, 21, м. Вінниця, Україна, 21021

Підписано до друку 29.04.2019. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Гарнітура «Times». Друк цифровий.
Наклад 300 прим. Замовлення № 3675
Друк. арк. 12,5. Умов. друк. арк 11,5.
Обл.-видавн. арк. 11,75.

Віддруковано з оригіналів замовника.
ФОП Корзун Д.Ю.
Свідоцтво про державну реєстрацію фізичної особи-підприємця
серія В02 № 818191 від 31.07.2002 р.

Видавець ТОВ «ТВОРИ».
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.
21027, а/с 8825, м. Вінниця, вул. Келецька, 51а.
Тел.: (0432) 69-67-69, 603-000,
(096) 97-30-934, (093) 89-13-852.
e-mail: tvoru@tvoru.com.ua
<http://www.tvoru.com.ua>